

Европын Холбоо

МОНГОЛ УЛСЫН
ХҮНИЙ ЭРХИЙН
ҮНДЭСНИЙ КОМИСС

МОНГОЛЫН ЭМЭГТЭЙЧҮҮДИЙН ХОЛБОО

"ТУСЛАХ МАЛЧДЫН НИЙГЭМ, ЭДИЙН ЗАСГИЙН БАЙДАЛ, ХҮНИЙ ЭРХИЙН ХЭРЭГЖИЛТ" СУДАЛГАА

Улаанбаатар хот
2021 он

Энэхүү судалгааны тайланг Европын Холбооны санхүүжилтээр хэрэгжиж буй "Дэмжих бүлэг болон хүний эрхийн сургалтаар туслах малчдыг чадавхжуулах нь" (EIDHR/2019/411-362) төслийн хүрээнд хэвлэв. Судалгааны тайлангийн агуулгыг Монгол Улсын Хүний эрхийн Үндэсний Комисс хариуцах бөгөөд үүгээр Европын Холбооны байр суурь илэрхийлэгдэхгүй болно.

Хянан тохиолдуулсан:

Ч.АЛТАНГЭРЭЛ

ХЭҮК-ын Тамгын газрын дарга

Ц.АДЪАХИШИГ

ХЭҮК-ын Захиргаа, удирдлагын хэлтсийн дарга

З.ӨНӨРЖАРГАЛ

ХЭҮК-ын Хүний эрхийн боловсрол, судалгааны хэлтсийн даргын үүргийг түр орлон гүйцэтгэгч

UIH.MN
СУДАЛГААНЫ САН

Хэмжээ: (A4) 287x210 мм

Хэвлэсэн тоо: 500ш

Сэтгэмж Мингээн, Хэвлэв...
7555 7575

АГУУЛГА

ӨМНӨХ ҮГ	4
I БҮЛЭГ. ИРГЭНИЙ БОЛОН УЛС ТӨРИЙН ЭРХ, ЭРХ ЧӨЛӨӨ	7
• Хүчирхийлэл болон ялгаварлан гадуурхалтаас ангид байх эрх	10
• Үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх, мэдээлэл авах эрх	16
• Төрийн үйл хэрэгт оролцох эрх	20
II БҮЛЭГ. ЭДИЙН ЗАСАГ, НИЙГЭМ, СОЁЛЫН ЭРХ	25
• Гэрлэх, гэр бүлтэй байх эрх	26
• Соёлын амьдралд оролцох эрх	30
• Эрүүл мэндээ хамгаалуулах эрх	32
• Сурч боловсрох эрх	36
• Өрхийн амьжиргаа, эдийн засгийн эрх чөлөө	38
III БҮЛЭГ. ХӨДӨЛМӨРЛӨХ ЭРХ	47
• Ажлын цагийн зохицуулалт	50
• Цалин хөлсний зохицуулалт	51
• Цалин хөлс авах хэлбэр	52
• Хөдөлмөрийн харилцааны ялгаварлан гадуурхалт	53
• Албадан хөдөлмөр	54
• Туслах малчдын хүүхдийн хөдөлмөр	56
• Нийгмийн даатгалын шимтгэл	58
• Хөдөлмөрийн аюулгүй байдал, эрүүл ахуй	59
САНАЛ, ЗӨВЛӨМЖ	65

ӨМНӨХ ҮГ

Хөдөө аж ахуй, тэр дундаа мал аж ахуй нь Монгол Улсын эдийн засгийн тулгуур бөгөөд бусад салбартай харьцуулахад онцлогтой юм. 2021 оны байдлаар хөдөө аж ахуйн салбар нь Дотоодын нийт бүтээгдэхүүний 13 хувь, нийт ажиллах хүчний 30 орчим хувийг эзэлж байна. Мөн ажил эрхэлдэг 4 хүн тутмын 1 нь мал аж ахуйн салбарт ажиллаж байгаа нь хөдөлмөрийн зах зээл дэх ажиллах хүчний шингээлт өндөртэй байна. Нийгмийн хөгжил хувьсан өөрчлөгдөхийн хэрээр малчдын амьдралын хэв маяг, ажил эрхлэлт, хөдөлмөрийн харилцаанд тодорхой өөрчлөлт гарч байна. Сүүлийн жилүүдэд малын тоо толгой өсч байгаа ч малчин өрхийн тоо буурах хандлагатай байна. Мөн малчдын хөдөлмөрийн аюулгүй байдал, хөдөлмөрлөх эрхийн асуудал хүний эрхийн томоохон сорилт болж байна.

Мал аж ахуйн салбарт туслах малчин, хөлсний малчны хөдөлмөрийн харилцаа бий болж, улмаар туслах малчин гэх нэршил, ойлголтыг түлхүү хэрэглэх болсноор Үндэсний статистикийн хорооноос туслах малчинтай холбоотой мэдээллийг албан ёсоор гаргах болжээ. Үндэсний статистикийн хорооны тодорхойлолтоор “Малчин гэж жилийн 4 улирлын туршид мал аж ахуй эрхэлж, малын ашиг шим нь амьжиргааны эх үүсвэр болж байгаа иргэдийг хэлнэ.” гэж тодорхойлсны дагуу “Малчин”-д холбогдох үйл ажиллагаа, мэдээлэл судалгааг албан ёсны баримт бичигт тусгасан.

Засгийн газрын 2020 оны 01 дүгээр сарын 29-ний өдрийн 34 дүгээр тогтоолоор анх удаа “Монгол малчин” үндэсний хөтөлбөрийг баталж, уг хөтөлбөрт туслах малчны талаар “...мал бүхий этгээдийн өмчлөлийн малыг гэрээний үндсэн дээр маллаж байгаа туслах малчин” гэж томъёолжээ. Хөтөлбөрийн 4.1.6-д “туслах малчдад зориулсан сургалтын хөтөлбөр хэрэгжүүлж сургах”, 4.3.2-д “туслах малчны хөдөлмөрийн харилцааг зохицуулсан эрх зүйн орчныг бүрдүүлэх” гэж тус тус заасан.

Ийнхүү туслах малчдын ажил эрхлэлт, хөдөлмөрийн харилцаа нэгэнт бий болсон хэдий ч энэ харилцааг зохицуулсан эрх зүйн зохицуулалт хангалтгүй байна. “Туслах малчин” гэх ойлголт хамаатан садан, айл саахалтынхан бие биенийхээ өрхийн мал аж ахуйд туслах хүрээнээс хальж, аман болон бичгийн хэлбэрээр тохиролцон хөдөлмөрийн харилцаанд оролцож байна. Практикаас харахад ажил олгогч болон туслах малчны хооронд гэрээнд суурилсан албан харилцаанаас илүүтэй аман тохиролцоонд үндэслэсэн харилцаа давамгайлж байгаа бөгөөд үүнээс үүдэн туслах малчдын эрх, эрх чөлөө нь зөрчигдөх нөхцөл үүсч байна. Иймд туслах малчдын нийгэм, эдийн засгийн асуудлыг тусгайлан судалж, хөдөлмөрийн гэрээ, урамшуулал, тэдний болон гэр бүлийн гишүүд, хүүхдийн нийгмийн хамгаалал, халамж, боловсрол, эрүүл мэндийн үйлчилгээнд хамрагдах нөхцөл, боломжийг бүрдүүлэх, оролцоог хангах, эрүүл, аюулгүй орчинд амьдрах, хөдөлмөрлөх зэрэг эрхийг хангах талаар бодлогын баримт бичиг боловсруулж, хэрэгжүүлэхэд анхаарах шаардлагатай юм.

Хүний эрхийн Үндэсний Комисс 2020 оноос эхлэн Монголын эмэгтэйчүүдийн холбоотой хамтран Европын холбооны санхүүжилтээр “Дэмжих бүлэг болон хүний эрхийн сургалтаар туслах малчдыг чадавхжуулах нь” төслийг Архангай аймгийн Ихтамир, Эрдэнэмандал, Хайрхан, Өвөрхангай аймгийн Богд, Хархорин, Хужирт, Сүхбаатар аймгийн Баяндэлгэр, Түвшинширээ, Эрдэнэцагаан, Хэнтий аймгийн Батноров, Галшар, Өмнөдэлгэр сумдад хэрэгжүүлж байна.

Төслийн хүрээнд туслах малчдын нийгэм, эдийн засгийн нөхцөл байдлыг сайжруулах, орлогын эх үүсвэрийг нэмэгдүүлэх, амьдралын баталгааг бий болгох түүнчлэн тэдний иргэний болон улс төрийн эрх, эдийн засаг, нийгэм, соёлын эрх болон хөдөлмөрлөх эрхийг хангах чиглэлээр судалж, үнэлэлт, дүгнэлт өгсөн, ач холбогдол бүхий анхдагч түүвэр судалгааг хийлээ.

“Туслах малчдын нийгэм, эдийн засгийн байдал, хүний эрхийн хэрэгжилт” судалгааны үр дүнг Хүний эрхийн Үндэсний Комиссоос Улсын Их Хуралд өргөн барьдаг Монгол Улс дахь хүний эрх, эрх чөлөөний байдлын талаарх 20 дахь илтгэлдээ тусгаж, бодлого, эрх зүйн чиглэлээр хэрэгжүүлэх санал зөвлөмжийг хууль тогтоогч, шийдвэр гаргагчдад хүргүүллээ.

Уг судалгааны товч хураангуйг товхимол болгон Та бүхэнд толилуулж байгаа бөгөөд энэ нь цаашид туслах малчдын эрхийн асуудлаар бодлого боловсруулагч, үүрэг хүлээгчид, эрдэмтэн судлаачид, иргэд, олон нийтэд ач холбогдолтой мэдээллийн эх сурвалж болно гэж итгэж байна.

Түүнчлэн энэ судалгааны хүрээнд гаргасан санал, зөвлөмжөөс Улсын Их Хурлаас 2021 оны 07 дугаар сарын 02-ны өдөр баталсан Хөдөлмөрийн хуулийн шинэчилсэн найруулгад туслах малчны ажил эрхлэлт, хөдөлмөрийн харилцааны зохицуулалт, тухайлбал малчид хооронд байгуулах хөдөлмөрийн гэрээний загварыг батлах, ажил олгогч, түүний гэр бүлийн гишүүн нь туслах малчны нэр төр, эрх, хууль ёсны ашиг сонирхлыг хүндэтгэн харилцаж, аливаа ялгаварлан гадуурхалт, дарамт, хүчирхийлэл, бэлгийн дарамтаас ангид ажлын байрны нөхцөлөөр хангах үүрэгтэй байх зэрэг шинэлэг заалтыг тусгасан нь ач холбогдолтой боллоо.

Та бүхэн судалгааны дэлгэрэнгүй тайланг дараах холбоосоор авч уншина уу.

Туслах малчдын нийгэм, эдийн засгийн байдал, хүний эрхийн хэрэгжилт (Судалгааны тайлан) - Хүний эрхийн Үндэсний Комисс (nhrcm.gov.mn)

I БҮЛЭГ

UIH.MN
СУДАЛГААНЫ САН

**ИРГЭНИЙ БОЛОН
УЛС ТӨРИЙН ЭРХ,
ЭРХ ЧӨЛӨӨ**

Энэ судалгаа нь сонгон авсан аймаг, сумдын туслах малчдын хүний эрхийн нөхцөл байдал, үндсэн болон туслах малчин хоорондын хөдөлмөрийн харилцаанд үүсч буй хүндрэл бэрхшээл, зөрчлийг тодорхойлж, туслах малчдын хөдөлмөрийн хуваарь, ажлын цаг, цалин хөлс, урамшууллын нөхцөл, өөрийн болон гэр бүлийн гишүүдийн нийгмийн хамгаалал, халамж, боловсрол, эрүүл мэндийн үйлчилгээнд хамрагдах, хөдөлмөрлөх, сурч боловсрох, мэдээлэл авах зэрэг эрхийн хэрэгжилтэд дүн шинжилгээ хийж, эдгээр харилцааны бодлого зохицуулалтыг боловсронгуй болгох, цаашид авах арга хэмжээний санал, зөвлөмж боловсруулахад чиглэгдсэн.

Туслах малчдын нийгэм, эдийн засгийн байдал, хүний эрхийн хэрэгжилтийг судалсан анхдагч түүвэр судалгаа бөгөөд нийт 6 аймгийн 18 сумын нийт 1,244 малчдыг хамруулав.

Хүснэгт 1.1 Үндсэн болон туслах малчдын тоо¹

Малчин	2017	2018	2019	2020
	Улсын дүнгээр			
Үндсэн	290,082	276,268	270,304	298,789
Туслах*	13,508	12,432	15,178	18,232
*-2017 оноос эхлэн туслах малчдын мэдээллийг цуглуулсан.				

Хүснэгт 1.2 Судалгаанд хамрагдсан аймгуудын үндсэн болон туслах малчдын тоо²

Он	Архангай		Өвөрхангай		Сүхбаатар		Сэлэнгэ		Төв		Хэнтий	
	Малчин											
	Үндсэн	Туслах	Үндсэн	Туслах	Үндсэн	Туслах	Үндсэн	Туслах	Үндсэн	Туслах	Үндсэн	Туслах
2017	26,199	856	27,872	393	14,446	329	7,585	695	18,587	875	12,567	359
2018	24,931	825	27,518	585	14,227	358	7,301	787	17,718	766	11,830	315
2019	24,317	1,371	26,403	698	14,032	464	6,958	783	17,569	856	11,601	233
2020	24,406	1,501	27,593	740	14,365	641	7,422	995	18,013	1157	12,529	289

¹ Үндэсний статистикийн хорооны жилийн эцсийн мал, тэжээвэр амьтдын 2020 оны тооллогын дүн.

² Үндэсний статистикийн хорооны жилийн эцсийн мал, тэжээвэр амьтдын 2020 оны тооллогын дүн.

Хүснэгт 1.3 Судалгаанд хамрагдсан аймгуудын үндсэн болон туслах малчид насны бүлэг³

Насны бүлэг	Нийт	Архангай		Өвөрхангай		Сүхбаатар		Сэлэнгэ		Төв		Хэнтий	
		Малчин											
		Үндсэн	Туслах	Үндсэн	Туслах	Үндсэн	Туслах	Үндсэн	Туслах	Үндсэн	Туслах	Үндсэн	Туслах
15-24	23,173	1,671	166	2,275	88	1,255	133	424	95	874	101	753	23
25-34	65,939	5,725	394	6,107	166	3,588	194	1,491	211	3,352	256	2,731	60
35-44	87,049	7,189	402	7,794	224	4,450	155	2,150	297	5,194	330	3,655	100
45-54	69,833	5,759	325	6,239	146	3,152	104	1,873	256	4,368	276	2,926	48
55-64	36,311	2,735	156	3,320	69	1,449	43	1,075	105	2,847	138	1,766	43
>=65	16,484	1,327	58	1,858	47	471	12	409	31	1,378	56	698	15
Нийт	298,789	24,406	1,501	27,593	740	14,365	641	7,422	995	18,013	1,157	12,529	289

Туслах малчдын нийгмийн хэв шинж

Туслах малчид нь орлого, өмч хөрөнгийн хувьд харьцангуй буурай, бусдаас хараат байх магадлалтай бүлэг бөгөөд тэдний жилийн орлого нь хувь малчдаас 2 дахин бага, ажил олгогч малчдаас 3 дахин бага байна. Боловсролын түвшин, эрх зүйн мэдлэг тааруу байх нь түгээмэл байна. Нөгөө талаар тохиолдлын шинжтэйгээр “туслах малчин” гэх хөдөлмөрийн харилцаанд оролцож, уг ажлаа тогтвортой үргэлжлүүлэхгүй өөр ажилд шилждэг хэсэг бүлэг хүмүүс байна. Туслах малчны хөдөлмөрийн харилцаа нь мал аж ахуйн онцлогт тулгуурласан, хөдөлмөрийн харилцааны хэв шинж, хэм хэмжээнд нийцээгүй, уламжлалт харилцаанд тулгуурлан явагдаж байна.

Тэдний цалин, нэмэгдэл хөлсийг ажлын бүтээмж, гүйцэтгэл, ажлын ачаалалд үндэслэсэн аргачлал, хөдөлмөрийн эрх зүйн хэм хэмжээг баримтлахгүйгээр хөдөлмөрийн зах зээлд тогтсон цалин хөлсний жишгээс доогуур тооцож олгох нь түгээмэл байна.

Судалгаанд хамрагдсан туслах малчдын 30 орчим хувь нь ойролцоогоор нэг жил хүртэлх хугацаагаар ажиллахаар тохирсон бөгөөд тэдний 50 гаруй хувь нь ажиллах хугацаагаа огт тохироогүй байв. Хугацаа тохирох явдал түгээмэл биш, гэхдээ судалгаанд хамрагдсан туслах малчдын 73,6 хувь нь нэг ба түүнээс дээш жил ажиллаж байгаагаас үзвэл тогтворгүй ажлын байр гэх боломжгүй байна.

Малын тоо толгой ихээхэн өсч байгаа өнөөгийн нөхцөлд туслах малчдын хэрэгцээ даган өсөж байгаа ч уг өсөлтийг хангах тооны туслах малчдын эрэлт хангалтгүй, зарим хүчин зүйлийн нөлөөгөөр харин ч буурах хандлагатай байна.

Үүнийг дараах 2 шалтгаантай холбон тайлбарлаж болох юм. Нэгдүгээрт орчин үеийн нийгмийн хөгжлийн чиг хандлага, технологийн дэвслээс хамааран орон нутгийн хүн амын олонх нь хот, суурин амьдралын хэв маяг, соёлд татагдах болсон, хоёрдугаарт улсаас олгож буй хүүхдийн мөнгө зэрэг нийгмийн халамжийн бодлого нь иргэдийг ажлын байр идэвхтэй хайх сэдлийг бууруулахад хүргэж байна.

³ Үндэсний статистикийн хорооны жилийн эцсийн мал, тэжээвэр амьтдын 2020 оны тооллогын дүн.

“Хүнийг үндэс, угсаа, хэл, арьсны өнгө, нас, хүйс, нийгмийн гарал, байдал, хөрөнгө чинээ, эрхэлсэн ажил, албан тушаал, шашин шүтлэг, үзэл бодол, боловсролоор нь ялгаварлан гадуурхаж үл болно. Хүн бүр эрх зүйн этгээд байна.”

(Монгол Улсын Үндсэн хуулийн Арван дөрөвдүгээр зүйлийн 14.2 дахь хэсэг)

“Хүн бүр төрөхөөсөө эрх чөлөөтэй, нэр төр, эрхийнхээ хувьд адил тэгш байна. Тэдэнд оюун ухаан, өрлөг сэтгэл заяасан бөгөөд өөр хоорондоо ахан дүүгийн ёсоор харилцах ёстой.”

(Хүний эрхийн Түгээмэл Тунхаглалын 1 дүгээр зүйл)

Хүчирхийлэл болон ялгаварлан гадуурхалтаас ангид байх эрх

Монгол Улс сүүлийн жилүүдэд жендэрт суурилсан хүчирхийлэлтэй тэмцэх хүчин чармайлтаа нэмэгдүүлэн, холбогдох хууль тогтоомжийг сайжруулах, төрийн байгууллагын албан хаагчдын чадавхыг бэхжүүлэхэд анхаарч байна.

Гэр бүлийн хүчирхийлэлтэй тэмцэх тухай хуульд “...хүний сэтгэл санаанд дарамт учруулах, эдийн засаг, бэлгийн эрх чөлөө, бие махбодод халдсан үйлдэл, эс үйлдэхүйг” гэр бүлийн хүчирхийлэл⁴ хэмээн зааж, гэмт хэрэг, зөрчилд тооцон, хүчирхийлэл үйлдсэн, этгээдэд Эрүүгийн хууль болон Зөрчлийн тухай хуулиар хариуцлага хүлээлгэхээр хуульчилсан⁵.

Туслах малчны ажил эрхэлж буй иргэдийн нэр хүнд, нийгмийн байр суурь нь бусад бүлэгтэй харьцуулахад доогуур үнэлэмжтэй байна. Туслах малчдыг боловсролгүй, залхуу, найдваргүй хүмүүс гэж төсөөлөх ойлголт олон нийтийн дунд түгээмэл байна. Тиймээс туслах малчдын нь энэхүү эмзэг байдалд нь аливаа төрлийн хүчирхийлэл тэр дундаа бие махбод, сэтгэл санааны хүчирхийлэлд өртөх эрсдэл өндөртэй байна.

Тохиолдол 1.1

...Туслах малчид ялгаварлан гадуурхалтад өртдөг. Үүнийг нийгэмд зөвөөр тодорхойлж өгөх нь чухал. Ихэнх тохиолдолд туслах малчдыг зан авир муутай, элдэв муу үйлдэлтэй хүмүүс байдаг гэх хандлага давамгайлдаг...

(Төв аймгийн Алтанбулаг суманд хийсэн бүлгийн ярилцлагаас)

⁴ Гэр бүлийн хүчирхийлэлтэй тэмцэх тухай хуулийн 5 дугаар зүйлийн 5.1.1.

⁵ Эрүүгийн хуулийн 11.7 дугаар зүйл, Зөрчлийн тухай хуулийн 5.4 дүгээр зүйл.

Тохиолдол 1.2

...Туслах малчид ерөнхийдөө нэр хүнд муутай, олон хүүхэдтэй, амьдралын боломж тааруу. Ер нь л хэцүү амьдралтай хүмүүс туслах малчин хийдэг...

(Сэлэнгэ аймгийн Цагааннуур сумын ажил олгогч малчинтай хийсэн ганцаарчилсан ярилцлагаас)

Туслах малчид ийм эрсдэлтэй нөхцөлд байгаа учраас судалгаанд хамрагдсан малчдын дунд сүүлийн нэг жилийн хугацаанд ямар нэгэн хүчирхийлэлд өртсөн эсэх, өртсөн бол хэний зүгээс уг хүчирхийллийг үйлдсэн, хүчирхийлэлд өртөхдөө ямар нэг тусламж, үйлчилгээг авч чадсан эсэхийг тодрууллаа. Судалгаанд хамрагдсан туслах малчдаас хүчирхийллийн хэлбэр агуулсан аливаа төрлийн үйлдэлд өртсөн эсэхийг тодруулахад 6,7 хувь нь “над руу орилж хашхирсан”, 6,2 хувь нь “тэнэг, залхуу гэх зэргээр дуудсан” гэж хариулжээ. Мөн 5,1 хувь нь “бие махбодод нь хүрэх, цохих зэрэг үйлдэл хүмүүсийн зүгээс гаргасан” гэж хариулсан бол 3,2 хувь нь “маш хүчтэйгээр бусдад цохиулж зодуулсан” гэжээ.

Харин 4 туслах малчин буюу судалгаанд оролцогчдын 1,1 хувь нь “сүүлийн нэг жилийн хугацаанд хэн нэгэн тухайн хүний биеийн эмзэг хэсэгт хүрсэн буюу “бэлгийн хүчирхийлэлд өртсөн”, “хүчээр бэлгийн харилцаанд орохыг шаардсан” гэж хариулжээ. Хүний эрхийн Үндэсний Комиссоос 2019 онд хийсэн “Малчин эмэгтэйчүүдийн хүний эрхийн хэрэгжилт: Хүчирхийллээс ангид байх эрх, бэлгийн болон нөхөн үржихүйн эрүүл мэнд, эрхийн зарим асуудал” судалгаанд оролцсон эмэгтэй малчдын 5,7 хувь нь мөн бэлгийн хүчирхийлэлд өртөж байсан гэжээ⁶. Аливаа хэлбэрийн хүчирхийлэлд туслах малчид өртөж байгаа явдал нь хувь болон ажил олгогч малчидтай харьцуулахад бүх үзүүлэлтээр өндөр байна.

Хүйсийн хувьд эмэгтэй туслах малчид эрэгтэйчүүдээс хүчирхийлэлд өртөх эрсдэл нь 2 дахин их байгааг судалгааны дүн харуулж байна.

Хүснэгт 1.4 Сүүлийн нэг жилийн хугацаанд хүчирхийлэлд өртсөн байдал

	Нийт малчдын хувь	Малчдын бүлэг			Хүйс	
		Хувь малчин	Ажил олгогч малчин	Туслах малчин	Эрэгтэй	Эмэгтэй
Нийт судалгаанд оролцсон малчдын тоо	1,178	414	393	371	636	542
Дуртай зүйлээ хийх, ямар нэгэн газар явахаа хориулсан	3	2,4	2,3	4,3	3,5	2,4
Тэнэг, залхуу зэргээр дуудуулсан	5,4	6,5	3,6	6,2	5,0	5,9
Гар, тохой, хөл рүү нь алгадаж, цохиулсан	2,5	1,7	0,8	5,1	2,2	2,8

⁶ Хүний эрхийн Үндэсний Комисс, Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын Хүн амын сан, “Малчин эмэгтэйчүүдийн хүний эрхийн хэрэгжилт: Хүчирхийллээс ангид байх эрх, бэлгийн болон нөхөн үржихүйн эрүүл мэнд, эрхийн зарим асуудал” судалгаа, УБ, 2019 он.

Маш хүчтэй олон удаа цохиж, зодуулах байдалд орсон	1,4	1,2	-	3,2	0,9	2
Орилж, өндөр дуугаар загнуулсан	5,0	4,3	4,1	6,7	4,7	5,4
Бэлгийн хүчирхийлэлд өртсөн	0,7	0,2	0,8	1,1	0,2	1,3

Статистик шинжүүр ашиглан шалгахад эрэгтэй малчдын 8,3 хувь, эмэгтэй малчдын 8,9 хувь нь сүүлийн нэг жилийн хугацаанд нэг ба түүнээс дээш давтамжтайгаар ямар нэгэн хэлбэрийн хүчирхийлэлд өртөж байжээ. Судалгаанд хамрагдсан малчдын 8,6 хувь буюу 101 малчин ямар нэгэн байдлаар хүчирхийлэлд өртсөн байна. Хүчирхийллийн хэлбэрээр нь ангилбал туслах малчдын 13,4 хувь нь “сэтгэл санааны”, 4,6 хувь нь “бие махбодын хүчирхийлэлд өртсөн” гэжээ. Бие махбодын хүчирхийлэлд өртсөн малчдаас бэлгийн хүчирхийлэлд өртсөн тохиолдол нийт малчдын 0,7 хувь буюу 8 байгаа бөгөөд эдгээрийн 7 нь эмэгтэй малчин байна.

Тохиолдол 1.3

...Манай гэр бүл нийтдээ дөрвөн айлд туслах малчин хийж байна. Өмнө нь нэг айлд байхад нэг сар ажиллуулаад цалин өгөхгүй, хэрэлдэж маргалдаад биднийг доромжлоод больж байсан. Бас нэг айлд ажиллахад үндэс угсаа, хэл яриа, аялгаар минь доромжилж байсан. Эгч нь Баян-Өлгий аймгийн хүн...

(Сэлэнгэ аймгийн Цагааннуур сумын туслах малчинтай хийсэн ганцаарчилсан ярилцлагаас)

Аливаа хүчирхийлэл, ялгаварлан гадуурхалт тухайн гэр бүлийн гишүүд ялангуяа хүүхдэд нөлөөлдөг талаар Жендэрт суурилсан хүчирхийллийн судалгааны тайланд⁷ дурдсан байна.

Тохиолдол 1.4

...Ажил олгогч архи уусан үедээ гар хүрч зодох, агсрах тохиолдол гардаг учраас олон юм асууж лавладаггүй. Эрүүл мэндийн ямар ч тусламж авч чаддаггүй. Одоогоор зүрх өвдөх, салгалах зэрэг зовиур байгаа ч хэлж чаддаггүй...

(Архангай аймгийн Эрдэнэмандал сумын туслах малчинтай хийсэн ганцаарчилсан ярилцлагаас)

Туслах малчдад хүчирхийлэл үйлдэж буй этгээд нь зөвхөн ажил олгогч малчин 18,3 хувь төдийгүй, тэдний гэр бүлийн гишүүд 27,2 хувь ихээхэн оролцдог болохыг судалгааны дүн харуулж байна. Түүнчлэн ажил олгогч малчны эзгүйд гэр бүлийнх нь гишүүдийн зүгээс ямар нэг дарамт, хүчирхийлэл үйлддэг, зөвхөн туслах малчин төдийгүй тэдний гэр бүл, хүүхдэд нь гар хүрч, хүчирхийлэл үйлддэг талаар мэдээлэл өгсөн байв.

⁷ Үндэсний Статистикийн Хороо, Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын Хүн амын сан, Швейцарийн Хөгжлийн Агентлагийн хамтарсан "Жендэрт суурилсан хүчирхийллийн судалгааны тайлан", УБ, 2018 он.

Хүснэгт 1.5 Хүчирхийлэх үйлдэл хийсэн этгээд, малчдын бүлэг

Хүчирхийлэл үйлдэгч	Төрөл (Хохирогчийн хувь)			Хүйс	
	Хувь малчин	Ажил олгогч малчин	Туслах малчин	Эрэгтэй	Эмэгтэй
Хүчирхийллийн тохиолдол	35	26	40	53	48
Нөхөр, эхнэр, хамтран амьдрагч	57,1	73,1	54,5	51,4	74,3
Найз залуу, найз эмэгтэй	5,7	-	-	2,7	2,9
Ах, эгч, дүү	2,9	-	9,1	2,7	2,9
Үр хүүхэд	2,9	-	-	-	2,9
Хамаатан садан	17,1	3,8	9,1	13,5	8,6
Танихгүй хүн	17,1	26,9	9,1	29,7	8,6
Ажил олгогч малчин	-	-	9,1	2,7	-
Ажил олгогч малчны гэр бүл	-	-	18,2	2,7	2,9
Эцэг эх	8,6	-	-	2,7	5,7
Мэдэхгүй	2,9	-	9,1	2,7	2,9

Хүчирхийлэл үйлдэгчийн шинж байдлаас харахад малчид эхнэр, нөхөр, хамтран амьдрагчийн зүгээс хүчирхийлэлд өртөх байдал нэлээд өндөр хувьтай байгаа бөгөөд туслах малчдын 54,5 хувь нь “эхнэр, нөхөр, хамтран амьдрагчдын зүгээс хүчирхийлэлд өртдөг” гэж хариулжээ.

Туслах малчдын 9,1 хувь нь ажил олгогч малчны, 18,2 хувь нь ажил олгогч малчны гэр бүлийн гишүүдийн хүчирхийлэлд тус тус өртсөн байгаа нь туслах малчдад ажил олгогчоос илүүтэй, ажил олгогчийн гэр бүлээс хүчирхийлэх хандлага давамгайлж байна. Хүйсийн хувьд туслах малчин эмэгтэйчүүдэд нөхөр болон хамтран амьдрагч буюу хамаарал бүхий этгээдийн зүгээс хүчирхийлэл үйлддэг 74,3 хувь бол эрэгтэйчүүдийн хувьд танихгүй хүний зүгээс үйлдэх хүчирхийлэлд өртөх нь эмэгтэйчүүдээс харьцангуй илүү 29,7 хувь байна. Эдгээр үр дүнг Хүний эрхийн Үндэсний Комиссын гүйцэтгэсэн “Малчин эмэгтэйчүүдийн хүний эрхийн хэрэгжилт: Хүчирхийллээс ангид байх эрх, бэлгийн болон нөхөн үржихүйн эрүүл мэнд, эрхийн зарим асуудал” судалгааны үр дүнтэй харьцуулан үзэхэд ойролцоо түвшинд байв⁸.

Тохиолдол 1.5

...Тухайн үед байнга зодож, нүддэг хэцүү байсан. Манай нөхрийг адуунд яваад олохгүй эргэж ирвэл зодно, сандлаар цохино. Намайг ер нь өглөөнөөс орой болтол гэрт оруулдаггүй байнга л үүнийг хий, түүнийг хий гэдэг. Эхнэр нь намайг байнга зоддог байсан. Намайг зоддог талаар нөхөр нь мэддэггүй байсан. Нэг удаа хадам ээждээ хэлэхэд ээж маань нөхөрт нь хэлчихсэн байсан. Үүнээс болоод эхнэр нь намайг зодсон. Тэр үед би ганц хуруудаад эмнэлэг явъя гэхэд явуулахгүй байсаар байгаад хүндрүүлсэн. Төв орж, эмнэлэгт үзүүлэхэд хуруугаа тайруул гээд яах ч аргагүй тайруулсан даа...

(Өвөрхангай аймгийн Хархорин сумын туслах малчинтай хийсэн ганцаарчилсан ярилцлагаас)

⁸ Хүний эрхийн Үндэсний Комисс, Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын Хүн амын сан, “Малчин эмэгтэйчүүдийн хүний эрхийн хэрэгжилт: Хүчирхийллээс ангид байх эрх, бэлгийн болон нөхөн үржихүйн эрүүл мэнд, эрхийн зарим асуудал” судалгаа, УБ, 2019 он.

Эмэгтэйчүүдийн эсрэг үйлдэж буй хүчирхийлэл нь эмэгтэйчүүдийн эрүүл мэндэд сөргөөр нөлөөлөхийн зэрэгцээ хүний эрх, эрх чөлөө, эрүүл мэнд, үндэсний хөгжилд өргөн хүрээнд нөлөөлөхүйц нийгмийн тулгамдсан асуудал юм. Жендэрт суурилсан хүчирхийлэл, гэр бүлийн хүчирхийлэл нь хамгийн түгээмэл тохиолддог боловч энэ төрлийн зөрчил цөөхөн мэдээлэгдэж байгааг судалгааны дүн харуулж байна.

Тохиолдол 1.6

...Саахалт айлууд загнана, дээрэлхэнэ, зодно. Нөхрийн нүдийг нь хөхөртөл зодно. Шалтгааныг нь мэдэхгүй...

(Архангай аймгийн Хайрхан сумын туслах малчинтай хийсэн ганцаарчилсан ярилцлагаас)

Тохиолдол 1.7

...Хүүхдийг маань 5 настай байхад зодож, занчин, харааж байсан гэж эхнэр надад хэлж л байсан. Тухайн үедээ мал төллөөд завгүй, тэгээд ч айлд байгаа учраас юм хэлж чадаагүй ээ...

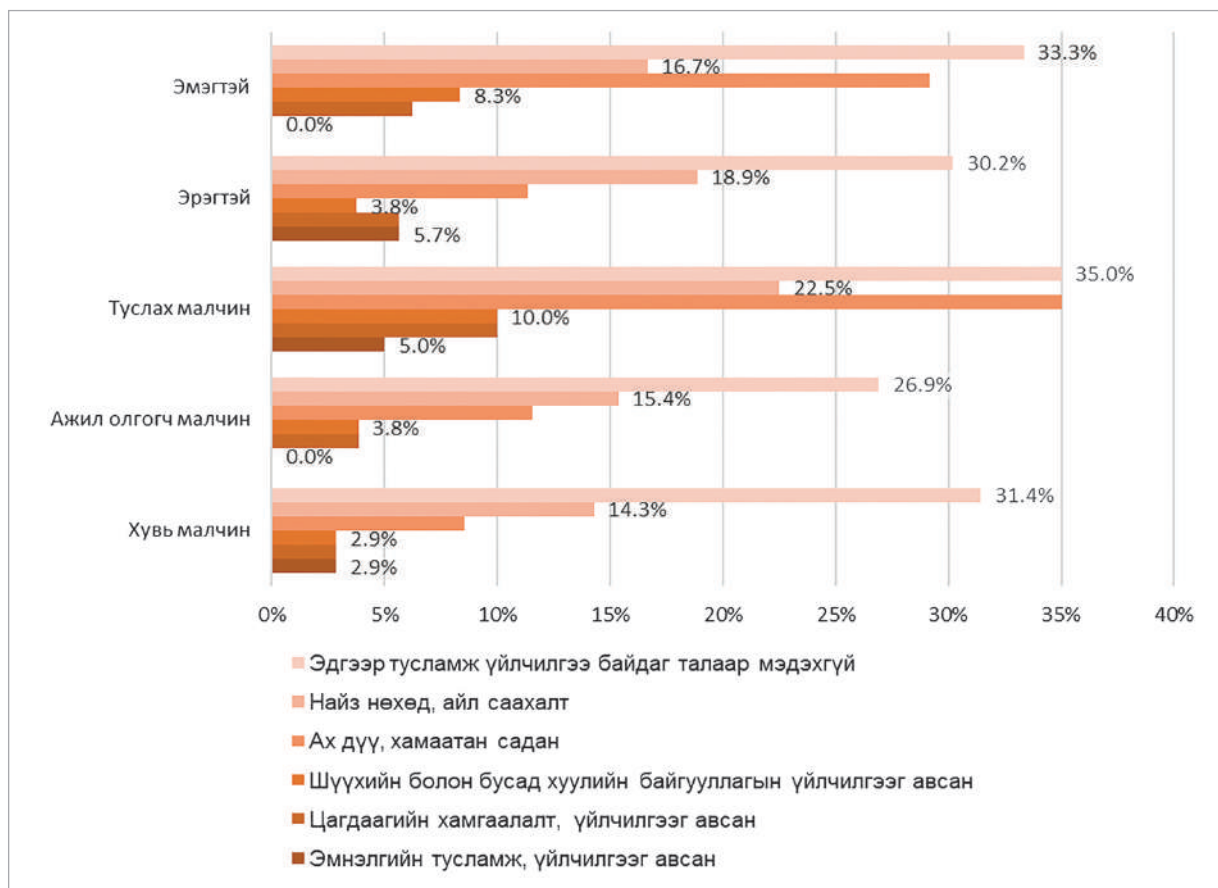
(Өвөрхангай аймгийн Хужирт сумын туслах малчинтай хийсэн ганцаарчилсан ярилцлагаас)

Хүчирхийлэлд өртсөн туслах малчид мэргэжлийн байгууллагад хандаж үйлчилгээ авахгүй байгаа тул хүчирхийлэл далд хэлбэрт үргэлжилж байна. Хүчирхийлэлд өртсөн тэдгээр малчдаас ямар нэгэн тусламж нэн даруй авч чадсан эсэх, хэнд хандсан болохыг тодруулахад туслах малчдын 35 хувь нь “хаана, хэнд хандах талаар мэдэхгүй” гэж хариулжээ.

“Хүчирхийлэлд ямар нэгэн хэлбэрээр өртсөн” гэж хариулсан туслах малчдын 10 хувь нь “цагдаагийн хамгаалалт үйлчилгээ”, 10 хувь нь “шүүхийн болон бусад хуулийн байгууллагын үйлчилгээ авсан” байна. Харин туслах малчдын 5 хувь нь “эмнэлгийн тусламж авсан” гэж хариулсан бол үлдсэн 80 орчим хувь нь ямар нэгэн тусламж аваагүй, холбогдох байгууллагад мэдэгдээгүй гэжээ.

Судалгааны дүнгээс харахад 10 хэрэг тутмын 8-9 нь ямар нэгэн хуулийн байгууллагад бүртгэгдэхгүй, далд хэлбэрт үйлдэгддэг байна. Сумын төвөөс алслагдмал болон отор нүүдэл хийж амьдардаг малчид хууль зүйн туслалцаа авах боломж хязгаарлагдмал байна.

Бүдүүвч 1.1 Хүчирхийлэлд өртсөн бол дараах тусламж, үйлчилгээг цаг тухайд нь авч чадсан эсэх

Түүнчлэн ажил олгогч малчин болон тэдний гэр бүлийн зүгээс хүчирхийлэлд өртөж байгаа туслах малчид энэ талаар бусдад мэдээлэхээс айж, тухайн ажил олгогч айлаа орхин явж, чадахгүйд хүрдэг байна.

Тохиолдол 1.8

...Эзэн малчин архи уусан үедээ гар хүрч зодох, агсамнах тохиолдол байдаг учраас олон зүйл асууж лавладаггүй. Эмнэлгийн ямар ч тусламж, үйлчилгээ авч чаддаггүй. Одоогоор зүрх өвдөх, салгалах зэрэг хүндрэлүүд байгаа ч хэлж чаддаггүй. Өнгөрсөн сард малаа айлын малтай хамт бэлчээрт тавьсан бөгөөд бэлчээрээс авч ирэх үед нэг мал нь эргүү өвчин тусаад алга болсонд их уурлан, согтуу байж мотоциклоор дайрах гэж хөөж, чулуугаар шидэж байсан удаа бий. Бичиг баримт барьцаалчихсан учраас хаашаа ч явж чаддаггүй. Ажиллах хугацаанд өөр айлын гэрт ч оруулах дургүй, хэзээ ч гар дээрээ цалин авч үзээгүй. Жилдээ нэг удаа хоол хүнс өгдөг. Одоогоор эхнэрийнхээ группын мөнгөөр л амьдардаг. Энэ айлаас явах гэхээр зоддог тул айгаад тийм үйлдэл дахиж хийгээгүй. Сонгуулиа хамт явж өгдөг, иргэдийн хурал, багийн цуглаан зэрэгт явж үзээгүй. Цагдаад хандаж үзээгүй, хүмүүс худлаа хов жив ярьж, дараа нь ах нь өөрөө зодуулдаг учраас олон юм ярьж явахаас одоо залхсан...

(Архангай аймгийн Эрдэнэмандал сумын туслах малчинтай хийсэн ганцаарчилсан ярилцлагаас)

Үүнээс үзэхэд туслах малчид нь эмзэг байдлаасаа болж хүчирхийлэлд өртөх эрсдэл өндөр байна.

Мөн гэмт хэргийн шинжтэй эдгээр үйлдлийг тухай бүр цагдаа болон холбогдох төрийн байгууллагуудад хандан шийдвэрлүүлж буй явдал туйлын хангалтгүй байна. Үүнд туслах малчдын хууль, эрх зүйн мэдлэг ойлголт хангалтгүй, ажил олгогч малчдаас хараат амьдарч буй байдал нөгөө талаас нийгэм эдийн засгийн байдал, мэдлэг боловсрол тааруу зэрэг нь нөлөөлж байна.

Үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх, мэдээлэл авах эрх

Туслах малчид телевиз, өдөр тутмын сонин хэвлэл, нийгмийн сүлжээнээс мэдээлэл авч буй байдал бага бөгөөд ихэвчлэн ам дамжсан ярианаас буюу гэр бүлийн гишүүд, найз нөхөд, багийн Засаг даргаас мэдээ, мэдээлэл авдаг нь харагдаж байна.

Мөн гар утасны хэрэглээ ч гэсэн бусад бүлгийн малчдаас бага байгааг тоон үзүүлэлт харуулж байна. Туслах малчдын 81,9 хувь нь өөрийн гэсэн гар утастай бөгөөд тэдний 44,1 хувь нь ухаалаг гар утас хэрэглэж байна.

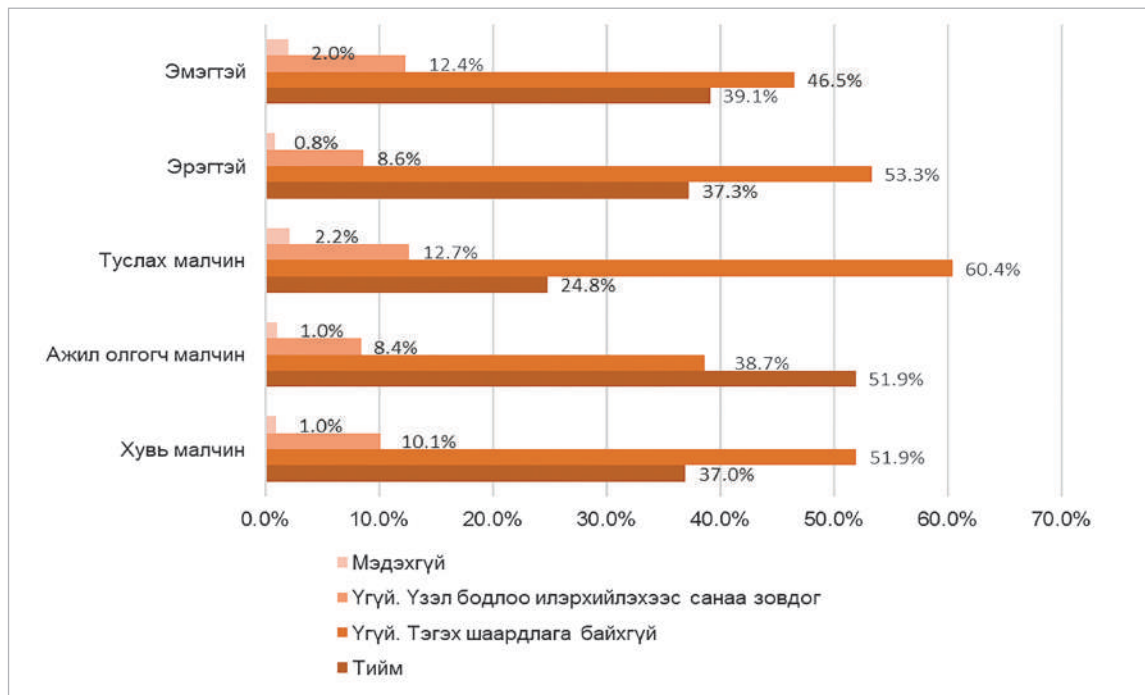
Ийнхүү туслах малчид мэдээлэл авч буй эх сурвалж нь бусад бүлгээс ялгаатай байгаа нь мэдээллийн тэгш бус байдлыг бий болгож аливаа мэдээ, мэдээллээс хоцрох, мэдээлэлгүйн улмаас төрийн үйлчилгээ, нийгмийн суурь үйлчилгээ авч чадахгүй байх эрсдэл дагуулж байна.

Бүдүүвч 1.2 Гар утас хэрэглээний байдал, малчдын бүлэг

Туслах малчид нь ажлын ачаалал, бусад хүчин зүйлсээс улбаалан нийгмийн амьдралд төдийлөн идэвхтэй оролцож, үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэн, өөрт тулгамдсан асуудлаа шийдвэрлүүлж чаддаггүйгээс нийгмийн амьдралын гадна орхигдох хандлагатай байна. Тэд өөрт тулгарч буй асуудлаа эрх бүхий байгууллагад хандан шийдвэрлүүлж буй байдал судалгааны бүлэг хооронд харилцан адилгүй байна. Судалгаанд хамрагдсан туслах малчдын 24,6 хувь, ажил олгогч малчдын 51,9 хувь, хувь малчдын 37 хувь нь өөрт тулгамдаж буй асуудлын талаар орон нутгийн удирдлагуудад хандаж үзэл бодлоо илэрхийлж байсан гэжээ.

Бүдүүвч 1.3 Өөрт учирч буй асуудал, бэрхшээлийн талаар орон нутгийн удирдлага болон бусад байгууллагуудад хандаж, үзэл бодлоо илэрхийлж байсан эсэх

Түүнчлэн үзэл бодлоо илэрхийлэхээс санаа зовдог гэж хариулсан туслах малчдын тоо бусад бүлгээс тодорхой хэмжээнд өндөр байна. Туслах малчдын 12,7 хувь нь үзэл бодлоо илэрхийлэхээс санаа зовдог тул үзэл бодлоо илэрхийлж, асуудлаа шийдвэрлүүлэхгүй өнгөрдөг байна. Хүйсээр харьцуулахад малчин эмэгтэйчүүдийн хувьд үзэл бодлоо илэрхийлэхээс санаа зовдог гэж хариулсан хувь малчин эрэгтэйчүүдийнхээс өндөр байна. Судалгаанд оролцсон малчин эмэгтэйчүүдийн 12,4 хувь нь үзэл бодлоо илэрхийлэхээс санаа зовдог гэж хариулсан нь Хүний эрхийн Үндэсний Комиссоос 2019 онд хийсэн “Малчин эмэгтэйчүүдийн хүний эрхийн хэрэгжилт: Хүчирхийллээс ангид байх эрх, бэлгийн болон нөхөн үржихүйн эрүүл мэнд, эрхийн зарим асуудал” судалгаанд оролцогчдын 11,4 хувь нь санал бодлоо чөлөөтэй илэрхийлж чаддаггүй, айдастай байдаг гэж хариулсантай ойролцоо үр дүн гарчээ⁹.

Мэдээлэл авах эрхийг хуульчилж, зохицуулсан ч иргэдийн мэдээлэл авах эрх нь мэдээлэл авч буй суваг болон мэдээлэл хүлээн авах техник хэрэгслээс хамааран харилцан адилгүй байна. Түүнчлэн туслах малчдын мэдээ, мэдээлэл авч байгаа байдал нь ажил олгогч болон хувь малчидтай ойролцоо байгаа боловч өөрийн сонирхолд нийцсэн мэдээ, мэдээлэл авах байдал нь хязгаарлагдмал байна. Судалгаанаас үзэхэд өдөр тутмын мэдээллийг малчдын 80 хувь нь телевизээс,

⁹ Хүний эрхийн Үндэсний Комисс, Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын Хүн амын сан, “Малчин эмэгтэйчүүдийн хүний эрхийн хэрэгжилт: Хүчирхийллээс ангид байх эрх, бэлгийн болон нөхөн үржихүйн эрүүл мэнд, эрхийн зарим асуудал” судалгаа, УБ, 2019 он.

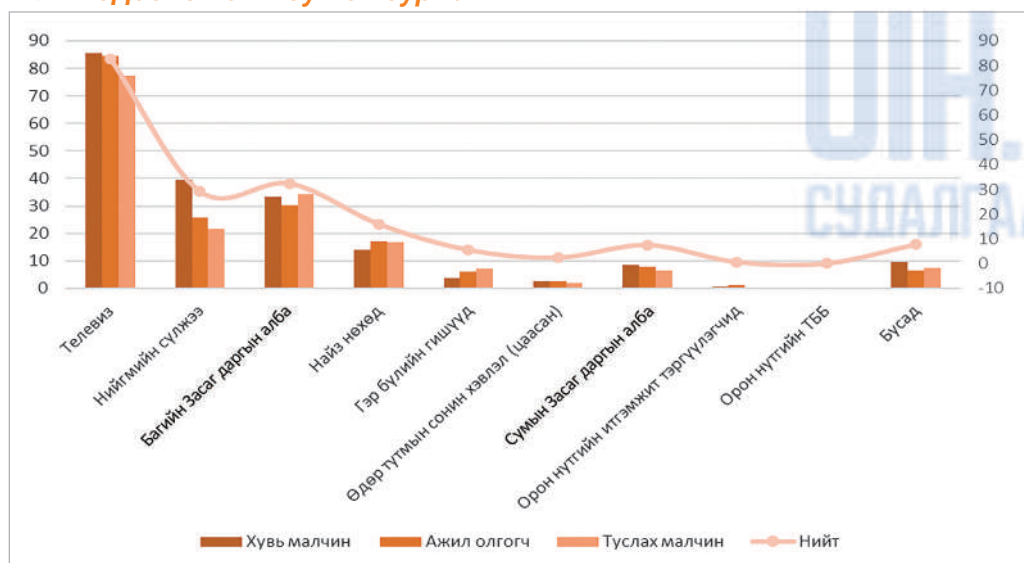
30 хувь нь сошиал медиа ашиглан авдаг байна. Аймаг орон нутагт ам дамжсан яриа ч мэдээлэл дамжуулах, хүлээн авахад хүртээмжтэй суваг гэдэг нь ажиглагдаж байв. Малчин өрхүүд болон орон нутгийн удирдлага, албан хаагчдын хувьд “ажил олгогч малчин” өрхөд “туслах малчин” ирсэн, явсан эсэхийг зөвхөн ам дамжсан яриагаар олж мэддэг гэж хариулжээ. Аймаг орон нутгийн төрийн албан хаагчид туслах малчинтай холбоотой ямар нэгэн бүртгэл хөтөлдөггүй, хэн явж, хэн ирж байгаа талаар мэдээлэлгүй байгаа нь судалгааны явцад ажиглагдсан.

Сонин хэвлэлээс мэдээлэл авч байгаа малчин өрхийн хувийн жин бага байгаа нь орон нутгийн дэд бүтцийн хөгжил тааруу, захиалгат хэвлэл нь хоног хугацаа алдах, мэдээлэл хуучрах, өртөг өндөр зэрэгтэй холбоотой ажээ. Сонин, хэвлэл мэдээллийн хэрэгслийн гүйцэтгэх үүрэг хумигдсаар байгаа нь аймаг, орон нутагт илүү тод мэдрэгдэж байна. Мэдээлэл авч буй эх сурвалжийг хүйс болон байршлаар нь харьцуулахад ялгаа ажиглагдахгүй байна. Харин малчдын нас залуужих тусам сошиал медиа хэрэглэх хандлага нэмэгдэж байна. Залуу малчдад мэдээ, мэдээлэл хүргэх тохиолдолд цахим сүлжээгээр дундын бүлэг үүсгэн хүргэх нь илүү тохиромжтой болох нь энэ судалгааны дүнгээс харагдаж байна.

Хүснэгт 1.6 Үндсэн болон туслах малчдын интернэт хэрэглээ¹⁰

Интернэттэй эсэх	Нийт	Архангай		Өвөрхангай		Сүхбаатар		Сэлэнгэ		Төв		Хэнтий	
		Малчин											
		Үндсэн	Туслах	Үндсэн	Туслах	Үндсэн	Туслах	Үндсэн	Туслах	Үндсэн	Туслах	Үндсэн	Туслах
Интернэттэй	66,601	3,196	221	5,541	189	1,769	113	2,547	355	5,701	58	3,185	1,321
Интернэтгүй	232,188	21,210	1,280	22,052	551	12,596	528	4,875	640	12,312	231	9,344	4,002
Нийт	298,789	24,406	1,501	27,593	740	14,365	641	7,422	995	18,013	289	12,529	5,323

Бүдүүвч 1.4 Мэдээлэл авч буй эх сурвалж

¹⁰ Үндэсний статистикийн хорооны жилийн эцсийн мал, тэжээвэр амьтдын 2020 оны тооллогын дүн.

Санал асуулгын үр дүнгээс үзэхэд туслах малчдын мэдээ, мэдээлэл авч байгаа байдал нь ажил олгогч болон хувь малчдын хариулттай ижил түвшинд байгаа боловч ганцаарчилсан ярилцлагын үр дүнгээс харахад ялгаатай байна. Өөрөөр хэлбэл туслах малчны мэдээ, мэдээлэл авах байдал нь бусадтай адилхан мэт боловч хэрэгтэй мэдээ, мэдээллээ хүссэн үедээ авч чадахгүй байгаа нь ажиглагдлаа.

Тохиолдол 1.9

...Би ажил олгогч малчин айлтайгаа цуг нэг гэрт амьдардаг. Мэдээ, мэдээллийг тухайн айлынхаа зурагтаар гарч буй мэдээнээс голлон авдаг. Гэвч яг өөрийн хүссэн эсхүл хэрэгцээтэй мэдээллээ хүссэн үедээ сонгож үзэх боломжгүй байдаг. Ихэвчлэн гэрийн эздийн үзэж байгаа мэдээг л хамт үздэг...

(Төв аймгийн Алтанбулаг сумын туслах малчинтай хийсэн ганцаарчилсан ярилцлагаас)

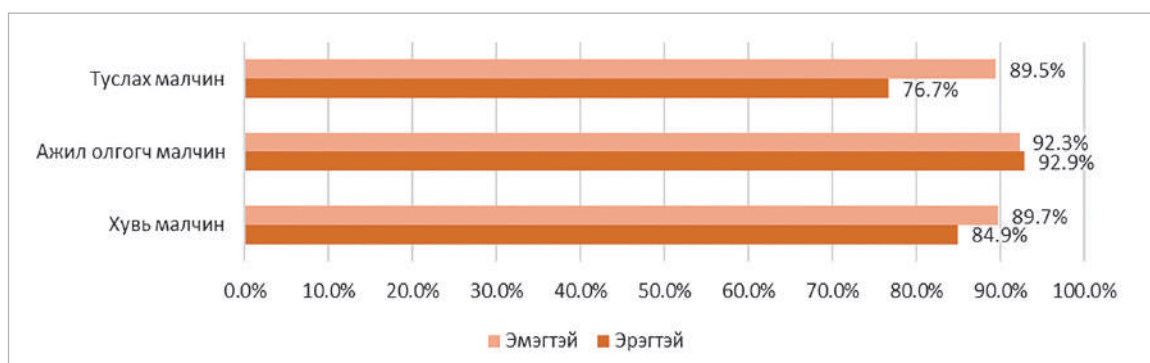
Туслах малчинд зориулж тусдаа гэр, сууц гаргаж өгөх зэргээр таатай амьдрах орчин нөхцөл бүрдүүлсэн ажил олгогч цөөн байна. Учир нь туслах малчид ихэвчлэн ганц биеэр ажил эрхэлдэг тул өвлийн улиралд гал түлэх, хоол ундаа хийх зэрэг ахуйн болон эдийн засгийн хүндрэл үүсдэг. Ажил олгогч малчид асуудлыг хялбарчилж, гэртээ түлхүү байлгах сонирхолтой байна. Мөн ажил олгогч малчдын эхнэр өвлийн улиралд хүүхдүүдээ сургууль, цэцэрлэгт сургахаар сум, аймгийн төвд амьдардагаас шалтгаалан ажил олгогч малчин ихэвчлэн ганцаараа байх тул туслах малчинтайгаа нэг гэрт хамтран амьдрах нь түгээмэл байна. Энэ нөхцөл байдлаас шалтгаалан туслах малчин өөрийн хүссэн нэвтрүүлгээ үзэх боломжгүй, харин ажил олгогч малчныхаа үздэг нэвтрүүлгийг үздэг гэжээ.

Туслах малчдын 81,9 хувь нь гар утастай, үүнээс 44,1 хувь нь ухаалаг утас ашиглаж байгаа хэдий ч ихэвчлэн ярих буюу харилцааны зорилгоор ашигладаг. Өөрөөр хэлбэл туслах малчид нь санхүүгийн боломж тааруу, алслагдсан нутагт амьдарч, хот суурин газарт харьцангуй цөөн зорчдог зэргээс шалтгаалан интернэт тогтмол ашигладаггүй, үүнээс улбаалан хангалттай мэдээ, мэдээлэл авч чаддаггүй байна. Судалгаанд оролцсон малчдын 87,4 хувь нь гар утастай бол туслах малчдын 82 хувь нь гар утастай гэжээ.

Хүснэгт 1.7 Гар утас ашигладаг үндсэн болон туслах малчид¹¹

Гар утастай эсэх	Нийт	Архангай		Өвөрхангай		Сүхбаатар		Сэлэнгэ		Төв		Хэнтий	
		Малчин											
		Үндсэн	Туслах	Үндсэн	Туслах	Үндсэн	Туслах	Үндсэн	Туслах	Үндсэн	Туслах	Үндсэн	Туслах
Гар утастай	277,485	21,887	1,290	2,6094	684	13,236	545	7,238	968	17,387	1,113	12,010	236
Гар утасгүй	21,304	2,519	211	1,499	56	1,129	96	184	27	626	44	519	53
Нийт	298,789	24,406	1,501	27,593	740	14,365	641	7,422	995	18,013	1,157	12,529	289

¹¹ Үндэсний статистикийн хорооны жилийн эцсийн мал, тэжээвэр амьтдын 2020 оны тооллогын дүн.

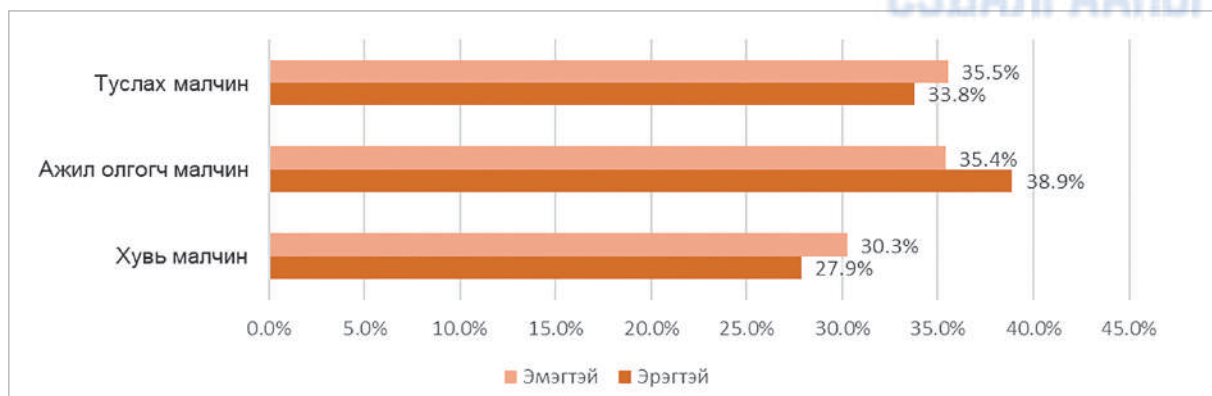
Бүдүүвч 1.5 Гар утастай малчдын хувь малчдын бүлэг

Судалгааны дүнгээс үзвэл хувь малчид болон ажил олгогч малчдын хувьд гар утас эзэмшиж байгаа нь бараг ялгаагүй байна. Харин үүрэн телефон операторын сүлжээ бүрэн нэвтэрсэн газруудад ухаалаг утас хэрэглэх нь өндөр байна. Малчид сүлжээтэй газар амьдарч байгаа тохиолдолд өдөр тутмын хөршийн харилцаа, малын хариулга зэрэгт гар утасаа өргөнөөр ашиглаж байна. Судалгааны явцад малчин өрхүүд ихэвчлэн ганц утастай, гол төлөв эмэгтэйчүүд нь эзэмшиж байна.

Төрийн үйл хэрэгт оролцох эрх

Энэ эрхийн хэрэгжилтийг хангахад төрийн гүйцэтгэх гол үүрэг бол сонгуулийг шударга, хүртээмжтэй байдлаар зохион байгуулж, бүх хүн саналаа ямарваа нэгэн саад бэрхшээлгүйгээр өгөх боломжтой байх ёстой. Малчдын хувьд завгүй амьдралын хэв маяг, өдөр тутмын мал маллагаанд зарцуулж буй цаг хугацаа нь аливаа сонгууль болон төрийн шийдвэр гаргах үйл ажиллагаанд саадгүйгээр оролцоход бэрхшээл учруулдаг байх магадлалтай гэж үзэж байна.

Улс төр, нийгмийн үйл явцад идэвхтэй оролцох боломжийг бүрдүүлдэг өөр нэг эрх бол улс төрийн аливаа намын гишүүнчлэл, харьяалалтай байх явдал юм. Туслах малчдын 34,5 хувь нь аль нэг улс төрийн намын гишүүнчлэлтэй гэж хариулсан байна. Хүйсийн хувьд ямар нэг мэдэгдэхүйц ялгаа байхгүй, 3 туслах малчин тутмын 1 нь улс төрийн аль нэг нам, эвсэлд гишүүнчлэлтэй байна.

Бүдүүвч 1.6 Улс төрийн намд гишүүнчлэлтэй малчдын хувь

Туслах малчдын сонгуульд оролцох оролцоо, Багийн иргэдийн Нийтийн Хурал болон Орон нутгийн хөгжлийн сангийн хуралд оролцож, шийдвэр гаргах үйл явцад хэрхэн оролцож байгааг тодрууллаа. Туслах малчдын 90 хувь нь 2020 оны Улсын Их Хурлын сонгуульд оролцож саналаа өгсөн нь харьцангуй өндөр үзүүлэлт юм. Мөн туслах малчдын 53,1 хувь нь Багийн иргэдийн Нийтийн Хуралд оролцсон бол 22,6 хувь нь орон нутгийн хөгжлийн сангийн хуралд оролцсон гэжээ. Үүнээс үзэхэд хүйсээс хамаарсан ялгаа ажиглагдаагүй боловч эмэгтэй туслах малчид эрэгтэй туслах малчдаас 4-5 хувиар илүү хурал цуглаанд оролцсон байна.

Хүснэгт 1.8 Дараах үйл ажиллагаанд оролцсон малчид

№	Үзүүлэлт	Хувь малчин	Ажил олгогч малчин	Туслах малчин	Эрэгтэй	Эмэгтэй
1	Улсын Их Хурлын сонгуульд санал өгсөн	93,7	94,7	90,0	92,5	93,4
2	Багийн иргэдийн Нийтийн Хуралд оролцсон	54,8	64,1	53,1	60,4	53,9
3	Орон нутгийн хөгжлийн сангийн хуралд оролцсон	19,3	25,7	22,6	23,4	21,4
4	Урлаг, соёлын үйл ажиллагаанд оролцсон	17,4	27,2	17	20,1	21

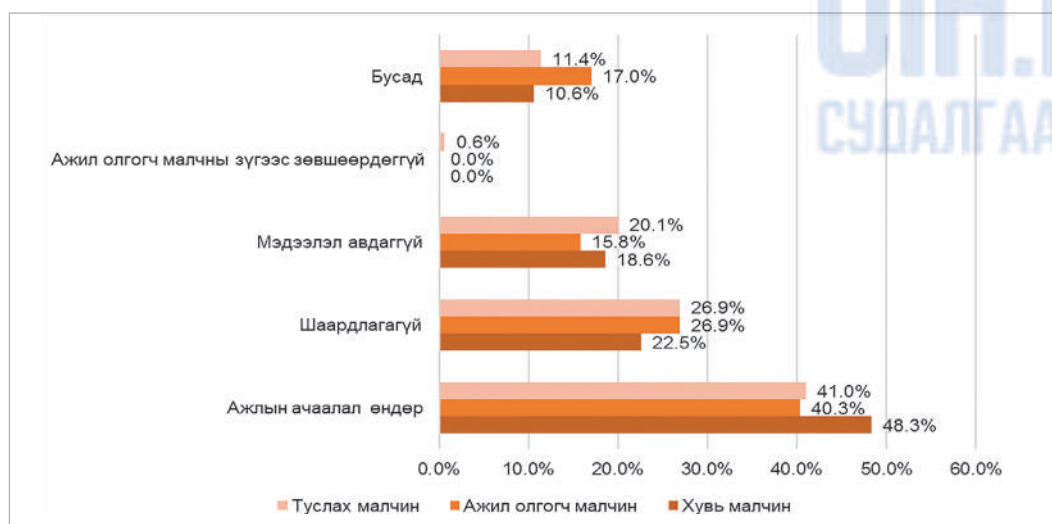
Тохиолдол 1.10

...Сонгуулиа ажил олгогч малчинтайгаа хамт явж өгдөг. Харин Иргэдийн Нийтийн Хурал, Багийн хурал, цуглаан зэрэгт хэзээ ч явж үзээгүй...

(Архангай аймгийн Эрдэнэмандал сумын туслах малчинтай хийсэн ганцаарчилсан ярилцлагаас)

Олон нийтийн хурал, цуглаан болон урлаг соёлын арга хэмжээнд оролцоогүй гэж хариулсан оролцогчдоос шалтгааныг нь тодруулж асуухад туслах малчдын 20,1 хувь нь мэдээлэл авдаггүйн улмаас эдгээр арга хэмжээнд оролцдоггүй гэжээ.

Бүдүүвч 1.7 Олон нийтийн хурал цуглаанд оролцоогүй шалтгаан

Дүгнэлт

Туслах малчдын нийгэмд эзлэх байр суурь, нэр хүнд доогуур байна. Амьдралын боломж муутай, олон хүүхэдтэй, боловсрол багатай, амьдралдаа арчаагүй, муу зан авиртай, буруу үйлдэл гаргадаг хүмүүс байдаг гэх төсөөлөл нийгэмд тогтсон нь хэн нэгний талаарх тааруухан төсөөллийг нийт туслах малчдад нялзааж, дорд үзэх, шошго, хаягтай болгох явдал гарч байна. Үүнээс үүдэн туслах малчид ялгаварлан гадуурхагдах, үл хайхрагдах, дорд үзэгдэх, дээрэлхүүлэх зэргээр эрх нь зөрчигдөж байна.

Туслах малчид нь сэтгэл санаа, бие махбодын хүчирхийлэлд өртөх явдал бусад бүлгийн малчдаас өндөр байна. Ялангуяа эмэгтэй туслах малчид сүүлийн нэг жилийн хугацаанд бэлгийн хүчирхийлэлд өртсөн тохиолдол бүртгэгдсэн байна. Сэтгэл санаа, бие махбодын хүчирхийлэлд туслах малчид илүүтэй өртөж байгаагаас гадна гэр бүлийн хүчирхийлэл тэдний дунд өндөр хувьтай байна. Малчдын амьдралын хэв маягаас үүдэлтэй байж болзошгүй, энэхүү тогтсон, бугшсан асуудлыг бүхэлд нь судалж, цогцоор нь шийдэх шаардлагатай. Туслах малчид мал аж ахуйн ажил эрхэлж байгаагаас гэр бүлээсээ тусдаа амьдрах явдал бусад бүлгийн малчдаас өндөр байна. Гэр бүлээсээ тусдаа байгаа туслах малчдын гэр бүлийн өдөр тутмын амьдралын хэмнэл нь өөрчлөгддөг байна. Харин ажил олгогч малчдын хувьд туслах малчныг гэр бүлтэй, тогтвор суурьшилтай байхыг чухалчилж байна. Гэр бүлтэйгээ хамт амьдарч байгаа туслах малчид ажил хөдөлмөр эрхлэлт, сэтгэл санааны хувьд ч тогтвортой байх хандлагатай байна.

Малчдын дунд амьдралын хэв маягийн онцлогоос шалтгаалан гэр бүлээсээ тусдаа амьдрах, гэр бүлийн гишүүдээс удаан хугацаагаар хол байх явдал нь зөвхөн туслах малчдын хувьд тулгамдсан асуудал биш, бусад малчдын хувьд мөн тулгамдаж байна. Албан ёсны тодорхойлолтоор сүүлийн нэг жилийн хугацаанд гэртээ хоноогүй гэр бүлээсээ хол явж ажилласан хугацаагаар нь тооцвол “хөдөлгөөнт эрчүүд” гэх ангилалд дийлэнх малчид багтаж байна. Түүнээс гадна хүүхдээ сургуульд сургахын тулд гэр бүлүүд албан бусаар хуваагдаж, тусдаа амьдрах үзэгдэл малчдын дунд элбэг тохиолдох болсон нь нийгмийн олон сөрөг үзэгдлийг араасаа дагуулах эрсдэлийг бий болгож байна.

Туслах малчид мэдээлэл авах эх сурвалж, мэдээллийн хүртээмж бага бөгөөд үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлж, өөрт тулгарч буй асуудлаа шийдвэрлүүлэх байдал нь ажил олгогч малчдаас даруй 2 дахин бага байна. Туслах малчид аливаа малчдын бүлэг, хоршоолол, нөхөрлөлд бүртгүүлж, үйл ажиллагаанд нь хамрагдах байдал ажил олгогч болон хувь малчдын бүлгээс бага байна. Харин малчдыг дэмжих төсөл, хөтөлбөрт хамрагдаж байгаа байдал нь туслах малчдын хувьд бусад бүлгээс өндөр байна.

Туслах малчид Багийн иргэдийн Нийтийн Хуралд оролцох, сонгуульд санал өгөх зэрэг нийгмийн оролцооны үзүүлэлт ажил олгогч малчдаас 3-9 хувиар доогуур байна. Харин туслах малчид сонгуульд оролцож буй идэвх харьцангуй өндөр байна.

Туслах малчид сонгуулийн өдөр, ажил олгогчтойгоо хамт явж саналаа өгдөг нь үндсэн малчид санал өгөхөд тэдэнд нөлөөлж буй ямар нэг хүчин зүйл байгаа эсэх, “саналыг худалдаж авах” зэргээр улс төрийн эрхийг нь зөрчиж байгаа эсэхэд анхаарч, цаашид нарийвчлан судлах нь чухал юм.

II БҮЛЭГ

UIH.MN
СУДАЛГААНЫ САН

ЭДИЙН ЗАСАГ, НИЙГЭМ,
СОЁЛЫН ЭРХ

“Монгол Улсын иргэн хөдлөх, үл хөдлөх хөрөнгө шударгаар олж авах, эзэмших, өмчлөх, өв залгамжлуулах эрхтэй. Хувийн өмчийг хууль бусаар хураах, дайчлан авахыг хориглоно. Төр, түүний эрх бүхий байгууллага нь нийгмийн зайлшгүй хэрэгцээг үндэслэн хувийн өмчийн эд хөрөнгийг дайчлан авбал нөхөх олговор, үнийг төлнө.”

(Монгол Улсын Үндсэн хуулийн Арван зургадугаар зүйлийн 3 дахь заалт)

“Энэхүү Пактад оролцогч улсууд түүнд заасан эдийн засаг, нийгэм, соёлын бүх эрхийг эрэгтэй, эмэгтэйчүүдэд тэгш эдлүүлэх нөхцөлийг хангах үүрэгтэй.”

(Эдийн засаг, нийгэм, соёлын эрхийн тухай олон улсын пактын 3 дугаар зүйл)

“Хүн бүр соёлын амьдралд оролцох эрхтэй.”

(Эдийн засаг, нийгэм, соёлын эрхийн тухай олон улсын пактын 15 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэг)

Гэрлэх, гэр бүлтэй байх эрх

Хэн нэгнийг гэр бүлтэй эсэхээр нь ялгаварлан гадуурхах, гэр бүл зохиож, өөрчлөх зэрэг шийдвэр гаргахад нөлөөлөх нь хүний эрхийн зөрчил болно. Туслах малчид ганц бие байх эсвэл гэр бүлээсээ тусдаа айлд мал маллах нь нийтлэг байна. Харин ажил олгогч малчдын зүгээс туслах малчнаар гэрлэсэн хүнийг сонгох нь илүү тогтвор суурьшилтай гэж үздэг байна. Ялангуяа гэр бүлтэй туслах малчин авч ажиллуулбал туслах малчны гэр бүлийн гишүүдийг нь ажилд давхар дайчилдаг нь судалгаагаар харагдаж байна.

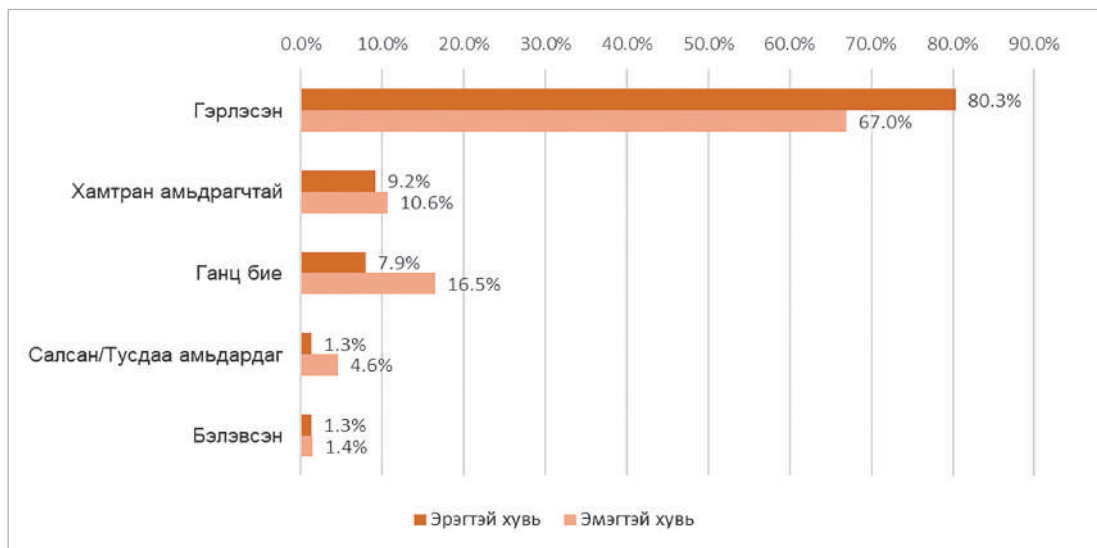
Судалгаанд хамрагдсан туслах малчдын 13 хувь нь ганц бие байгаа нь бусад бүлгийн малчдаас өндөр байна. Тэр дундаа эрэгтэй туслах малчид ганц бие, салсан гэж түлхүү хариулжээ.

Хүснэгт 2.1 Гэрлэлтийн байдал¹²

Гэрлэлтийн байдал	Нийт	Архангай		Өвөрхангай		Сүхбаатар		Сэлэнгэ		Төв		Хэнтий	
		Малчин											
		Үндсэн	Туслах	Үндсэн	Туслах	Үндсэн	Туслах	Үндсэн	Туслах	Үндсэн	Туслах	Үндсэн	Туслах
Огт гэрлээгүй	39,092	2,700	209	4,127	111	2,094	183	773	104	2,015	121	1,493	35
Гэрлэсэн, батлуулсан	225,143	19,175	1,200	20,554	549	10,674	411	5,722	796	13,230	897	9,037	206
Гэрлэсэн, батлуулаагүй	15,783	808	42	1,124	40	796	30	546	73	1,399	103	1,156	33
Тусгаарласан	1,833	59	3	125	2	79	1	57	8	145	10	158	4
Цуцалсан	2,231	126	5	189	5	80	2	47	1	162	2	147	2
Бэлэвсэн	14,707	1,538	42	1,474	33	642	14	277	13	1,062	24	538	9
Нийт	298,789	24,406	1,501	27,593	740	14,365	641	7,422	995	18,013	1,157	12,529	289

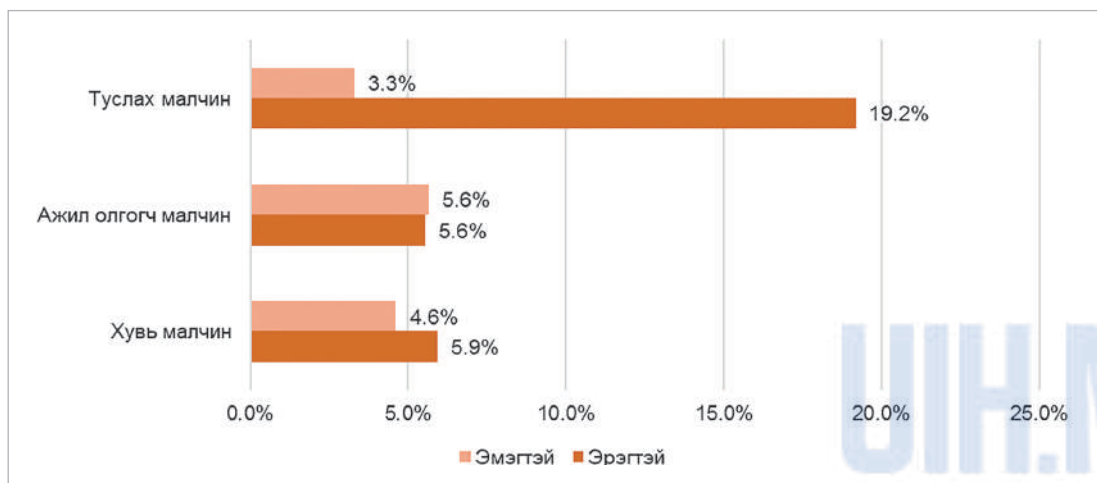
¹² Үндэсний статистикийн хорооны жилийн эцсийн мал, тэжээвэр амьтдын 2020 оны тооллогын дүн.

Бүдүүвч 2.1 Гэрлэлтийн байдал

Судалгаанд хамрагдсан малчид гэр бүлээсээ хол байж, тусдаа амьдарч буй шалтгаан нь бүлэг тус бүрээр өөр байна. Тухайлбал туслах малчдын 12,7 хувь нь гэр бүлээсээ тусдаа амьдардаг гэж хариулсан нь бусад малчдаас 7 хувиар өндөр байна.

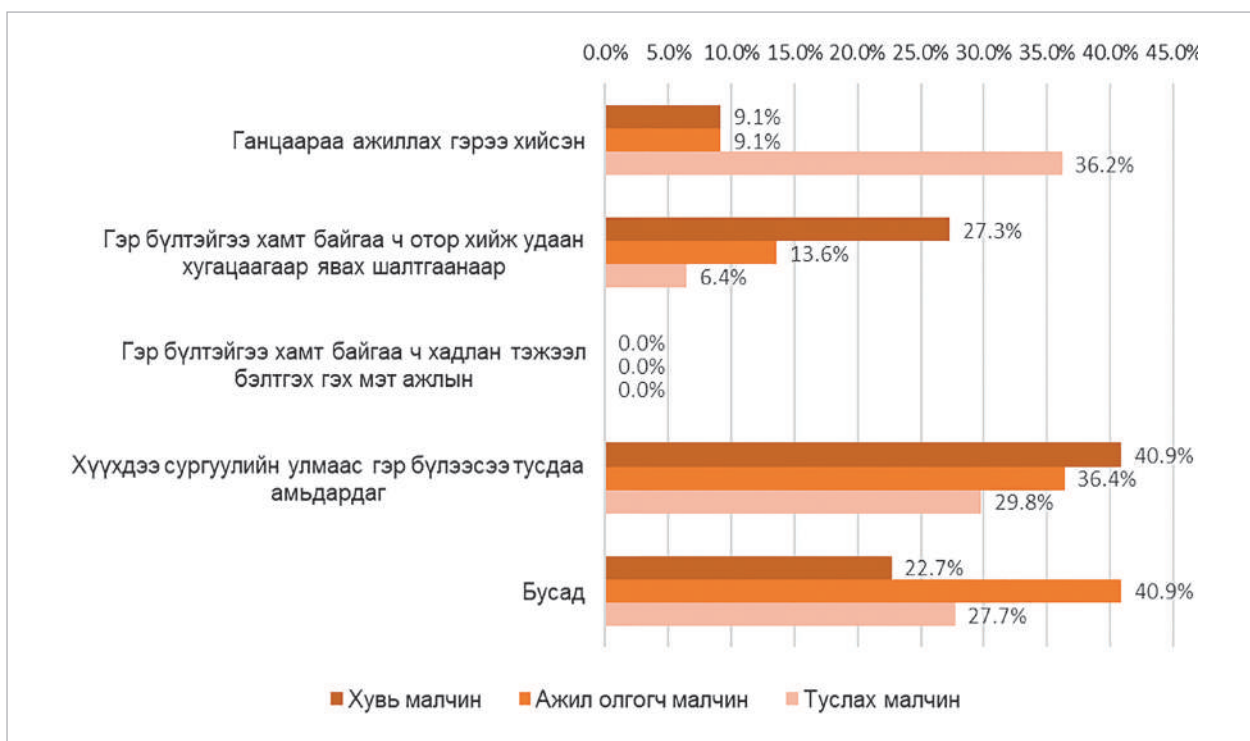
Бүдүүвч 2.2 Гэр бүлээсээ тусдаа амьдардаг малчин, малчдын бүлэг

Туслах малчид ганцаараа ажиллах гэрээ хийсэн тул гэр бүлээсээ тусдаа амьдарч байгаа гэж 36,2 хувь нь хариулсан бол хувь малчин 40,9 хувь болон ажил олгогч малчдын 36,4 хувь хувьд хүүхдээ сургуульд хамруулах зорилгоор тусдаа амьдрахад хүрч байгаа нь үндсэн шалтгаан болж байна гэжээ.

Хүний эрхийн Үндэсний Комиссоос 2019 онд хийсэн “Малчин эмэгтэйчүүдийн хүний эрхийн хэрэгжилт: Хүчирхийллээс ангид байх эрх, бэлгийн болон нөхөн үржихүйн эрүүл мэнд, эрхийн зарим асуудал” судалгаанаас үзэхэд нийт судалгаанд оролцогчдын 29 хувь нь буюу 3 малчин эмэгтэй тутмын 1 нь хүүхдээ сургуульд сургахын тулд нөхрөөсөө тусдаа сумын төвд болон бусад суурин газар амьдарч байна гэжээ.

Бүдүүвч 2.3 Гэр бүлээсээ тусдаа амьдрах шалтгаан

Судалгааны мэдээллээс үзэхэд малчдын дунд гэр бүл салалт сүүлийн жилүүдэд ихсэх хандлагатай болжээ. Үүний гол шалтгаан нь хүүхдээ сургууль, цэцэрлэгт хамруулахаар эхнэр нь хүүхдийн хамт аймаг, сумын төвд түр хугацаагаар амьдарч, нөхөр нь малаа хариулан орон нутагтаа үлддэгтэй холбоотой байна.

Тохиолдол 2.1

...Би энэ айлд туслах малчин хийдэг. Өмнө нь гэрлэж байсан ч хоёр тийш болсон. Одоо нэг залуутай хамт амьдарч байна. Энэ хүнтэйгээ гэрлэж, охиноо түүний нэрээр овоглох бодолтой байна. Ажил олгогч малчид хааяа охин, нөхөр хоёрыг маань нүд үзүүлэх хандлагатай байдаг. Тиймээс албан ёсоор бүртгүүлье гэж бодож байгаа...

(Хэнтий аймгийн Батноров сумын туслах малчинтай хийсэн ганцаарчилсан ярилцлагаас)

Тохиолдол 2.2

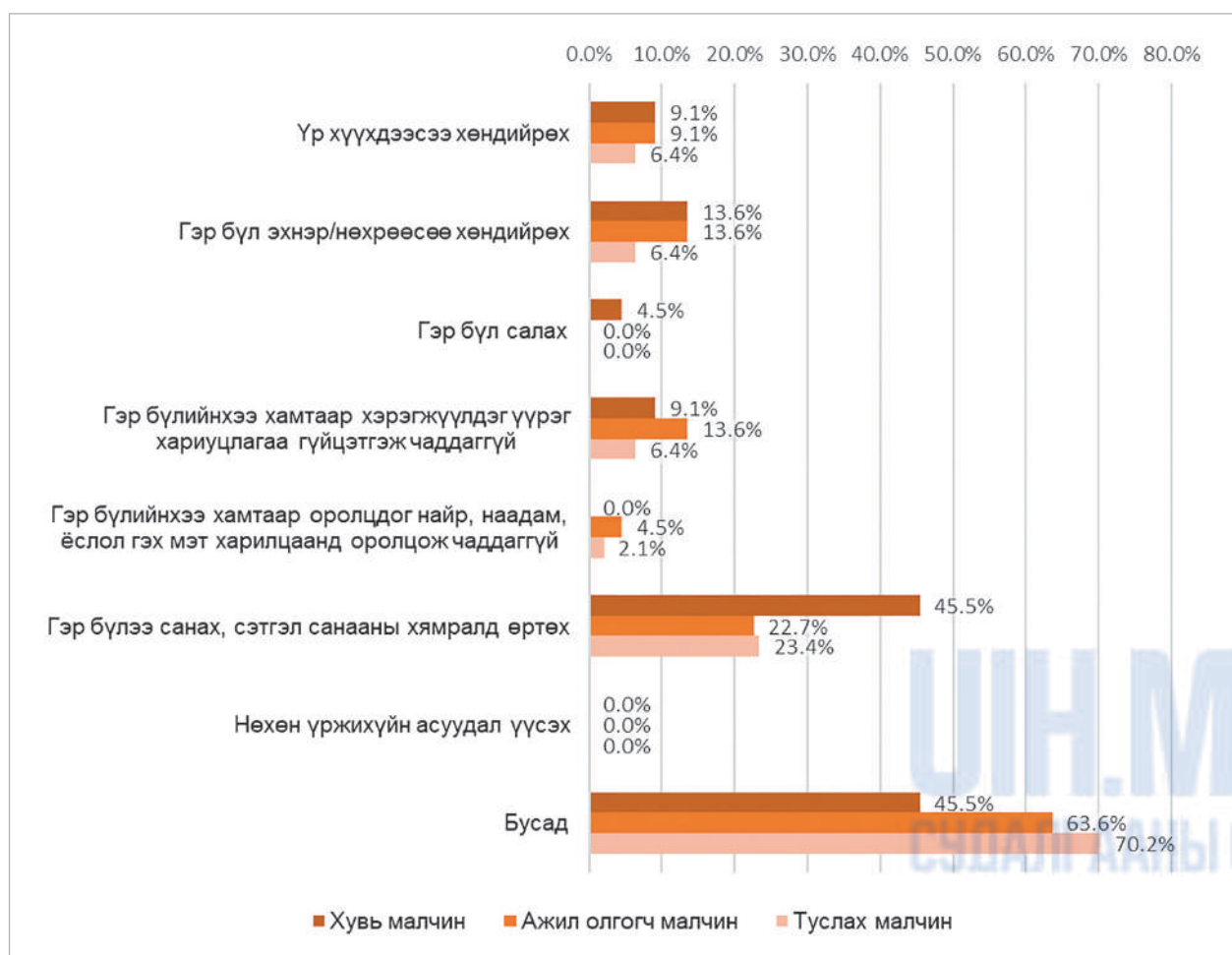
...Туслах малчдаа авахдаа гэр бүлтэй бол сайн гэж үздэг. Ганц бие хүмүүс чинь тогтдоггүй, дэмий тэнээд яваад өгдөг. Бүр хөгшин хүмүүс бас хэцүү байдаг...

(Архангай аймгийн Ихтамир сумын ажил олгогч малчинтай хийсэн ярилцлагаас)

Харин туслах малчид хүүхдээ сургууль, цэцэрлэгт хамруулахаас илүүтэй орон нутагтаа гэр бүлээ орхин ажил олгогч малчдын хамт амьдарч, ажиллах явдал их байгаа нь гэр бүлээсээ хол, тусдаа амьдрах үндсэн шалтгаан болж байна. Ийнхүү тусдаа амьдарч байгаагаар зогсохгүй туслах малчдын 12,8 хувь нь хүссэн үедээ шаардлагатай тохиолдолд гэр бүлтэйгээ тэр бүр уулзаж чаддаггүй гэжээ.

Сүүлийн нэг жилийн хугацаанд гэр бүлээсээ тусдаа амьдрах шийдвэр гаргасан эрэгтэй туслах малчин 9,1 хувь нь эмэгтэй туслах малчдаас 3,9 хувь буюу 2 дахин өндөр байна. Мөн энэ хугацаанд нэг ч эрэгтэй туслах малчин гэр бүлээ цуцлуулах шийдвэр гаргаагүй бол судалгаанд оролцсон 150 эмэгтэй туслах малчдаас 3 нь гэр бүлээ цуцлуулах шийдвэрийг гаргасан байна.

Бүдүүвч 2.4 Гэр бүлээсээ удаан хугацаагаар хол байснаас үүддэг хүндрэл бэрхшээл

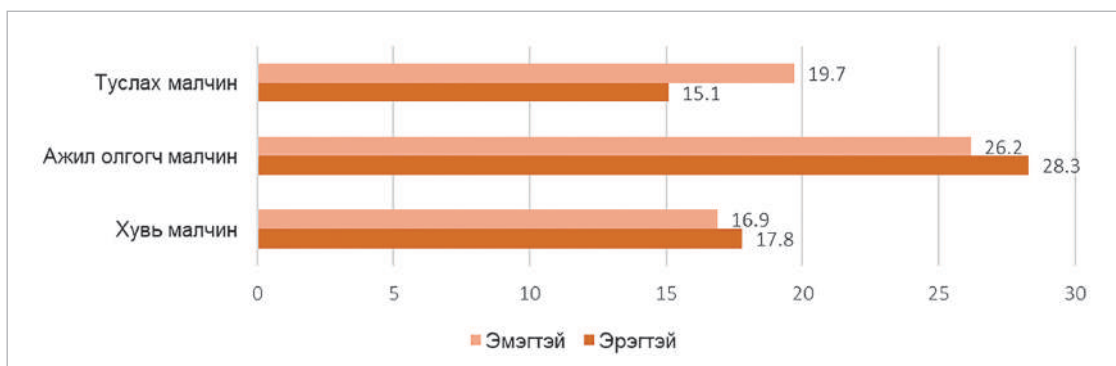
Гэр бүлээсээ хол амьдарснаар үр хүүхэд, эхнэр нөхрөөсөө хөндийрөх, гэр бүл салах, сэтгэл санааны хямралд орох зэрэг асуудал тулгардаг байна. Туслах малчид бусад бүлгийн малчидтай харьцуулахад эдгээр асуудалд арай бага санаа зовдог гэжээ.

Соёлын амьдралд оролцох эрх

Малчдын ажлын онцлогтой холбоотойгоор урлаг, соёлын арга хэмжээ, үзвэр үйлчилгээ үзэх байдал бага байв. Туслах малчдын хэлж буйгаар урлаг, соёлын арга хэмжээ, үзвэр үйлчилгээ үзэх боломж гарсан тохиолдолд ихэвчлэн ажил олгогч малчид явж, харин туслах малчид малаа маллаж үлддэг байна. Нөгөө талаас ажил олгогч малчид туслах малчин ажилд авсан шалтгаанаа нэг нь өөртөө цаг зав гаргаж урлаг, соёлын арга хэмжээнд хамрагдах, гэр бүлтэйгээ хамт байх зорилготой гэж хариулжээ.

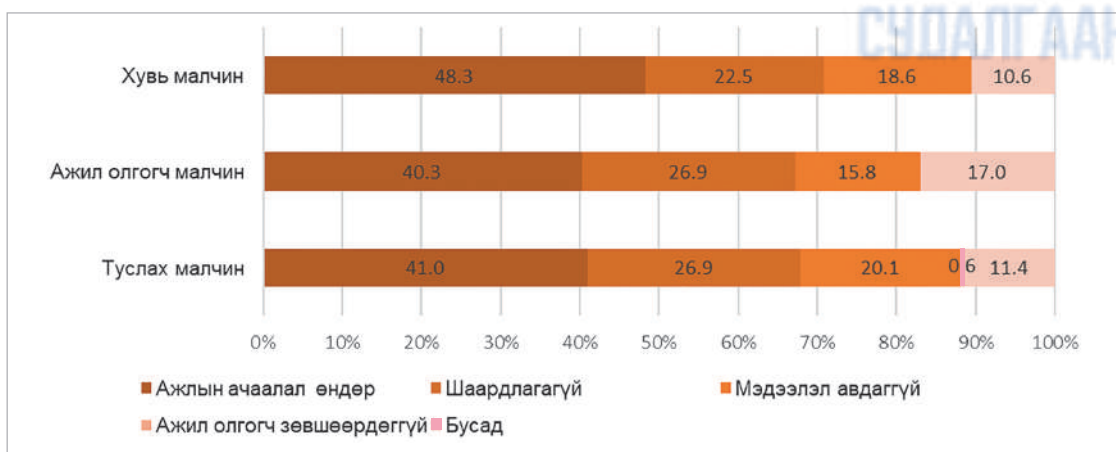
Судалгаанд оролцсон малчдыг сүүлийн нэг жилийн хугацаанд урлаг, соёлын арга хэмжээнд оролцсон байдлаар нь ангилан авч үзвэл хувь малчдын 17,4 хувь, ажил олгогч малчдын 27,2 хувь, туслах малчдын 17 хувь нь урлаг, соёлын арга хэмжээнд оролцсон гэжээ.

Бүдүүвч 2.5 Сүүлийн нэг жилийн хугацаанд урлаг соёлын арга хэмжээнд хамрагдсан эсэх

Урлаг соёлын арга хэмжээнд оролцохгүй байгаа шалтгааныг тодруулахад дийлэнх нь буюу хувь малчин өрхийн 48,3 хувь, ажил олгогч малчин өрхийн 40,3 хувь, туслах малчин өрхийн 41 хувь нь ажлын ачаалал өндөр гэсэн хариултыг өгсөн бол үлдсэн хувь нь шаардлагагүй, мэдээлэл авдаггүй, ажил олгогч малчин зөвшөөрдөггүй гэсэн хариултыг өгчээ.

Бүдүүвч 2.6 Урлаг соёлын үйл ажиллагаанд оролцоогүй шалтгаан

Ажил олгогч малчид туслах малчин сонгож ажилд авахдаа гол төлөв өөрийн төрөл садан, танил, найз нөхөд, найз нөхдийн танил гэсэн шалгуураар авч ажиллуулж байна. Ийнхүү хэл, нутгийн аялгатай иргэдтэй ажиллах нь ялгаварлан гадуурхалтад өртөх нь бага байдаг байна. Төрөлх хэл, нутгийн аялгаар хэнээс ч санаа зовохгүйгээр ярьж, бичиж, хэрэглэж чаддаг эсэхийг тодруулахад хувь малчдын 98,1 хувь, ажил олгогч малчдын 99,2 хувь, туслах малчдын 93,8 хувь нь чөлөөтэй хэрэглэж чаддаг гэжээ.

Хүснэгт 2.2 Төрөлх хэл, нутгийн аялгаар хэнээс ч санаа зовохгүйгээр ярьж, бичиж, хэрэглэж чаддаг эсэх

№	Үзүүлэлт	Хувь малчин	Ажил олгогч малчин	Туслах малчин
1	Тийм	98,1	99,2	93,8
2	Шаардлагагүй	1,9	0,5	3,5
3	Бусад	-	0,3	2,7

Харин малын хулгайн гэмт хэрэгтэй холбоотойгоор туслах малчдаас болгоомжлох хандлага бусад малчдад нийтлэг байгааг орон нутгийн удирдлагууд онцолж байв. Хувь малчин өрхүүд анх удаа уулзаж байгаа болон өөр нутаг, усны хүн, өөр шашинтай, үндэстний цөөнх, хөгжлийн бэрхшээлтэй гэх мэт иргэдэд итгэх итгэл бага байдаг зэргээс шалтгаалан хөрш зэргэлдээ малчдаас туслах малчдад ирэх дарамт шахалт их байх төлөв ажиглагдлаа.

Хүснэгт 2.3 Хувь малчин өрх ба нийгмийн бүлгүүдийн итгэлцэл

Бүлгүүд	0 Огт итгэдэггүй	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10 Бүрэн итгэдэг	Хэлж мэдэхгүй
Гэр бүл	-	0,2	-	-	0,2	1	1	0,7	3,1	2,7	91,1	-
Хөршүүд	0,5	1,4	1	1,2	0,7	13	2,7	4,3	12,8	7	55,3	-
Анх удаа уулзаж байгаа хүн	15,7	6,5	8,9	10,6	2,7	34,8	2,9	2,4	5,3	1	6,3	2,9
Найз нөхөд	0,5	-	0,7	1,4	1	16,9	2,7	6,3	13	6,8	50	0,7
Өөр шашинтай	26,8	6	4,3	7,2	5,1	15	1,9	1,9	5,3	1	8,2	17,1
Үндэстний цөөнх	26,3	6	6,5	5,3	4,6	16,7	2,7	3,1	2,9	1	5,6	19,3
Хамаатан, төрөл садан	0,2	0,2	0,5	5,6	2,2	5,6	2,2	5,6	14,3	6	65	0,5
Хамтран ажиллагчид	0,2	-	0,2	0,2	0,7	10,9	3,6	6,3	15,2	8	52,9	1,7
Өөр нутаг, усныхан	9,4	1,9	4,8	5,8	5,1	31,4	5,8	5,6	6,8	2,9	12,6	8
Хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэн	5,1	0,7	2,2	2,7	2,2	18,4	4,8	5,8	10,6	6,3	29,7	11,6
Бэлгийн цөөнх	36,5	7	3,6	2,4	1,9	4,8	0,7	0,2	1,2	0,2	3,9	37,4

Мэдээлэл цуглуулах явцад малчид нэгнийгээ төрөлх хэл, нутгийн аялгаар ялгаварлан гадуурхахад илүүтэй “нутаг”-аар ялгаварлан гадуурхах хандлага их байна. Тухайлбал Монгол орны бэлчээрийн нөхцөл байдал, байгаль цаг уурын өөрчлөлтөөс шалтгаалан 2020 онд баруун аймгаас зүүн чигт отор, нүүдэл хийж улирлын хөдөлгөөн их байсантай холбоотойгоор тэдгээр малчдыг ялгаварлан гадуурхах, эрхэд нь халдах тохиолдол цөөнгүй гарч байгааг судалгаанд оролцогчид тэмдэглэсэн байна.

Харин ажил олгогч малчид олон мянган тоо, толгой малтай учраас малын бэлчээрээ нэмэгдүүлэх зорилгоор өөр аймаг, сумдаас туслах малчин хөлслөн ажиллуулж, ингэхдээ тухайн туслах малчны харьяаллын аймаг, суманд нь малаа маллуулах тохиолдол бас байна.

Тохиолдол 2.3

...Манай суманд хойд Баянхангай сумын харьяалал бүхий малчны малыг хариулдаг, туслах малчин хийдэг манай сумын харьяат иргэн байгаа. Түүнийг хажуу талын хөрш айлууд нь үздэггүй. Учир нь өөр сумын мал авч ирээд айлын өвөлжөө, хаваржаа идүүлэхээр хэн дуртай байх вэ дээ. Үүнээс болоод малчдын дунд зодоон гарсан гэж сонсож байсан. Бэлчээрийн хүрэлцээ муу байхад харьяалалгүй мал нэмж хариулах нь угаасаа хэцүү л дээ...

(Төв аймгийн Алтанбулаг сумын хувь малчинтай хийсэн ганцаарчилсан ярилцлагаас)

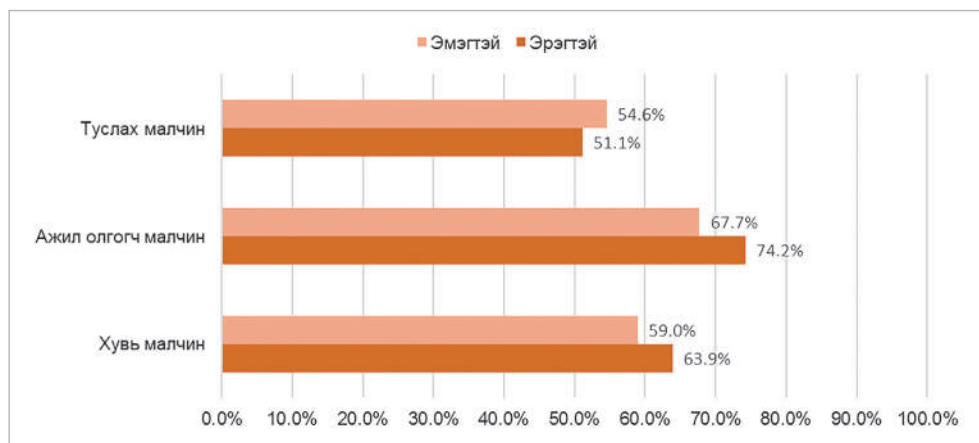
Үүнээс үзэхэд нутгийн малчид “өөр аймгийн олон тоо, толгой бүхий” мал маллаж, бэлчээр талхалсан шалтгаанаар туслах малчныг ялгаварлан гадуурхах, эрхэнд нь халдах тохиолдол гардаг ажээ.

Эрүүл мэндээ хамгаалуулах эрх

Судалгааны үр дүнгээс харахад малчид эмнэлгийн тусламж, үйлчилгээ хангалттай авч чаддаггүй байна. Судалгаагаар эмнэлгийн тусламж, үйлчилгээ авсан хувь өндөр гарсан шалтгаан нь багийн эмчийн явуулын үзлэгтэй түлхүү холбоотой байна. Харин ганцаарчилсан ярилцлагын дүнгээс харахад малчид ажлын онцлогоос хамааран хүссэн үедээ эрүүл мэндийн байгууллага, нарийн мэргэжлийн эмчид хандаж чаддаггүй, ихэвчлэн аливаа өвчнийг хүндэрсэн үед нь оношлуулж, эмчлүүлдэг гэжээ. Ялангуяа туслах малчдын тухайд гэнэт өвдсөн тохиолдолд эмнэлэгт үзүүлэхээр малаа шууд орхиод явах боломж байдаггүй.

Судалгаанд хамрагдсан хувь малчдын 61,6 хувь, ажил олгогч малчдын 71 хувь, туслах малчдын 52,6 хувь нь сүүлийн нэг жилийн хугацаанд эмнэлгийн тусламж, үйлчилгээ авсан байна. Үүнээс үзвэл туслах малчдын эмнэлгийн тусламж, үйлчилгээ авсан байдал нь хувь малчдаас 9 хувь, ажил олгогч малчдаас 18,4 хувиар бага байна.

Бүдүүвч 2.7 Сүүлийн нэг жилийн хугацаанд эмнэлгийн тусламж, үйлчилгээ авсан малчид

Малчдын 80 хувь нь эрүүл мэндийн асуудал тулгараагүй гэсэн шалтгаанаар эмнэлгийн тусламж, үйлчилгээ аваагүй байна. Гэвч малчдад эрүүл мэндийн асуудал тулгараагүй гэхээсээ илүүтэй ажлын зав болон сум, аймгийн төвд очиж удаан хугацаагаар эмчилгээ, үйлчилгээ авах боломж муу байдгаас шалтгаалан тухай бүр эмнэлэгт үзүүлж чаддаггүй байна.

Мөн урьдчилан сэргийлэх зорилгоор эрүүл мэндийн байгууллагад хандах талаар мэдлэг ойлголт хангалтгүй учраас эрүүл мэнд нь илт муудаагүй бол эмнэлэгт хандаж очдоггүй нь ажиглагдав. Түүнчлэн оршин суугаа газартаа иргэний харьяалал байхгүй шалтгаанаар эрүүл мэндийн байгууллагад хандахгүй байх тохиолдол цөөнгүй байна. Харин эдийн засгийн боломж тааруу, эрүүл мэндийн даатгал төлдөггүй зэрэг шалтгааны улмаас эмнэлэг, эрүүл мэндийн байгууллагыг зорьдоггүй гэж хариулсан малчид цөөн хувийг эзэлж байна.

Бүдүүвч 2.8 Эмнэлгийн тусламж, үйлчилгээ авч чадаагүй шалтгаан

Хувь малчид эмнэлгийн тусламж, үйлчилгээнээс дунджаар 23,5, ажил олгогч малчид 26,7, туслах малчид 23,3 км тус тус алслагдмал амьдрах нь түгээмэл байна. Эмнэлгийн тусламж, үйлчилгээ авдаг малчид жилд дунджаар хэдэн удаа эрүүл мэндийн үзлэг оношилгоонд хамрагдсаныг тодруулахад хувь малчин өрхийн гишүүд дунджаар 2,9, ажил олгогч малчин өрхийн гишүүд дунджаар 2,7, туслах малчин өрхийн гишүүд дунджаар 3,5 удаа тус тус эрүүл мэндийн байгууллагад хандсан байна.

Эрүүл мэндийн байгууллагад өөрсдөө зорьж очин эмнэлгийн тусламж, үйлчилгээ авсан малчид цөөн байна. Эмнэлгийн тусламж, үйлчилгээг аймаг, сумын эрүүл мэндийн төвөөс зохион байгуулдаг жил бүрийн үзлэгээр авдаг байна. Мөн багийн эрүүл мэндийн төвөөс малчдын гэрээр улирал тутамд зочилж үзлэг хийдэг байна.

Хүснэгт 2.4 Өрхийн гишүүд эрүүл мэндийн үзлэгт жилд хамрагддаг байдал

№	Оролцогчдын төрөл	Эмнэлэгт үзүүлсэн хувь	Хамгийн өндөр утга	Хамгийн бага утга	Дундаж утга	Медиан утга	Хамгийн их давтагдсан утга
1	Хувь малчин	61,1	42	1	2,9	2	1
2	Ажил олгогч малчин	70,7	12	1	2,7	2	1
3	Туслах малчин	52,6	23	1	3,5	2	2

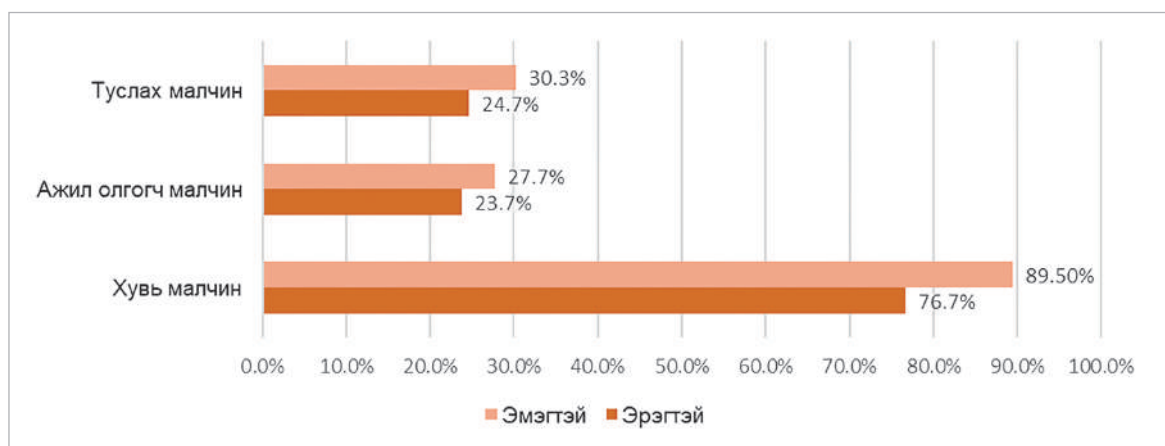
Эмнэлгийн тусламж, үйлчилгээ авахад тулгарч буй бэрхшээлийг тодруулахад малчдын 70 хувь нь ямар нэгэн хүндрэл, бэрхшээл байхгүй гэсэн хариултыг өгчээ. Эмнэлгийн тусламж, үйлчилгээ авахад малчдын бүлгээс хамаарсан ялгаа ажиглагдахгүй байна.

Хүснэгт 2.5 Эмнэлгийн тусламж, үйлчилгээнд хамрагдахад тулгарч байгаа бэрхшээл

	Бусад	Эмч, эрүүл мэндийн ажилтны зан харилцаа, хандлага муу	Эмнэлгийн орчин нөхцөлийн хүртээмж муу	Алслагдмал газар амьдардаг тул эмнэлгийн тусламж, үйлчилгээ тэр бүр авч чаддаггүй	Эмнэлэгт очихоор өөр өдөр ир гэж буцаадаг	Хүндрэл, бэрхшээл тулгардаг
Хувь малчин	9,2	5,1	14	2,2	7,5	62,1
Ажил олгогч малчин	6,9	4,8	9,9	3,1	11,5	63,9
Туслах малчин	6,5	3,5	6,7	5,7	7,8	69,8
Эрэгтэй	6,8	3,3	9,1	3,6	6,6	70,6
Эмэгтэй	8,5	5,9	11,8	3,5	11,6	58,7

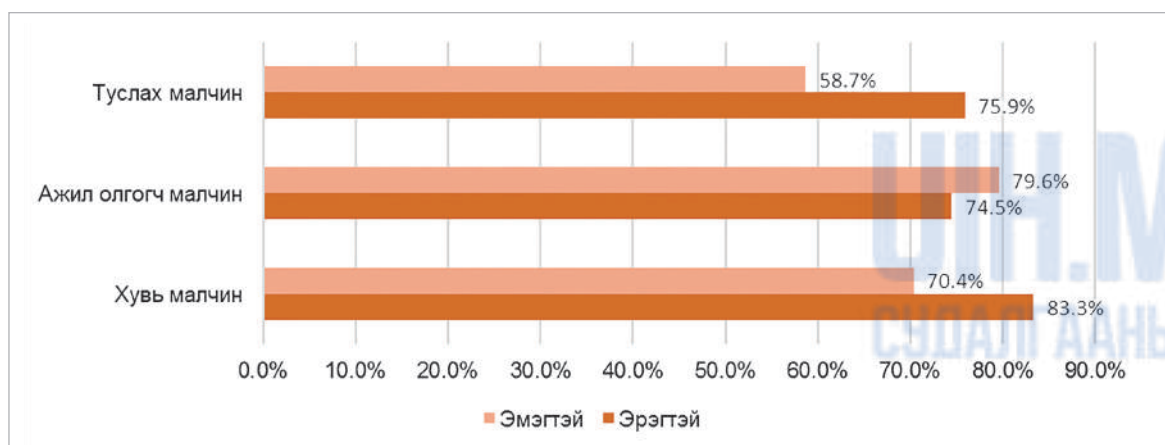
Малчид болон тэдний гэр бүлийн гишүүдэд эрүүл мэндийн тулгамдсан асуудал байгаа эсэхийг тодруулахад туслах малчин өрхийн 25,3 хувь нь эрүүл мэндийн асуудалтай гэжээ. Эрүүл мэндийн тулгамдсан асуудлаа малчдын ажил мэргэжлийн онцлогтой холбоотой хөл, гар, бөөр зэрэг эрхтнүүдийн өвчлөл нийтлэг байхын зэрэгцээ элэг, цөс, ходоод, нойр булчирхайн өвчлөл түгээмэл байдаг гэж тодорхойлсон байна.

Бүдүүвч 2.9 Ойрын үед санаа зовж буй эрүүл мэндийн асуудалтай малчид

Туслах малчид эмнэлгийн тусламж, үйлчилгээ авсан байдал бусад малчдын бүлгээс хамгийн бага буюу хувь малчдаас 9 хувиар бага, ажил олгогч малчдаас 18,4 хувиар бага байв.

Бүдүүвч 2.10 Эмнэлгийн тусламж, үйлчилгээ мэндийн үйлчилгээг түргэн шуурхай авах боломжтой малчид

Мөн сүүлийн нэг жилийн дотор малчид болон гэр бүлийн гишүүд гэнэт өвдөж, эмнэлгийн тусламж, үйлчилгээ авсан тохиолдол байгаа эсэхийг тодруулахад малчдын 28 хувь нь гэнэт өвдсөн гэж хариулсан бөгөөд энэ нь малчдын бүлгүүдийн хооронд төдийлөн ялгаа байхгүй байна.

Сурч боловсрох эрх

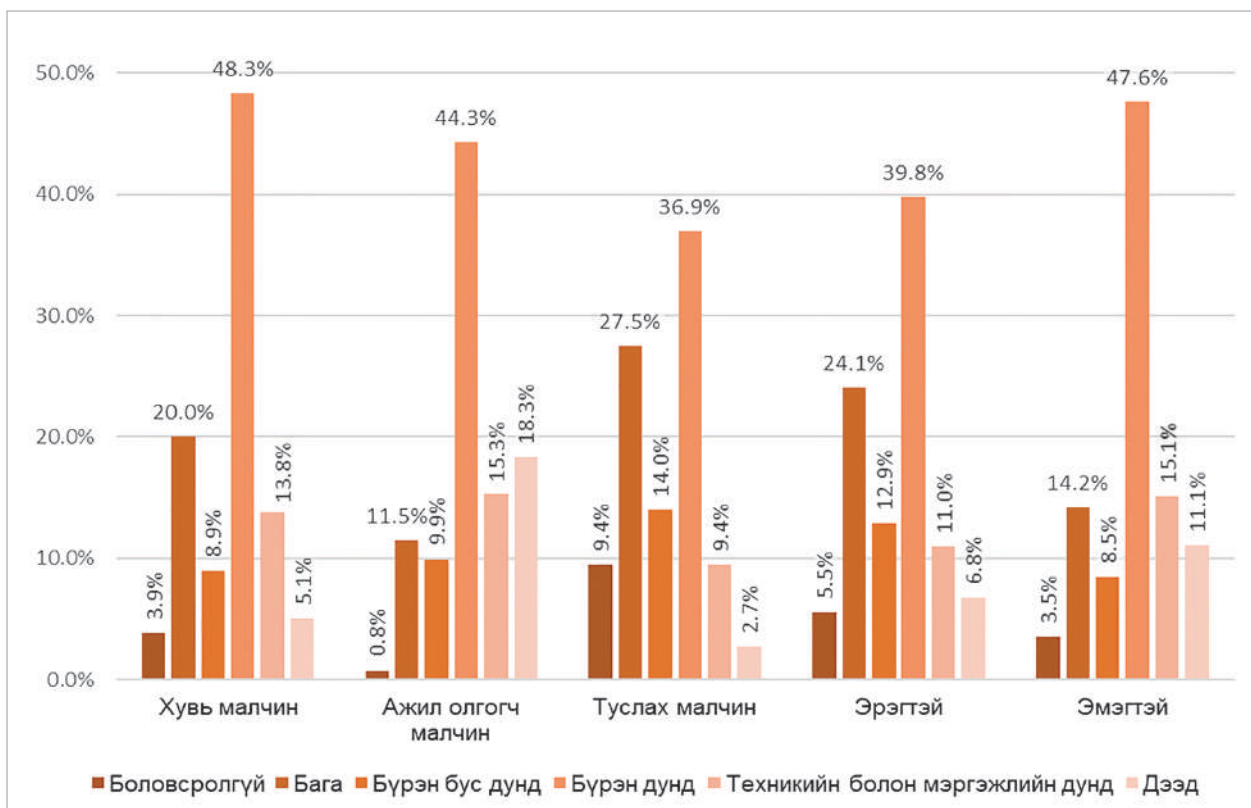
Засгийн газраас орлого багатай, нийгмийн эмзэг бүлгийн хүүхдүүдийг боловсролд тэгш хамруулах зорилгоор “Үдийн цай”, “Хүүхэд бүрд компьютер” хөтөлбөрүүдийг хэрэгжүүлж, тэднийг хичээлийн хэрэглэл, сурах бичгээр үнэ төлбөргүй хангаж байгаа нь бага, дунд боловсролын түвшинд хүүхэд бүрд адил тэгш суралцах боломжийг олгоход үр дүнгээ өгч байна. Хөдөөгийн малчин өрхийн хүүхдүүдийг сургуульд хамруулах зорилгоор сум, багийн сургуулиудад дотуур байр барьж, зардлыг нь төрөөс хариуцаж байна.

Туслах малчин өрхийн хүүхдүүдийн 9,4 хувь нь сургуульд огт суралцаагүй буюу бичиг үсэг тайлагдаагүй байна. Туслах малчин өрхийн бичиг үсэг тайлагдалт нь хувь малчин өрхөөс 5,5 хувь болон ажил олгогч малчин өрхөөс 8,6 хувиар бага байна. Туслах малчдын 7,5 хувь нь техник мэргэжлийн боловсрол эзэмшсэн байна. Харин хувь малчдын 7,5 хувь, ажил олгогч малчдын 22,6 хувь, туслах малчдын 4,6 хувь нь их дээд сургууль, коллеж дүүргэснээс харахад хувь малчин болон туслах малчны боловсролын түвшин төдийлөн зөрүүгүй боловч ажил олгогч малчинтай харьцуулахад ялгаатай байна.

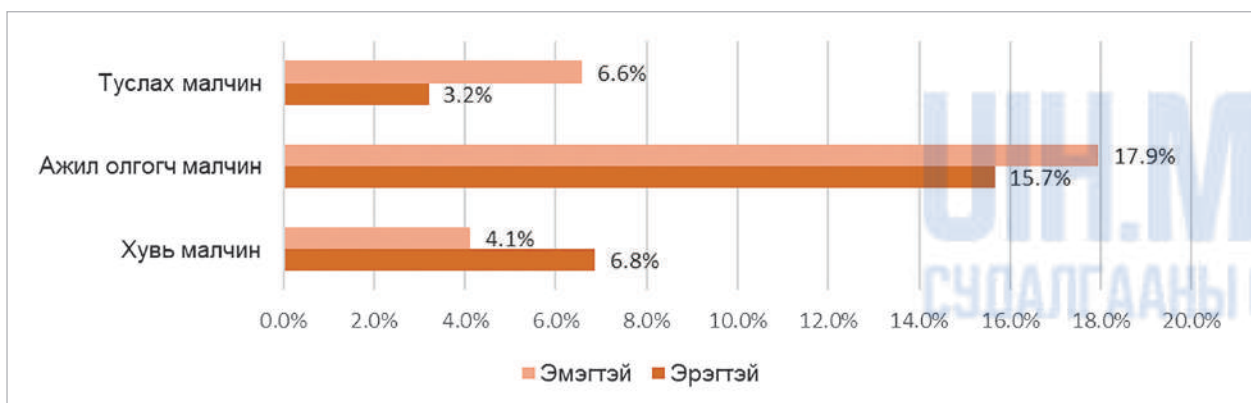
Хүснэгт 2.6 Үндсэн болон туслах малчдын боловсролын байдал¹³

Боловсролын түвшин	Нийт	Архангай		Өвөрхангай		Сүхбаатар		Сэлэнгэ		Төв		Хэнтий	
		Малчин											
		Үндсэн	Туслах	Үндсэн	Туслах	Үндсэн	Туслах	Үндсэн	Туслах	Үндсэн	Туслах	Үндсэн	Туслах
Боловсролгүй	10,320	527	45	761	27	790	38	109	12	283	22	439	14
Бага	66,458	6,002	261	8,700	183	3,516	132	867	90	2,517	108	2,151	40
Суурь	117,691	9,691	510	10,851	264	5,964	276	2,815	329	7,354	415	5,205	113
Бүрэн дунд	72,109	6,131	493	5,106	175	2,495	106	2,576	415	5,235	410	3,129	76
Тусгай мэргэжлийн дунд	7,253	429	36	456	14	302	11	284	47	666	49	390	13
Техникийн болон мэргэжлийн	11,535	700	73	698	23	846	48	430	34	823	50	446	8
Дипломын дээд	11,45	67	6	64	2	76	6	39	15	123	10	60	1
Бакалаврын дээд	12,074	853	77	949	49	367	24	298	53	990	86	692	23
Магистр	140	4	-	6	3	1	-	3	-	14	4	13	1
Доктор	64	2	-	2	-	8	-	1	-	8	3	4	-
Нийт	298,789	24,406	1,501	27,593	740	14,365	641	7,422	995	18,013	1,157	12,529	289

¹³ Үндэсний статистикийн хорооны жилийн эцсийн мал, тэжээвэр амьтдын 2020 оны тооллогын дүн.

Бүдүүвч 2.11 Судалгаанд оролцогчдын боловсролын түвшин

Сүүлийн нэг жилийн хугацаанд ямар нэгэн албан болон албан бус сургалтад хамрагдсан эсэхийг тодруулахад туслах малчин өрхийн 4,6 хувь нь хамрагджээ.

Бүдүүвч 2.12 Сүүлийн нэг жилийн хугацаанд ямар нэгэн албан болон албан бус сургалтад хамрагдсан малчид

Судалгаанд хамрагдсан малчин өрхүүдээс хүүхэд нь сургуульд сураагүй эсэхийг тодруулахад хувь малчин өрхөд 8, ажил олгогч малчин өрхөд 1, туслах малчин өрхөд 3 хүүхэд тус тус байлаа. Сургууль завсардсан хүүхэдтэй эсэхийг тодруулахад хувь малчин өрхөд 28, ажил олгогч малчин өрхөд 19, туслах малчин өрхөд 25 хүүхэд тус тус байна.

Хүснэгт 2.7 Сургууль завсардалт

Асуулт	Үзүүлэлт	Хувь малчин		Ажил олгогч малчин		Туслах малчин	
		Тоо	Хувь	Тоо	Хувь	Тоо	Хувь
Сургуульд огт сураагүй хүүхэдтэй эсэх	Тийм	8	1,9	1	0,3	3	0,8
Сургууль завсардсан хүүхэдтэй эсэх	Тийм	28	6,7	19	4,8	25	6,7
Сургуульд огт сураагүй хүүхдийн тоо	1 хүүхэд	8	-	1	-	3	-
Сургууль завсардсан хүүхдийн тоо	1 хүүхэд	18	64,3	16	84,2	22	88
	2 хүүхэд	10	35,7	1	5,3	2	8
	3 хүүхэд	-	-	2	10,5	-	-
	4 хүүхэд	-	-	-	-	1	4

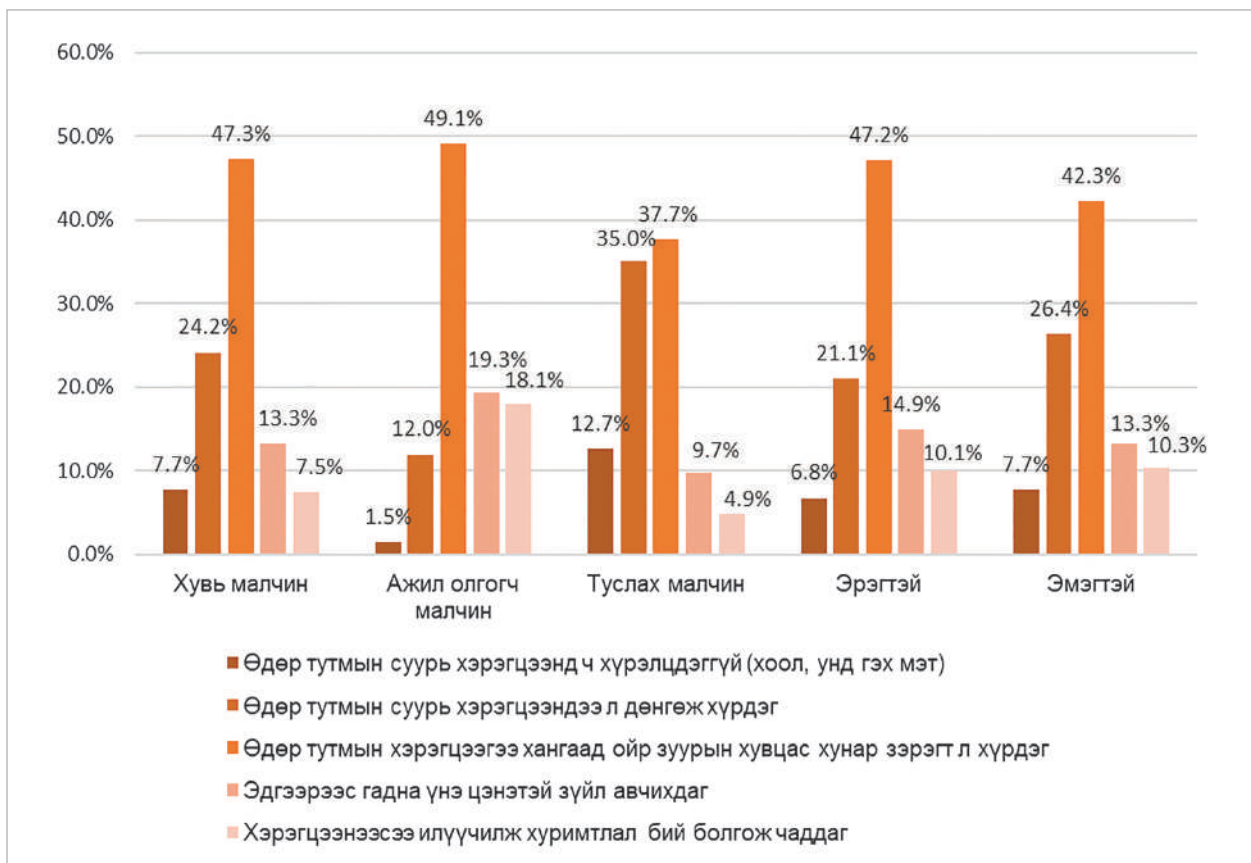
Ганцаарчилсан ярилцлагад хамрагдсан малчдын дурдаж байгаагаар сүүлийн жилүүдэд хүүхэддээ боловсрол олгох хандлага нэмэгдэж байгааг тэмдэглэсэн. Харин өөрсдөд нь чиглэсэн эрх зүйн, иргэний, эдийн засгийн боловсролын талаарх сургалт, мэдээллийн хэрэгцээ илүү чухал байгааг судалгааны явцад илэрхийлж байв.

Өрхийн амьжиргаа, эдийн засгийн эрх чөлөө

Өрхийн амьжиргаа, эдийн засгийн эрх чөлөөний суурь нь өмчийг баталгаажуулах, хамгаалах асуудал юм. Судалгаагаар хувь болон ажил олгогч, туслах малчдын орлогын хүрэлцээ, орлогын эх үүсвэр, хэмжээ, зээл, эд хөрөнгө, мал аж ахуй, санхүүгийн шийдвэр гаргалтын талаар тодруулав.

Хувь малчин өрхийн 30 хувь, ажил олгогч малчин өрхийн 10 хувь, туслах малчин өрхийн 50 хувь нь өрхийн орлогын хүрэлцээгээ дундаас доогуур гэж үнэлсэн байна. Малчин өрхийн 50 хувь нь өөрсдийн өрхийн орлогын хүрэлцээг дунд гэж тодорхойлсон бөгөөд ингэж тодорхойлж байгаа шалтгааныг ярилцлага судалгааны явцад тодруулахад малчдын гар дээрх бэлэн мөнгөний эргэлт бага, орлогын нэг л эх үүсвэртэй дээр нь ноолуурын орлого, зээлийн төлбөрөөс хамааралтай зэрэг шалтгааныг дурджээ.

Бүдүүвч 2.13 Өрхийн орлогын хүрэлцээ

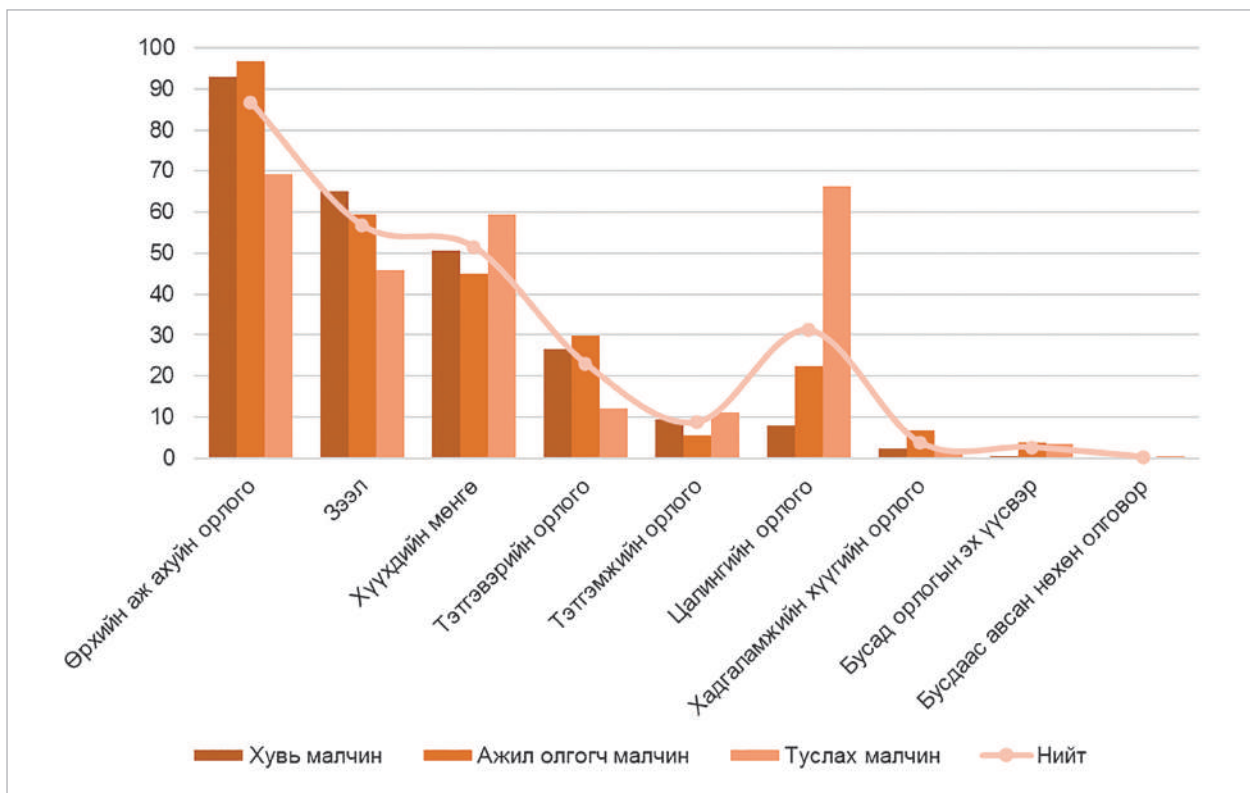
Ам бүлийн тоо өсөхийн хэрээр өрхийн орлогын хүрэлцээ буурч байна. Орлогын хүрэлцээг насаар харьцуулахад нас ахихын хэрээр орлогын хүрэлцээ нэмэгдэж байгаа нь тэтгэвэр, тэтгэмжийн тогтмол орлоготой хамааралтай байна. Малчдын малын тоо нэмэгдэхийн хэрээр орлогын хүрэлцээ нэмэгддэг. Өрхийн орлогын хүрэлцээг газар зүйн байршлаар харьцуулахад мэдэгдэхүйц ялгаа ажиглагдахгүй байна.

Малчин өрхийн орлогын ихэнх хэсгийг өрхийн аж ахуйн буюу мал аж ахуйн орлого, зээл, тэтгэвэр, хүүхдийн мөнгөний орлого бүрдүүлж байна. Малчдын дунд нийгмийн халамжийн хөтөлбөрт хамрагдаагүй өрх тун цөөн байна.

Туслах малчин өрхийн орлогын 69,3 хувь нь өрхийн аж ахуйн орлого буюу мал аж ахуйн орлогоос бүрддэг байна. Малчин өрхүүдийн мал аж ахуйн орлогын дийлэнх буюу 80 хувийн орлогыг ноолуураас бүрдүүлж байгаа бол үлдсэн хувийг мал зарж буй орлогоос бүрдүүлдэг талаар ярилцлагын үеэр хэлж байв. Малчин өрхүүдийн дийлэнх нь мал аж ахуйгаас ихэнх орлогоо олдог гэж хариулсан хэдий ч тэтгэвэр, тэтгэмжийн орлого өндөр хувийг эзэлж байна.

Харин хувь малчин өрхийн 8 хувь, ажил олгогч малчин өрхийн 22,4 хувь, туслах малчин өрхийн 66,3 хувь нь цалингаас үндсэн орлого нь бүрддэг байна.

Бүдүүвч 2.14 Өрхийн орлогын эх үүсвэр

Туслах малчдын цалингийн орлого 66,3 хувь байгаа бөгөөд үлдсэн хувь нь бусад эх үүсвэр буюу мал, хүнс зэргээр цалинжиж байж болзошгүй юм. Туслах малчид цалингаа тогтмол, тасралтгүй авч байгаа хувь нь өндөр байгаа ч цалингийн хэмжээ, нийгмийн даатгалын шимтгэл төлөлт хангалтгүй байна.

Хөдөлмөр, нийгмийн хамгааллын яамнаас “Гэрээт малчин буюу өрхийн хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих” хөтөлбөрийг санаачлан хэрэгжүүлж байгаа ба энэ хөтөлбөрийн хүрээнд туслах малчдын нийгмийн даатгалын шимтгэл болон цалинг төрөөс буцаан олгох заалтууд тусгасан боловч ажил олгогч малчид өөрсдийн хүүхэд, гэр бүлийн гишүүнээр дамжуулан энэхүү боломжийг ашиглаж байгаа тохиолдол судалгааны явцад ажиглагдлаа.

Өрхийн орлогын эх үүсвэрийн тоог авч үзвэл малчин өрхүүдийн хооронд төдийлөн ялгаа ажиглагдахгүй байна. Ихэнх малчин өрх 2-3 төрлийн орлогын эх үүсвэртэй гэсэн нь хүүхдийн мөнгө, хүнсний эрхийн бичиг зэрэг нийгмийн халамжаас орж ирж буй орлого багтаж байна. Малчин өрхийн орлогын эх үүсвэрт өрхийн гишүүдийн орлогын эх үүсвэрийг хамруулан тооцсон нь эдгээр бүлэгт хамаарах өрхийн орлогын төрөл нэмэгдэх шалтгаан болсон.

Бүдүүвч 2.15 Өрхийн орлогын эх үүсвэр

Үндэсний статистикийн хорооноос 2020 оны 3 дугаар улирлын байдлаар өрхийн жилийн дундаж орлогыг 18,000.000 төгрөг бол хөдөөгийн өрхийн жилийн дундаж орлогыг 15,600.000 төгрөг хэмээн тооцсон. Судалгаанд оролцсон туслах малчин өрхийн жилийн дундаж орлого нь 5,387.539 төгрөг байгаа нь ажил олгогч малчин өрхийн орлоготой харьцуулахад ялгаатай байна.

Бүдүүвч 2.16 Орлогын хэмжээ, мөнгөн дүнгээр (үндэсний түвшинд харьцуулсан)

Судалгаанд хамрагдсан малчин өрхүүдийн жилийн дундаж орлогыг хөдөөгийн өрхийн жилийн дундаж орлоготой харьцуулахад хувь малчин өрхийн орлого 40 хувиар бага, ажил олгогч малчин өрхийн орлого 13,5 хувиар их, туслах малчин өрхийн орлого 65,4 хувиар бага байна.

Малчин өрхүүдийн 82,8 хувь, туслах малчин өрхийн 71,4 хувь нь нар, салхины эрчим хүчний үүсгүүрээр хангагдсан байна. Туслах малчин өрх цахилгаан эрчим хүчний эх үүсгүүрээр хувь малчин өрхтэй харьцуулахад 20 хувь бага, ажил олгогч малчин өрхөөс 10 хувиар бага хангагдсан байна. Туслах малчин өрх нь хувь малчин өрхөөс хөрөнгийн бүхий л үзүүлэлтээр доогуур байна. Үүний шалтгааныг малчдын тогтвор суурьшилгүй байдал, орлогын хүрэлцээ муу байгаатай холбон тайлбарлаж байв.

Хүснэгт 2.8 Өрхийн үндсэн хөрөнгө

Хөрөнгийн төрөл	Хувь малчин	Ажил олгогч малчин	Туслах малчин	Нийт хувь
Нар, салхины эрчим хүчний үүсгүүр	94,7	80,9	71,4	82,8
Телевизор	94,2	98,7	81,7	91,8
Радио	22	28,8	11,3	20,9
Хөргөгч	51,4	87	35,8	58,4
Угаалгын машин	37	66,4	29,1	44,3
Индүү	25,4	56,7	15,6	32,8
Мотоцикл	83,3	80,2	74,1	79,4
Ердийн хөсөг (тэрэг)	12,1	11,5	7,3	10,4
Автомашин	72,2	93,4	36,1	67,9
Трактор	4,6	9,9	3,2	35,9

Туслах малчин өрхийн 48,2 хувь нь газар эзэмшиж байна.Тэд хувь малчин өрхөөс 30,3 хувь, ажил олгогч малчин өрхөөс 40,3 хувиар бага байна.

Бүдүүвч 2.17 Газар эзэмших байдал, малчдын бүлэг

Эзэмшиж байгаа газрыг зориулалтаар нь авч үзвэл дийлэнх нь “малын өвөлжөө, хаваржааны зориулалт”-аар газар эзэмшиж байна.

Бүдүүвч 2.18 Газар эзэмшиж буй зорилго

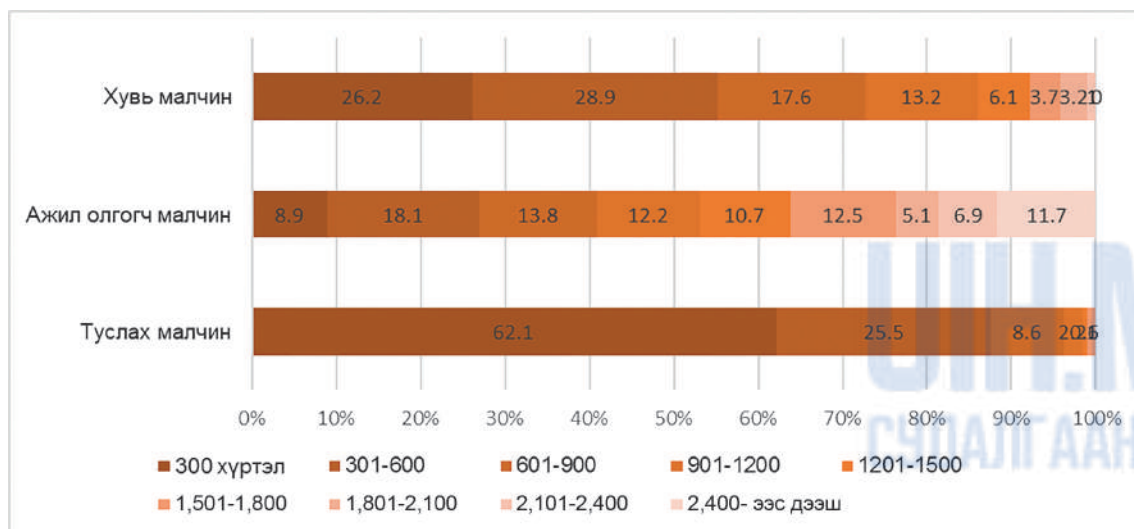
Судалгаанд хамрагдсан туслах малчин өрхийн 71,4 хувь нь малтай бөгөөд туслах малчин өрх дунджаар бод, бог нийлсэн 301 орчим толгой малтай байна. Үүнээс үзвэл туслах малчин өрхийн малын тоо нь бусад малчин өрхүүдээс бага байна. Малчин өрхийн бод малыг богийн тоо толгойд шилжүүлэн бодож үзэхэд дараах дундаж үзүүлэлт харагдаж байна.

Хүснэгт 2.9 Хонин толгойд шилжүүлсэн малын дундаж тоо

№	Оролцогчдын төрөл	Малтай өрхийн эзлэх хувь	Хамгийн өндөр утга	Хамгийн бага утга	Дундаж утга	Медиан утга	Хамгийн их давтагдсан утга
1	Хувь малчин	98,6	6,720	10	780	580	490
2	Ажил олгогч малчин	99,7	17,020	38	1,436	1,127	450
3	Туслах малчин	71,4	730	6	172	217	50

Туслах малчдын 71,4 хувь нь цөөн тооны малтай, давхар бусдын малыг маллан амьдардаг. Өөрөөр хэлбэл туслах малчин өрхүүдийн малын тоо толгой бага байна. Малчин өрхийн бод малыг богийн тоо толгойд шилжүүлэн бодоход дараах дундажтай байна.

Бүдүүвч 2.19 Хонин толгойд шилжүүлсэн нийт малын тоо интервал

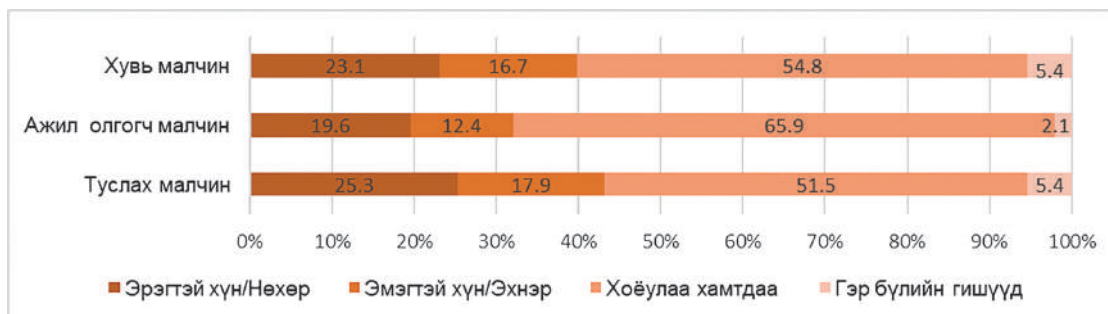

Малчин өрхийн хувьд санхүүгээ хэрхэн захиран зарцуулдаг талаар судлахад өрхийн санхүүгийн эрх мэдлийг малчин гэр бүлийн хосууд хамтдаа захиран зарцуулдаг нь нийтлэг байна.

Гэр бүлийн санхүүгийн тооцоо, төлөвлөгөөг хэрхэн зохицуулдаг талаар тодруулахад эрэгтэйчүүдийн 20 хувь, эмэгтэйчүүдийн 15 хувь, харин 55 хувь нь гэр бүлээрээ ярилцаж хамтран шийддэг гэсэн хариултыг өгчээ.

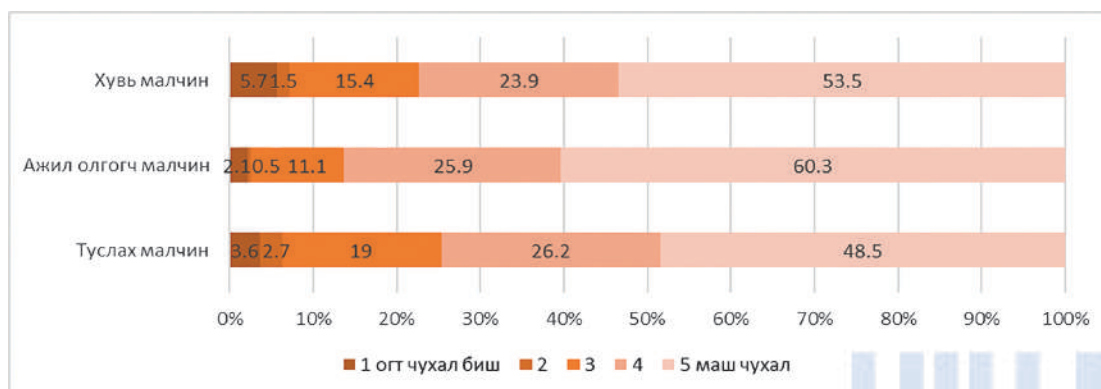
Үүнээс үзвэл малчин өрхийн санхүү, төсвийн талаар шийдвэр гаргах эрх мэдлийг эрэгтэй, эмэгтэй малчид харилцан тэгш эрхтэйгээр хэрэгжүүлдэг байна.

Бүдүүвч 2.20 Өрхийн санхүүтэй холбоотой шийдвэр гаргадаг байдал

Туслах малчин өрхийн 93,5 хувь нь эхнэр, нөхрийнхөө өрхийн эдийн засагт оруулж байгаа хувь нэмрийг дунд болон дундаас дээш хувиар үнэлж байна. Малчдын бүлгийн хувьд төдийлөн ялгаа байхгүй байна.

Бүдүүвч 2.21 Эхнэр, нөхрийнхөө өрхийн эдийн засагт оруулж буй хувь нэмрээ үнэлж буй байдал

Хувь малчин өрхөд эрэгтэйчүүд нь цалинтай ажил эрхлэх, ялангуяа аймгийн төв болон Улаанбаатар хотод улирлын шинжтэй ажил хийх нь элбэг байна. Харин туслах малчин өрхийн гишүүд нь цалинтай ажил хайж, тогтсон ажил эрхлэлтийг чухалчилж байна.

Хүснэгт 2.10 Гэр бүлийн гишүүдийн өрхийн эдийн засагт оруулж буй хувь нэмэр

	Хөдөлмөр эрхлэлтийн төрөл	Хувь малчин		Ажил олгогч малчин		Туслах малчин	
		Эрэгтэй	Эмэгтэй	Эрэгтэй	Эмэгтэй	Эрэгтэй	Эмэгтэй
1	Цалинтай ажил эрхлэх	11,3	4,8	18,8	15,5	23	50,3
2	Гэрээгээр/Хагас цагаар давхар ажил эрхлэх	0,5	1,1	2,6	2,1	8	10,1

3	Өрхийн үйлдвэрлэл, үйлчилгээ эрхлэх	7,4	3,2	8,4	7,0	4,3	6
4	Мал маллах	95,6	89,2	84,3	88,2	85,6	88,6
5	Мал аж ахуйн бүтээгдэхүүн боловсруулах, зарж борлуулах	68,5	72	68,1	74,3	63,6	55,7
6	Жижиг хувийн бизнес эрхлэх	3,4	2,7	7,9	13,9	1,1	2
7	Бусад	5,4	6,5	7,9	8	4,8	4

Хүснэгт 2.11 Зээл авсан үндсэн болон туслах малчдын тоо¹⁴

Зээлтэй эсэх	Нийт	Архангай		Өвөрхангай		Сүхбаатар		Сэлэнгэ		Төв		Хэнтий	
		Малчин											
		Үндсэн	Туслах	Үндсэн	Туслах	Үндсэн	Туслах	Үндсэн	Туслах	Үндсэн	Туслах	Үндсэн	Туслах
Зээлтэй	124,894	9,507	500	9,204	160	5,334	193	3,388	403	7,919	470	5,937	116
Зээлгүй	173,895	14,899	1,001	18,389	580	9,031	448	4,034	592	10,094	687	6,592	173
Нийт	298,789	24,406	1,501	27,593	740	14,365	641	7,422	995	18,013	1,157	12,529	289

UIH.MN
СУДАЛГААНЫ САН

¹⁴ Үндэсний статистикийн хорооны жилийн эцсийн мал, тэжээвэр амьтдын 2020 оны тооллогын дүн.

Дүгнэлт

Туслах малчид өөрт хэрэгцээтэй мэдээ, мэдээллээ хүссэн үедээ авах боломж нь хязгаарлагдмал бөгөөд ажил олгогч малчдын хэрэгцээнд тулгуурласан мэдээ, мэдээллийг хамтдаа авдаг харин өөрийн хэрэгцээнд тулгуурласан мэдээ, мэдээллийг хүссэн үедээ авч чаддаггүй байна. Туслах малчид гар утсыг ашиглах, мэдээ, мэдээлэл авах, интернэт ашиглах талаарх мэдлэг хангалтгүй учраас гар утас нь зөвхөн харилцаанд ашиглагдаж, мэдээллийн эх үүсвэр болж чадахгүй байна.

Туслах малчид ажил олгогч малчдын зөвшөөрөлгүйгээр малаа эзэнгүй орхих боломжгүй байдаг тул гэр бүлдээ болон өөртөө цаг зав гаргах, өөрийгөө хөгжүүлэх, урлаг соёлын арга хэмжээнд хамрагдах, нийгмийн амьдралд оролцох, амрах боломж хомс байна. Туслах малчин өөрийн амьдардаг орон нутагтаа өөр аймаг, орон нутгийн харьяалалтай ажил олгогчийн малыг хариулсан тохиолдолд бусад малчдын зүгээс дарамт шахалтад өртөх, үг хэлээр доромжлуулах, малтайгаа хөөгдөх зэрэг асуудал тулгардаг байна.

Туслах малчдын эмнэлгийн тусламж, үйлчилгээ нь зөвхөн багийн эмчийн явуулын үзлэг, сумын эмнэлгийн жилд нэг удаа явагдаж байгаа төлөвлөгөөт үзлэгээр хязгаарлагдаж байна. Эмнэлгийн тусламж, үйлчилгээ авч буй малчин охид, эмэгтэйчүүдийн нөхцөл байдал нь малчин эрчүүдээс төдийлөн ялгаатай биш байна. Туслах малчдын эмнэлгийн тусламж, үйлчилгээг түргэн шуурхай авч чадсан байдал нь хувь болон ажил олгогч малчдаас төдийлөн ялгаагүй байна. Бичиг үсэг тайлагдалт болон боловсрол эзэмшсэн байдлын хувьд ч хувь малчин болон туслах малчны боловсролын түвшин зөрүүгүй байгаа боловч ажил олгогч малчинтай харьцуулахад ялгаатай байна.

Судалгаанд хамрагдсан малчин өрхүүдийн жилийн дундаж орлогыг орон нутгийн өрхийн жилийн дундаж орлоготой харьцуулахад туслах малчин өрхийн орлого 65,4 хувиар бага байна. Туслах малчин 3 өрх тутмын 2 нь амьжиргааны баталгаажих түвшнээс доогуур амьдралтай байна. Туслах малчдын орлогын эх үүсвэр нь цалин хөлс, хүүхдийн мөнгөнөөс шууд хамааралтай байна.

III БҮЛЭГ

UIH.MN
СУДАЛГААНЫ САН

ХӨДӨЛМӨРЛӨХ ЭРХ

“Монгол Улсын иргэн ажил мэргэжлээ чөлөөтэй сонгох, хөдөлмөрийн аятай нөхцөлөөр хангуулах, цалин хөлс авах, амрах, хувийн аж ахуй эрхлэх эрхтэй. Хэнийг ч хууль бусаар албадан хөдөлмөрлүүлж болохгүй.”

(Монгол Улсын Үндсэн хуулийн Арван зургадугаар зүйлийн 4 дэх заалт)

“Хүн бүр хөдөлмөрлөх, ажлаа чөлөөтэй сонгох, хөдөлмөрийн шударга, аятай нөхцөлөөр хангуулах, ажилгүйдлээс хамгаалуулах эрхтэй.”

“Хүн бүр ямар ч алагчилалгүйгээр адил хэмжээний хөдөлмөрт адил хэмжээний шан хөлс авах эрхтэй.”

“Ажил хөдөлмөр эрхэлж байгаа хэн боловч хувийн болон ам бүлийнхээ ахуй амьжиргааг хүний зэрэгтэй авч явахад хүрэлцэхүйц бөгөөд зайлшгүй тохиолдолд нийгмийн хангамжийн эх үүсвэрээр нэмэн арвижуулсан, хийсэндээ таарсан, хүртээмжтэй шан хөлс авах эрхтэй.”

(Хүний эрхийн Түгээмэл Тунхаглалын 23 дугаар зүйлийн 1,2,3 дахь хэсгүүд)

Иргэн бүрийн ажил, мэргэжлээ чөлөөтэй сонгох, хөдөлмөрийн аятай нөхцөлөөр хангуулах, цалин хөлс авах, хувийн аж ахуй эрхлэх эрхийг бодитойгоор хангах нь Монгол Улсын эдийн засаг, нийгмийн хөгжилд зохих хувь нэмрээ оруулах төдийгүй иргэдийн орлогын түвшин, амьдралын чанараа дээшлүүлэх үндсэн баталгаа болно. Хүний хөдөлмөрлөх эрх, түүнтэй холбоотой бусад эрхийг хангах, ажил олгогч, ажилтны үйл ажиллагааг ардчилал, хууль ёсны зарчмаар явуулах, хөдөлмөрийн харилцаанд оролцогч хоёр тал эрх, үүргээ хамтын зарчмаар хэрэгжүүлэх, ажил олгогч болон ажилтан эрх, хууль ёсны ашиг сонирхлоо өөрсдийн төлөөлөгчөөрөө дамжуулж хамгаалуулахад ажил олгогч, ажилтны төлөөллийн байгууллагууд чухал үүрэгтэй байдаг.

Үндсэн малчин болон туслах малчны хооронд хөдөлмөрийн харилцаа нэгэнт бий болсон ч үүнийг зохицуулах эрх зүйн орчин төдийлөн сайн хөгжөөгүй байна. Тухайлбал туслах малчны хөдөлмөрийн харилцаа нь мал аж ахуйн үйлдвэрлэлийн онцлогт нийцсэн хөдөлмөрийн харилцааны хэв шинж, хэм хэмжээнд нийцэж бус нийгмийн уламжлалт харилцаанд үндэслэж байна.

“Хөдөлмөрийн гэрээ” гэж нэг талаас ажилтан нь ажил олгогчоос хуульд нийцүүлэн тогтоосон хөдөлмөрийн дотоод журмын дагуу тодорхой ажил гүйцэтгэх, нөгөө талаас ажил олгогч нь ажилтанд хөдөлмөрийн үр дүнд тохирсон цалин хөлс олгох, хууль тогтоомж болон хамтын гэрээ, хэлэлцээрт заасан хөдөлмөрийн нөхцөлөөр хангах тухай харилцан үүрэг хүлээсэн тохиролцоог хэлнэ, ажил олгогч нь ажилтныг ажлаар, хөдөлмөрийн аюулгүй байдал, эрүүл ахуйн шаардлагад

тохирсон нөхцөлөөр хангах, хөдөлмөрийн үр дүнд нь тохирсон цалин хөлс олгох, энэ хууль болон хөдөлмөрийн ба хамтын гэрээ, хэлэлцээр, хөдөлмөрийн дотоод журамд заасан үүргээ биелүүлэх үүрэгтэй гэж Хөдөлмөрийн тухай хуульд тус тус заасан¹⁵.

Судалгаанд хамрагдсан ажил олгогчдын 90 хувь нь танил тал, хамаатан саднаар дамжуулах эсвэл ажил олгогч өөрөө урьдчилан сонгосон хүндээ шууд хандах замаар туслах малчныг сонгон, ажилд авч байна.

Бүдүүвч 3.1 Туслах малчин ажилд авч буй байдал

Туслах малчид ажил олгогч малчинтай бичгээр гэрээ байгуулдаггүй, нийгмийн уламжлалт харилцаан дээр үндэслэн аман тохиролцоогоор ажилладаг. Судалгаанд оролцсон туслах малчдын 71,5 хувь, ажил олгогч малчдын 88 хувь нь аман тохиролцоо хийдэг гэжээ. Аман тохиролцоог цалин хөлс, орон байр, хоол хүнс бусад хангамжтай холбоотой асуудлаар тохиролцох байдлаар хязгаарладаг байна.

Бүдүүвч 3.2 Гэрээ байгуулж буй байдал

Ажил олгогч малчдын 79,6 хувь нь гэрээний хүрээнд бүх ажлыг гүйцэтгүүлдэг, 12 хувь нь гэрээнээс гадна ажил үүрэг гүйцэтгэх даалгавар өгдөг гэжээ. Мөн туслах малчид нь гэр бүлийн хамт дан ганц мал аж ахуйн ажил эрхлэхээс гадна хоол хийх, хүүхэд харах гэх мэт ахуйн хүрээний ажилд оролцдог байна.

Хөдөлмөрийн гэрээг байгуулахдаа ажил олгогч малчдын 46,7 хувь, туслах малчдын 53,4 хувь нь хугацаа тохиролцдоггүй гэжээ.

¹⁵ Хөдөлмөрийн тухай (1999) хуулийн 3 дугаар зүйлийн 3.1.3 болон 5 дугаар зүйлийн 5.2 дахь хэсэг.

Бүдүүвч 3.3 Ажиллахаар тохирсон хугацаа

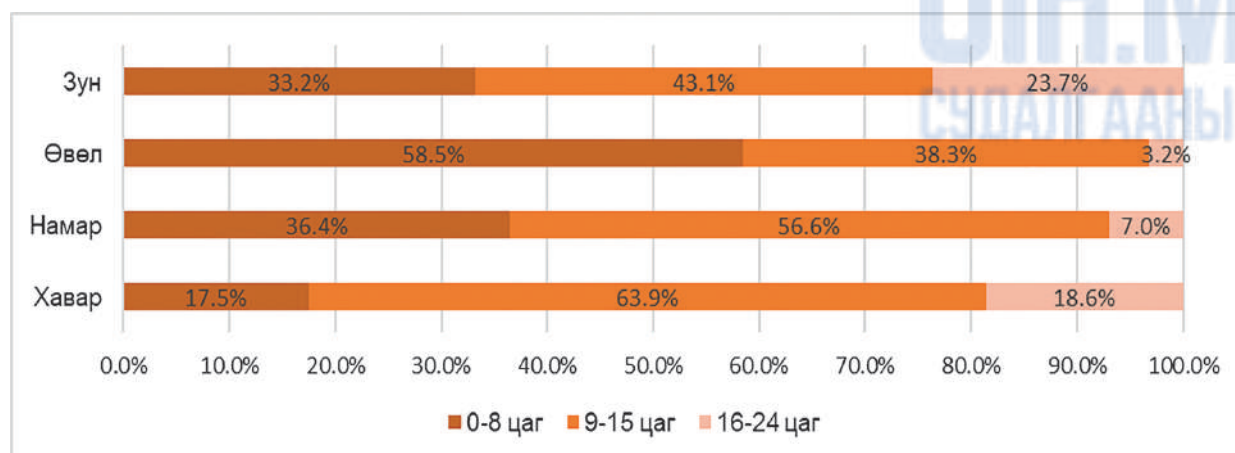

Судалгаанд оролцсон туслах малчдын 73,6 хувь нь ажил олгогч малчидтайгаа 1 жил болон түүнээс дээш хугацаагаар гэрээ байгуулан ажиллаж байна. Хугацаа тохирч буй ажил олгогч малчид 53,3 хувь байгаа бөгөөд тэдний 38,6 хувь нь 1 жил болон түүнээс бага хугацаагаар тохирч байгаа нь хөдөлмөрийн харилцаанд уян хатан байдлаа хангах, туслах малчны ур чадвар зэргийг туршиж буй хэлбэр гэж ойлгохоор байна. Ажил олгогч малчдын зүгээс “ажиллаад үз, болж байвал цааш үргэлжлүүлээд ажиллая” гэдэг хандлагаар ажиллуулж байна.

Ажлын цагийн зохицуулалт

Хөдөлмөрийн тухай хуульд 7 хоногийн ажлын цаг нь 40 хүртэл, ердийн ажлын өдрийн үргэлжлэл 8 цаг хүртэл¹⁶ байхаар заасан. Гэвч туслах малчны ажил эхлэх, дуусах, өдөр ажиллах ажлын цагийн хугацааг урьдчилан тооцож тогтоодоггүй бөгөөд ажлын цагийн үргэлжлэл харилцан адилгүй байна.

Бүдүүвч 3.4 Өдөрт ажилладаг цаг

¹⁶ Хөдөлмөрийн тухай (1999) хуулийн 70 дугаар зүйлийн 70.1, 70.2 дахь хэсгүүд.

Туслах малчдын ажлын цаг нь улирлаас шалтгаалан ялгаатай байдаг. Өвлийн улиралд туслах малчдын ачаалал бага буюу 58,5 орчим хувь нь өдөрт 8 болон түүнээс бага цагаар ажилладаг бол хавар ачаалал өндөртэй буюу 82,5 хувь нь өдрийн 8 цагаас илүү цагаар ажилладаг байна. Туслах малчдын 40 хувь нь улирлын нөхцөл байдал, 29,7 хувь нь цаг агаарын нөхцөл байдлаас шалтгаалан ажлын цаг өөрчлөгддөг гэж хариулсан байна.

Тохиолдол 3.1

...Үүрийн 5:00 - 6:00 цагт сэрж ажилдаа гараад орой 10:00 -11:00 цаг гэж гэртээ орж ирдэг. Өдөрт 17-18 цаг ажиллаж байна гэсэн үг. Гэхдээ амралтын өдөр байхгүй, 7 хоногийн бүх өдөр ажиллаж байна. Өвлийн хүйтэн, хавар мал төллөх үеэр хэцүү. Өдөр бүр малд явна...

(Архангай аймгийн Ихтамир сумын туслах малчинтай хийсэн ярилцлагаас)

Хөдөлмөрийн тухай хуульд нийтээр амрах баярын өдрүүдээр ажилласан тохиолдолд ажил олгогч нөхөж амрах, эсвэл дундаж цалин хөлсийг 2 дахин нэмэгдүүлж олгох, мөн илүү цагаар болон долоо хоногийн амралтын өдөр ажилласан ажилтныг нөхөн амруулаагүй бол түүнд 1,5 дахин, түүнээс дээш хэмжээгээр нэмэгдүүлсэн цалин хөлс олгох, нэмэгдүүлсэн цалин хөлсийг хамтын ба хөдөлмөрийн гэрээгээр зохицуулахаар¹⁷ заажээ.

Туслах малчдын 94,6 хувь нь долоо хоногийн өдөр бүр амралтгүй ажилладаг гэжээ. Жилийн хугацаанд туслах малчдын 12,4 хувь нь долоо хоногт 32 ба түүнээс бага цагаар, 3,8 хувь нь 32-40 цагаар, 83,6 хувь нь илүү цагаар ажилладаг байна. Хүйсээр авч үзвэл эрэгтэйчүүд өдөрт 10,28 цаг, долоо хоногт 71,98 цаг харин эмэгтэйчүүд өдөрт 9,65 цаг, долоо хоногт 67,58 цаг ажиллаж байна. Судалгаанд оролцсон туслах малчдын 19,1 хувь нь цалин, хөлсний нэмэгдэл тооцдог, 5,4 хувь нь цалин хөлснөөс суутгал хийдэг гэжээ. Гэвч туслах малчид амралтын өдөр, нийтээр амрах баяр ёслолын өдрүүд болон шөнийн цагаар ажиллах нь түгээмэл бөгөөд илүү цагийн, шөнөөр ажилласан, амралтын болон нийтээр амрах баяр ёслолын өдрүүдэд ажилласны нэмэгдэл огт тооцогддоггүйгээс эрх нь зөрчигддөг байна.

Цалин хөлсний зохицуулалт

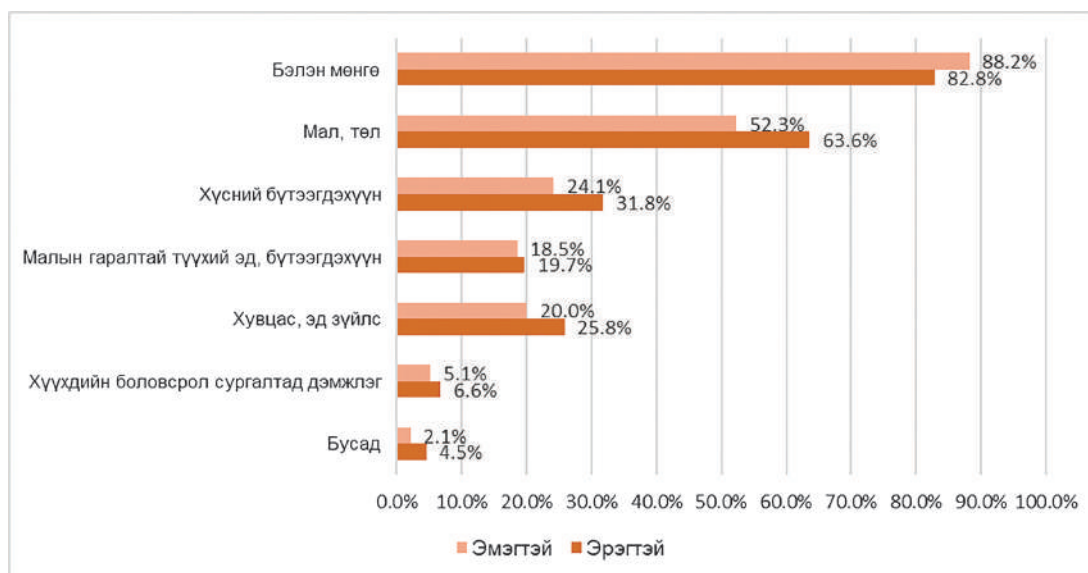
Хөдөлмөр, нийгмийн зөвшлийн гурван талт үндэсний хорооны 2018 оны 08 дугаар сарын 19-ний өдрийн 05 дугаар тогтоолоор улсын хэмжээнд мөрдөгдөх хөдөлмөрийн хөлсний доод хэмжээг 2020 оны 01 дүгээр сарын 01-ний өдрөөс эхлэн нэг цагт 2,500 төгрөг буюу сард 420,000 төгрөг байхаар тогтоосон. Туслах малчдын 74,1 хувь нь анх гэрээ, тохиролцоо хийх үедээ цалин хөлсөө ямар хэлбэрээр авахаа тохиролцдог гэжээ.

¹⁷ Хөдөлмөрийн тухай (1999) хуулийн 52 дугаар зүйлийн 52.1 дэх хэсэг, 53 дугаар зүйлийн 53.1, 53.2 дахь хэсгүүд.

Цалин хөлс авах хэлбэр

Судалгаанд оролцсон туслах малчдын 85,5 хувь нь бэлэн мөнгөөр, 57,9 хувь нь мал, төлөөр, 27,9 хувь нь хүнсний бүтээгдэхүүнээр цалин хөлсний хэлбэрээ тохиролцдог байна. Судалгаанд хамрагдсан туслах малчид эд материал, мал төлөөр цалин хөлсөө авч байгаа ч үнэлгээг хэрхэн тооцож байгаа нь тодорхойгүй байна. Мөн мал өгнө, орон гэрийн дэмжлэг үзүүлнэ, бусад хангамж олгоно зэргээр хоосон амалж, тохиролцдог нь туслах малчдын амьжиргаанд нөлөөлдөг.

Бүдүүвч 3.5 Цалин хөлс авах хэлбэр

Тохиолдол 3.2

...Би өмнө нь нэг айлд 2 жил адуучнаар ажилласан. Анх тохирохдоо 2 жил ажилласны дараа азарга адуу өгнө хэмээн ажил олгогч малчин хэлж байсан. Уг айлд нэг жил 6 сар ажилласан ба энэ хугацаанд ажил олгогчийн адуунаас ганц нэгээрээ алга болох тохиолдол гараад байсан. Үүнд ажил олгогчийн хүү болох 20 орчим насны залуу намайг буруутган хөөж явуулсан. Ингээд айлд нэг жил 6 сар ажиллаад ямар ч цалин, малаар тооцсон орлогогүй тус айлыг орхиход хүрсэн...

(Сүхбаатар аймгийн Эрдэнэцагаан сумын туслах малчинтай хийсэн ярилцлагаас)

Тохиолдол 3.3

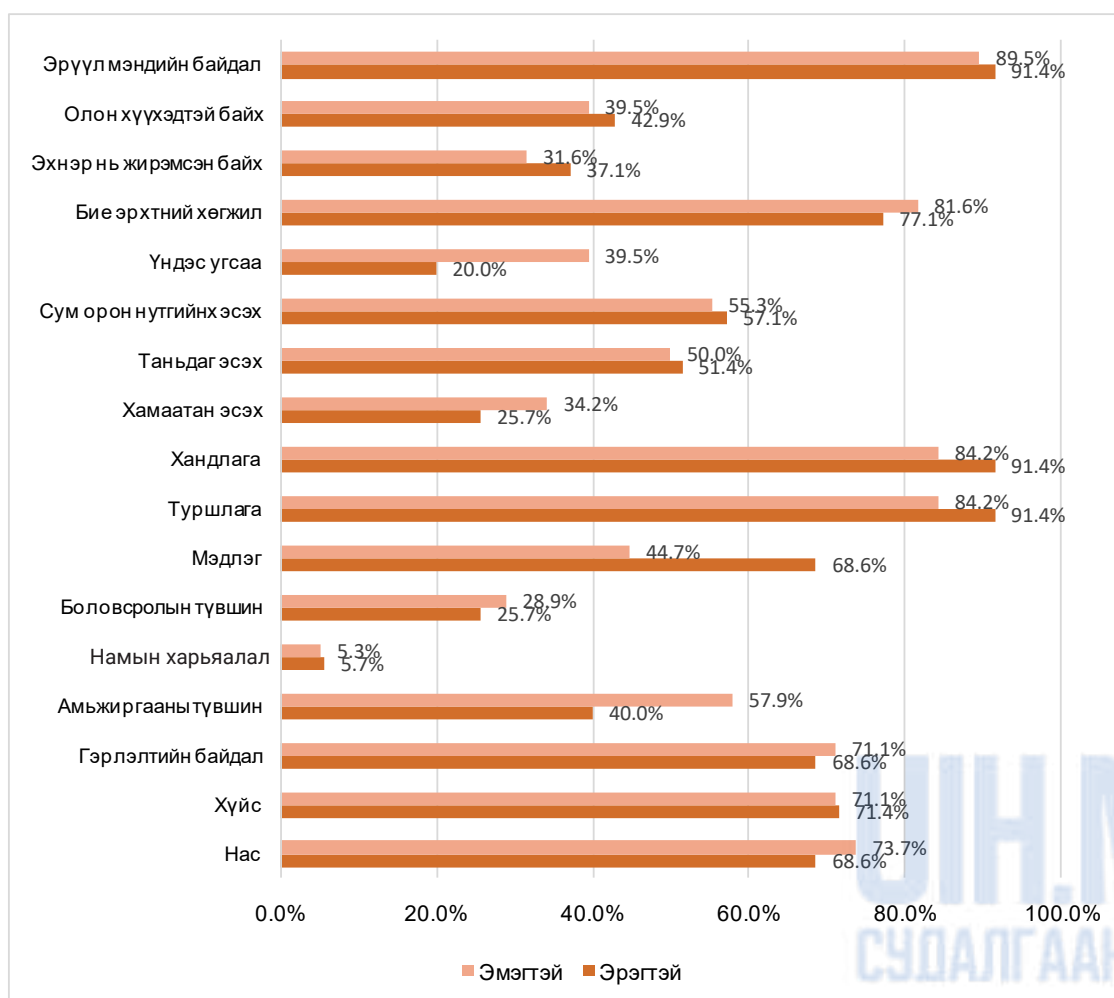
...2010 онд зарын дагуу туслах малчнаар ирж ажилласан. Анх ажил олгогч малчинтай тохиролцоо хийхдээ 1 жил ямар ч цалин хөлсгүй малыг нь маллаад, 1 жилийн дараа хонь, ямаа нийлсэн 21 мал авахаар тохирсон. Гэсэн ч 1 жилийн дараа ердөө долоон ямаа тасалж өгөөд, намайг явуулж байсан...

(Төв аймгийн Алтанбулаг сумын туслах малчинтай хийсэн ярилцлагаас)

Хөдөлмөрийн харилцааны ялгаварлан гадуурхалт

Судалгаанд оролцсон туслах малчдын 95 хувь нь ажилд ороход нь ажил олгогч малчдаас ямар нэгэн шаардлага, шалгуур тавиагүй гэсэн бол ажил олгогч малчдын 18,6 хувь нь ямар нэг шалгуур тавьдаг гэжээ. Үүнээс үзэхэд ажил олгогч малчид нь тодорхой туслах малчинд тавигдах өөрийн шалгуурын дагуу танил талаар дамжуулан эсвэл тухайн шалгуурт нийцсэн өөрийн таних хүнд шууд хандах замаар туслах малчдыг ажилд авч байна.

Бүдүүвч 3.6 Ажилд авахад тавигдах шаардлага

Туслах малчин ажилд шалгаруулж авахдаа ажил үүрэгтэй холбоогүй, тухайн хүний нийгмийн гарал, нийгмийн байдал, хувь хүний итгэл үнэмшилд шалгуур тавих байдлаар ялгаварлан гадуурхдаг байна.

Туслах малчдын 3,6 хувь нь ажил үүргээ гүйцэтгэхэд ажил олгогчийн зүгээс загнах, доромжлох, зодох, бие махбодод нь гэмтэл учруулах, цалин хөлсийг өгөхгүй байх, бэлгийн дарамтад оруулдаг зэрэг зөрчил гаргадаг гэжээ.

Тохиолдол 3.4

...Би тэднийд эхнэртэйгээ цуг ажилладаг байсан. Тэгээд сард 300,000 төгрөг өгдөг байсан. Хүнс хоол, хувцас хунар гээд бүх зүйлсээ 300,000 төгрөгөөрөө болгодог. Хонь хариулж байхад дөрвөн хонь алга болсон. Ажил олгогч маань хавар ирээд, алга болсон дөрвөн хонио мөнгөөр нь үнэлээд цалингаас суутгаж байсан. Цалингийн ямар ч урамшуулал авч байгаагүй. Уг нь эхнэр бид хоёр хоёулаа л зүтгэж байхад эхнэрт маань цалин бодож өгөх болов уу гэтэл нэг хүний цалингаар л тооцоо хийдэг...

(Өвөрхангай аймгийн Хархорин сумын туслах малчинтай хийсэн ярилцлагаас)

Ийнхүү туслах малчны эхнэр нь нөхрийнхөө ажил хөдөлмөрт цалин хөлсгүй оролцох, хамжих нь түгээмэл бөгөөд энэ нь боолын хөдөлмөрөөс ялгаагүй юм.

Албадан хөдөлмөр

Албадан хөдөлмөр нь хувь хүний эрх чөлөө, эрхэм чанарыг үгүйсгэж байгаагаараа хүний үндсэн эрхийн зөрчил юм. Албадан хөдөлмөрийн хэлбэрт сайн дурын үндсэн дээр ажиллахгүй байх, айлган сүрдүүлэх, дарамт шахалт үзүүлэх, эмзэг байдлыг буруугаар ашиглах, хуурч мэхлэх, өрийн барьцаа төлөөс болгох, ажилтны бичиг баримтыг барьцаалах, цалин хөлс олгохгүй байх, ажиллаж, амьдрахад хортой хүнд нөхцөл, илүү цагаар ажиллуулах зэрэг хамаардаг. Тухайн нөхцөл байдалд эдгээр шинж тэмдгийн аль нэг нь эсвэл хэд хэдэн шинж тэмдэг нэгэн зэрэг илэрвэл албадан хөдөлмөр гэж тодорхойлж болно.

Үндсэн хуулийн Арван зургадугаар зүйлийн 4 дэх заалт болон Хөдөлмөрийн тухай (1999) хуулийн 7 дугаар зүйлийн 7.1 дэх хэсэгт “хэнийг ч хууль бусаар албадан хөдөлмөрлүүлж болохгүй” гэж заасан нь албадан хөдөлмөрлүүлэхээс хамгаалсан суурь зохицуулалт юм.

Туслах малчид албадан хөдөлмөрт өртөх эрсдэлтэй байна. Энэ нь тухайн ажлын төрөл, түүний онцлогтой холбоотой бөгөөд үүнд ажлын баталгаа, ажлын цаг, үргэлжлэх хугацаа болон ажлын ачаалалтай холбоотойгоор зорчих эрх нь хязгаарлагдах, тодорхой амлалт, ятгалгад хууртагдан ажил хөдөлмөр эрхлэх гэх мэт шалтгаан нөлөөлж байна.

Бүдүүвч 3.7 Албадан хөдөлмөр илэрч байгаа эсэх

Албадан хөдөлмөртэй холбоотойгоор зорчих эрхийн хязгаарлалтад 10 туслах малчин тутмын 1 нь өртөж байна. Бичиг баримтыг нь барьцаалж зорчих эрхийг нь хязгаарлахаас гадна, эмнэлгийн үйлчилгээ авахаар аймгийн төв, хот руу зорчих болон төрөл төрөгсөддөө очих эрхийг нь мөн хязгаарладаг.

Тохиолдол 3.5

...Би анх тохиролцоо хийхдээ цалин мөнгө тооцохгүй, "малжуулах буюу 50 хонь өгнө" гэсэн тохиролцоо хийсэн. Тэр айлдаа 3 жил ажилласан. Цалингийн оронд тохирсон малаа авч чадаагүй, мөнгө төгрөг ч аваагүй. Гэрээ огт хийгээгүй ямар ч баримт нотолгоо байхгүй болохоор заргалдаагүй...

(Сүхбаатар аймгийн Эрдэнэцагаан сумын туслах малчинтай хийсэн ярилцлагаас)

Тохиолдол 3.6

...Одоогоор туслах малчин хийгээд 3-4 жил болж байна. Өмнө нь нэг айлд туслах малчин хийж байсан. Өглөөнөөс орой болтол бүх юмыг нь хийдэг байсан. Үхэр мал, гал тогооны ажил гээд бүхий л зүйлд тусалдаг байсан. Тэгсэн хир нь ааш зан маш муутай, байнга зандрангүй байдаг. Тухайн үед манайд гэр барьж өгч байсан тэгээд түүгээрээ дарамталж, манай гэр бүлийг ажиллуулдаг. Тухайн үед байнга л зодож нүддэг хэцүү байсан. Манай нөхөр адуунд яваад олоогүй эргэж ирвэл зодно, сандлаар цохино, намайг бол өглөөнөөс орой болтол гэрт оруулдаггүй. Байнга л энэ тэрийг хий гэж зандарна. Тэдний хүүхэд нь өвчтэй байсан болохоор бас хүүхдийг нь хүртэл хардаг байсан.

...Хуруугаа тайруулсны дараа үхэр саахад хэцүү байсан. Тэгээд намайг үнээ дутуу саалаа гээд зоддог байсан. Дотроо их айдаг байсан учраас тухайн үед хуулийн байгууллагад хандах нь битгий хэл хүнд ч хэлдэггүй байсан. Одоо ахиад ийм явдал тохиолдвол хаана, хэнд хандахаа сайн мэддэггүй...

(Өвөрхангай аймгийн Хархорин сумын туслах малчинтай хийсэн ярилцлагаас)

Судалгааны дүнгээс харахад туслах малчдын 19,7 хувь нь албадан хөдөлмөрт өртжээ. Үүнээс 15,4 хувь нь зөвхөн аль нэг төрлийн зөрчилд өртсөн бол 1,9 хувь нь хоёр төрлийн зөрчилд өртжээ. Энэ нь туслах малчид өөрсдийн эрх ашгийг хамгаалах төлөөллийн байгууллага байхгүй, байсан ч гишүүнчлэлгүй, туслах малчид хууль ёсны эрхээ хамгаалуулахаар шүүхэд нэхэмжлэл гаргах, шүүхээр шийдвэрлүүлэх талаар мэдлэг, дэмжлэг хомс байгаатай холбоотой. Мөн мэргэжлийн хяналтын хөдөлмөрийн хяналт нь албан бус хөдөлмөр эрхлэгчид болон орон нутгийг бүрэн хамарч чадахгүй байна.

Туслах малчдын хүүхдийн хөдөлмөр

Хөдөлмөрийн тухай хуульд 15 хүртэлх насны хүүхэд ажил эрхлэхийг зөвшөөрөхгүй, 15 настай хүүхдүүд эцэг, эх асран хамгаалагч болон төрийн байгууллагын зөвшөөрлийн үндсэн дээр мэргэжлийн чиг баримжаа эзэмших, тодорхой чадвартай болох зорилгоор гэрээ байгуулан ажиллаж болох ба 16 нас хүрсэн хүүхдүүд ямарваа нэгэн зөвшөөрөл шаардахгүйгээр хөдөлмөрийн гэрээ байгуулж болохоор заажээ¹⁸. Хөдөлмөрийн тухай хуульд хүүхдийн насны байдалд харгалзуулан ажлын цагийг хязгаарлаж, илүү цагаар болон олон нийтийн баяр, амралтын өдрүүдэд ажиллахыг хоригложээ¹⁹. Насанд хүрээгүй хүн хөдөлмөр эрхлэхийг хориглосон ажлын байрны жагсаалт батлан хуульчилж өгсөн байна²⁰.

Тохиолдол 3.7

...Би 6 настай охинтойгоо хамт энэ айлд туслах малчин хийдэг, надаас гадна 2 эрэгтэй туслах хамт ажиллаж байна. Хамт ажиллаж байгаа 2 залуу намайг элдэв янзаар хүчирхийлэх, дарамтлах тохиолдол их гардаг. Үүнээс гадна ажил олгогчийн гэр бүл ч мөн адил загнаж зодох, дарамтлах тохиолдол гаргадаг. Нэг удаа охин маань намайг хамгаалах гэж оролдож байгаад санамсаргүй халуун зууханд нэг гараа түлсэн...

(Төв аймгийн Алтанбулаг сумын туслах малчинтай хийсэн ярилцлагаас)

“Насанд хүрээгүй хүнийг ажиллуулахыг хориглосон ажлын байрны жагсаалтыг шинэчлэн батлах тухай” Хөдөлмөрийн сайдын 2016 оны 02 дугаар сарын 08-ны өдрийн А/36 дугаар тушаалыг гаргажээ. Энэ жагсаалт нь 18 нас хүрээгүй хүнийг тэдний амьдрал, эрүүл мэнд, зан суртахуун, аюулгүй байдал, хөгжилд сөрөг нөлөө бүхий ажлын байранд ажиллуулахыг хориглосон. Уг жагсаалтын 3.1.1-д газар тариалан, мал аж ахуйн үйлдвэрлэл, ан агнуур болон түүнд туслах үйл ажиллагааны хүрээнд мал нядалгааны газарт мал угаах, туулгах ажиллагаа, эмнэг сургагч, амьтан сургагч, цаг уурын тохиромжгүй, онц аюултай үзэгдэл бүхий нөхцөлд мал хариулах, оторлох, тууварлах, өөрийн төрсөн гэр болон төрсөн ах, эгч, эмээ, өвөөгөөс бусад айлд амьдарч, мал маллах зэрэг мал аж ахуйтай шууд холбоотой ажил мэргэжил, ажлын байрны жагсаалтыг тусгажээ.

¹⁸ Хөдөлмөрийн тухай (1999) хуулийн 109 дүгээр зүйлийн 109.1, 109.3 дахь хэсгүүд.

¹⁹ Хөдөлмөрийн тухай (1999) хуулийн 110 дугаар зүйлийн 110.2 дахь хэсэг.

²⁰ Хөдөлмөрийн тухай (1999) хуулийн 109 дүгээр зүйлийн 109.5 дахь хэсэг.

Жагсаалтын 3.10-т “жил бүрийн 11 дүгээр сарын 01-ний өдрөөс 05 дугаар сарын 01-ний өдрийг хүртэлх хугацаанд хурдан морины уралдаан, сунгаа, үсэргээнд хурдан морь унуулах” гэж оруулжээ. Үүнээс үзэхэд насанд хүрээгүй хүн туслах малчин хийх, туслах малчны хүүхэд нь ажил олгогчийн малыг маллах ажилд оролцох нь хүүхдийн хөдөлмөрийн хориглосон хэлбэрт тооцогдож байна.

Судалгааны хүрээнд туслах малчдын хүүхдүүдийн 27,4 хувь нь буюу 129 хүүхэд ямар нэгэн байдлаар хөдөлмөр эрхэлдэг гэжээ. Эдгээр хүүхэд нь мал аж ахуйн бүхий л ажилд оролцдог байна.

Хүснэгт 3.1 Мал аж ахуй дахь хүүхдийн оролцоо

	Туслах малчин өрхийн хөдөлмөр эрхэлж буй хүүхэд	
	Давтамж	Хувь
Бүгд	129	100
Хүүхдийн хүйс		
Эрэгтэй	89	69
Эмэгтэй	40	31
Хүүхдийн нас		
14 хүртэл настай	98	76
15-16 настай	24	18,6
17 настай	7	5,4
Сургуульд сурч байсан эсэх		
Тийм	128	99,2
Үгүй	1	0,8
Мал аж ахуйн ажлаас цалин хөлс авдаг эсэх		
Тийм	11	8,5
Үгүй	118	91,5
Мал маллахтай холбоотой хийдэг ажлын төрөл		
Мал маллах ажил	109	84,5
Сааль, сүү авах ажил	68	52,7
Цагаан идээ боловсруулах ажил	56	43,4
Ноос, ноолуур, малын арьс үс авах ажил	65	50,4
Төл авах ажил	80	62
Хадлан тэжээл хадах, бэлтгэх ажил	41	31,8
Малын тэжээл бэлтгэх, өгөх ажил	69	53,5
Мал услах ажил	95	73,6
Малын хороо, бууц янзлах ажил	83	64,3

Тохиолдол 3.8

...Зундаа мал малладаг юм. Туслах малчны цалин бага. Манай 2 хүүхэд мал маллаад 150,000 төгрөг авдаг. Нэг хонийг 1,000 төгрөгөөр бодож олгодог...

(Сэлэнгэ аймгийн Цагааннуур сумын туслах малчинтай хийсэн ярилцлагаас)

Тохиолдол 3.9

...Туслах малчин гэхээр тухайн өрх гэр бүлээрээ л очно. Гэтэл тэнд хөдөлмөр хийж байгаа гэрийн эзэгтэй, хүүхдүүдийн хөдөлмөрийн асуудал огт яригддаггүй. Ихэвчлэн санхүүгийн тал дээр эрх нь зөрчигддөг байх. Хөдөлмөрийн үнэлэмж багатай. Гэр бүлийн гишүүд нь хөдөлмөрийн мөлжлөгт өртөх явдал их гардаг гэж боддог. Жишээлбэл, нөхөртэй нь гэрээ байгуулсан гээд нөхөрт нь л цалин өгнө. Гэвч хүүхэд, эхнэр нь бүгд л тухайн айлд хөдөлмөр эрхлээд байдаг. Тэдний хөдөлмөрийг огт үнэлдэггүй...

(Орон нутгийн оролцогч талуудтай хийсэн бүлгийн ярилцлагаас)

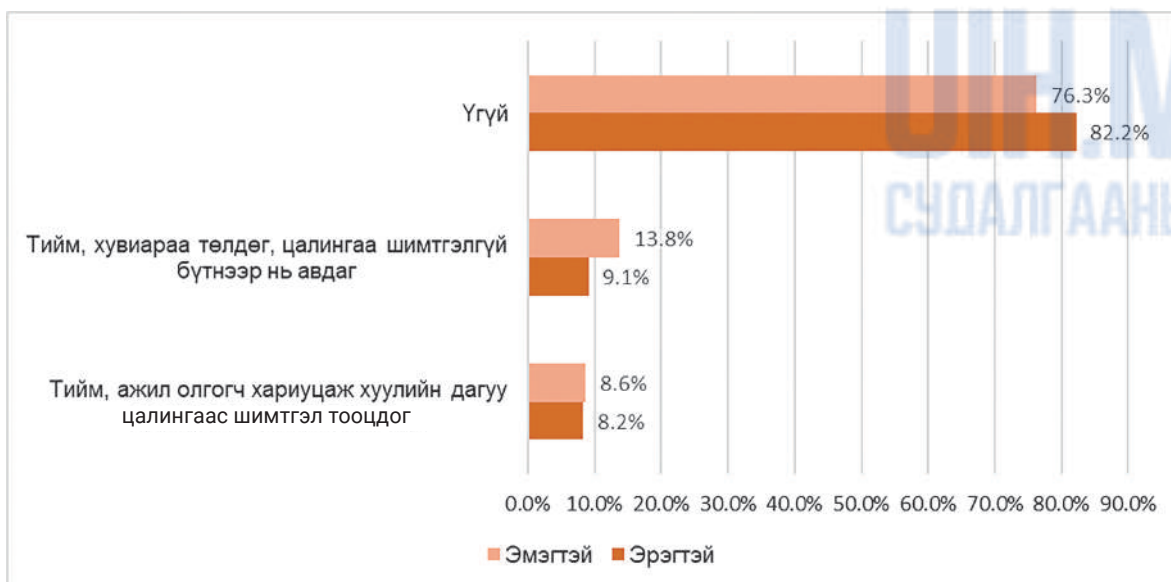
Гэсэн хэдий ч туслах малчдын хүүхдүүд үүнийхээ төлөө цалин, хөлс авдаггүй байна. Иймд хүүхдийн хөдөлмөрийн хяналтын хүртээмжийг нэмэгдүүлэх шаардлагатай байгаа нь харагдаж байна.

Нийгмийн даатгалын шимтгэл

Төрөөс малчдын амьдрал, аж ахуй, ажил хөдөлмөрийн онцлог, хэв шинжид нийцсэн нийгмийн хамгааллын бодлого хэрэгжүүлж, орлогын баталгааг нь хангахад нийгмийн даатгал чухал үүрэгтэй.

Туслах малчдын нийгмийн даатгалын шимтгэл төлөлт хангалтгүй байна. Туслах малчдын нийгмийн даатгалын хамрагдалт 20 хувь байна. Үүнээс ажил олгогчийн 9 хувь нь туслах малчны нийгмийн даатгалын шимтгэлийг төлжээ. Харин судалгаанд оролцсон туслах малчдын 60,7 хувь нь цалинтай чөлөө авсан байна. Ажил олгогчийн 12,7 хувь нь ажлын чөлөө огт олгодоггүй, 4,9 хувь нь чөлөө олгодог ч цалингаас нь суутгал хийдэг гэжээ.

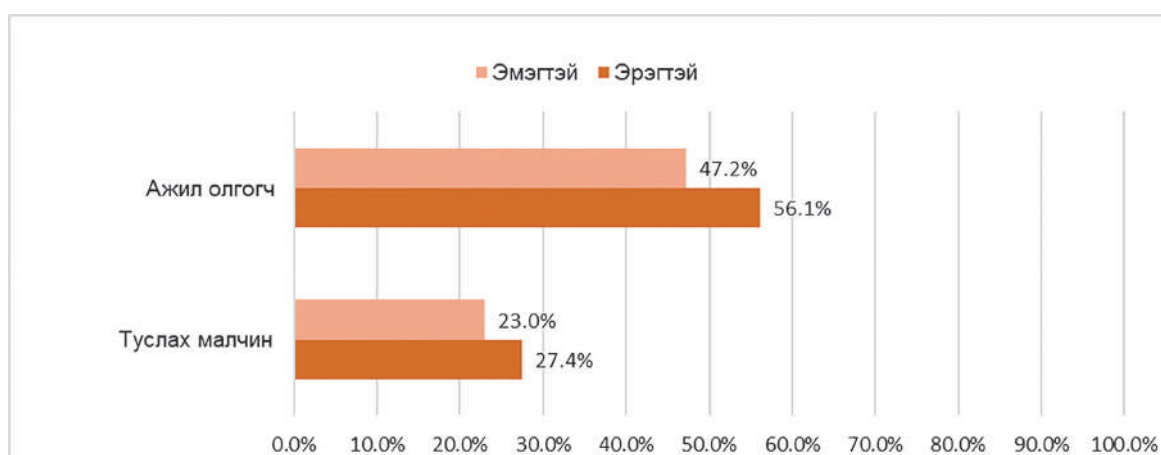
Бүдүүвч 3.8 Туслах малчдын нийгмийн даатгалд хамрагдалт

Хөдөлмөрийн аюулгүй байдал, эрүүл ахуй

Туслах малчны ажил хөдөлмөр, түүний дагуу гүйцэтгэх үүрэг даалгавар, ажлын нөхцөл зэрэг нь цаг агаар, мал сүргийн бүтэц, улирлын байдал зэргээс хамааран ихээхэн ялгаатай байдаг тул хөдөлмөрийн аюулгүй байдал, эрүүл ахуйн аливаа стандарт хэрэгжүүлэхэд хүндрэлтэй. Хөдөлмөрийн аюулгүй байдал, эрүүл ахуйн эрсдэлээс урьдчилан сэргийлэх нэг хэлбэр нь ажлын байран дахь сургалтын асуудал юм. Энэ нь нэг талаас ажилтны ур чадварыг хөгжүүлэх, хөдөлмөрийн бүтээмжийг нэмэгдүүлэхээс гадна ажлын байран дахь аливаа эрсдэлээс урьдчилан сэргийлэх зорилготой.

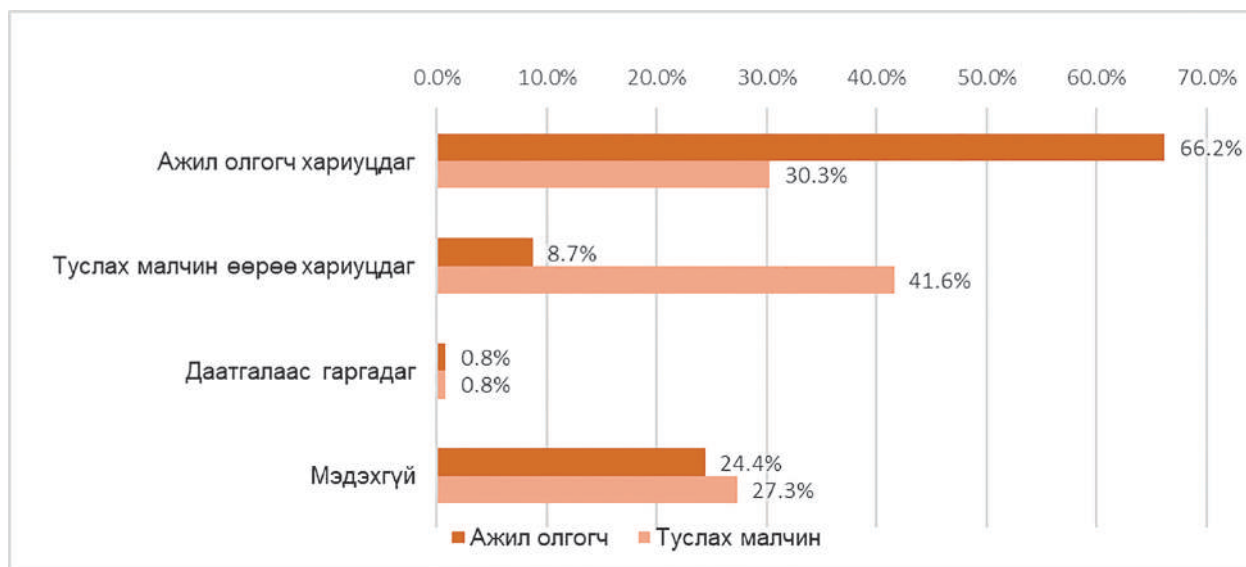
Бүдүүвч 3.9 Мал маллах арга ухаанд дагалдуулан сургах байдал

Туслах малчинд ажил олгогчийн зүгээс ажил үүргээ гүйцэтгэх, эрсдэлээс сэргийлэхийн тулд зааж зөвлөх, дагалдуулан сургах уламжлалт арга хандлагаар хандаж байна. Ажил олгогчдын 50 орчим хувь нь туслах малчиндаа тодорхой хэмжээнд зааж зөвлөж, дагалдуулах байдлаар сургадаг гэсэн бол туслах малчдын 25,2 хувь нь тэдний ажил олгогчийн заавар зөвлөгөөгөөр дагалдан сурдаг гэжээ.

Туслах малчдын ажил үүргээ гүйцэтгэх үед өмсөх ажлын хувцас хэрэглэл гэж байдаггүй. Ихэвчлэн уламжлалт хувцас хэрэглэл хэрэглэж байна. Мэдээж ажил үүрэг гүйцэтгэхтэй холбоотой уналгын морь, мотоцикл, ачаа хөсөг, мал аж ахуйн бусад холбогдох хэрэгслийг ажил олгогч хангаж байгаа ч тэдгээрийн найдвартай ажиллагаа, эрсдэл, элэгдэл зэрэг нь харилцан адилгүй. Зарим тохиолдолд туслах малчинд ажлын хувцас, гутал зэргийг тавьж өгдөг бол туслах малчин өөрсдөө ажлын хувцас худалдан авч, хэрэглэх тохиолдол байна.

Бүдүүвч 3.10 Гэмтэл бэртэл авсан тохиолдолд эмчилгээний зардлыг хариуцаж буй байдал

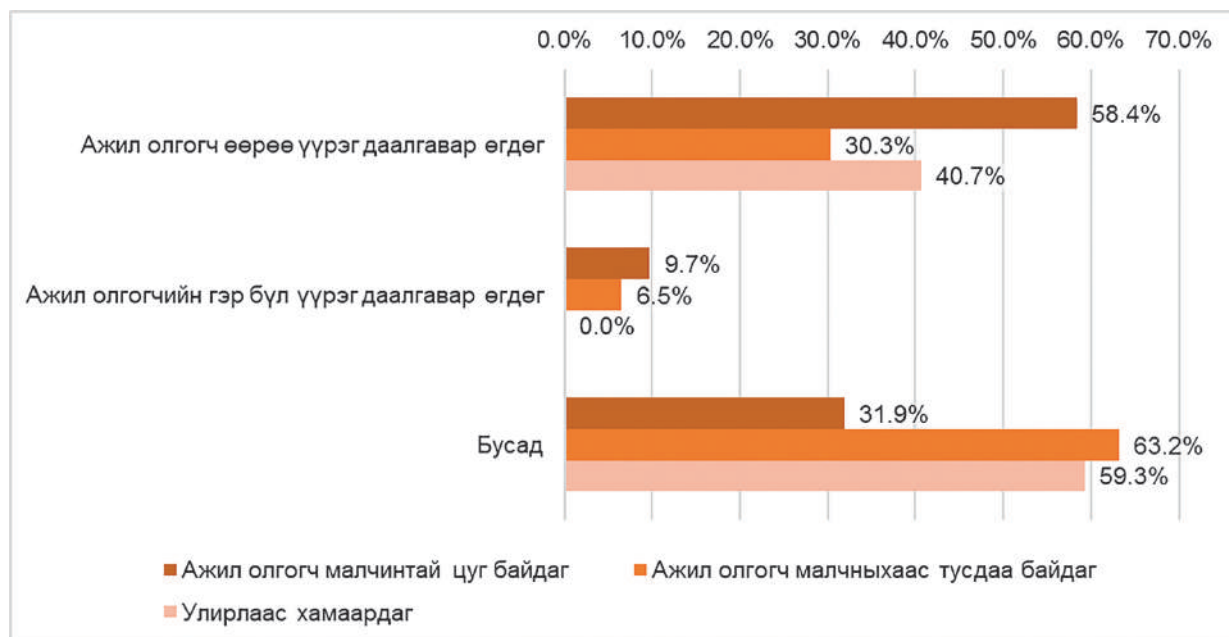

Туслах малчин, ажил олгогчийн хувьд ялгаагүй, тэдний дөрөвний нэг нь дээрх тохиолдолд эмчилгээний зардлыг хэн, хэрхэн хариуцах талаар тодорхой ойлголтгүй байна. Туслах малчдын 41 хувь нь гэмтэл, бэртэл авсан тохиолдолд эмчилгээний зардлаа өөрөө хариуцдаг гэсэн бол ажил олгогчдын 66 хувь нь эмчилгээний зардлыг туслах малчинд олгодог гэж байгаа ихээхэн зөрүүтэй хариулт байна.

Гэмтэл, бэртэл авсан, эмчилгээтэй үед нь цалин хөлсийг хэвийн олгодог гэж 53,9 хувь, эмчилгээний зардлыг нь олгодог гэж 4,9 хувь нь хариулсан бол цалин хөлсийг нь олголтгүй хасаж тооцдог гэж 22,9 хувь нь хариулсан байна. Гэвч ажил олгогчдын 5,9 хувь нь туслах малчин эмчлүүлж байх хугацааны цалин хөлсийг олгодоггүй гэж хариулжээ. Аливаа осол, гэмтэл гарсан тохиолдолд гэрээ, тохиролцооны хүрээнд бус хоорондын харилцаа, итгэлцэл дээр үндэслэн эмчилгээнд дэмжлэг үзүүлэх, өвчтэй хугацаанд нь цалин олгох зэргээр ажил олгогч асуудлыг өөрийн үзэмжээр шийдвэрлэх байдал ажиглагдаж байна. Туслах малчид гэмтэл бэртэл авах тохиолдолд эрүүл мэндийн үйлчилгээ авахад нь ажил олгогчийн зүгээс саад учруулсан тохиолдол судалгаагаар илэрч байна.

Удирдлага, хяналтыг хэн тавьж байгаа нь тухайн туслах малчин ажил олгогчтой нэг дор амьдардаг эсэхээс хамаарч байна.

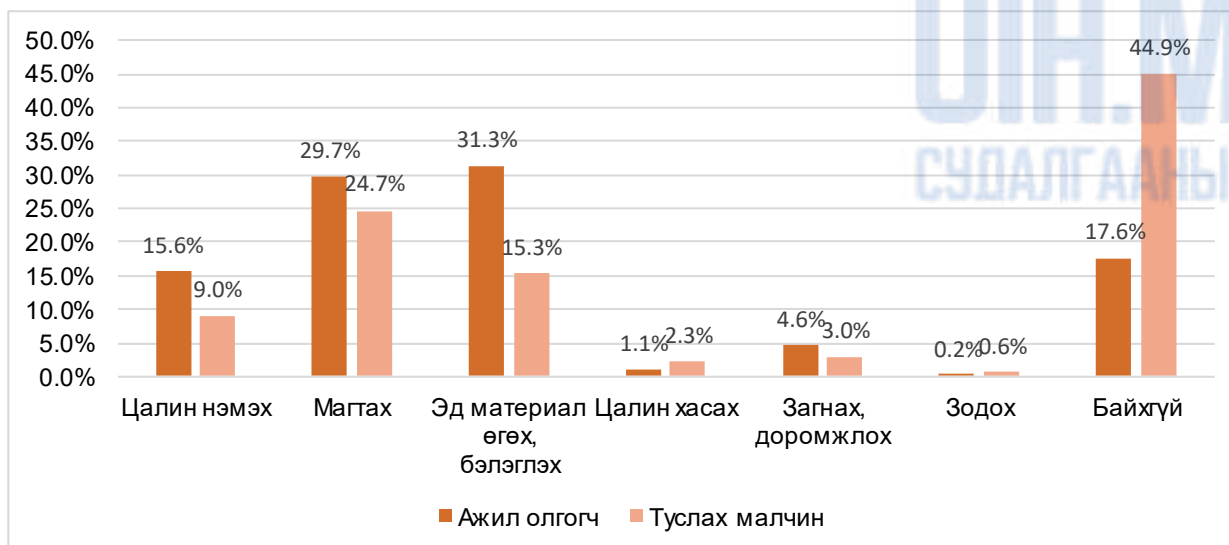
Бүдүүвч 3.11 Туслах малчинд үүрэг даалгавар өгч буй байдал

Туслах малчин ажил олгогч малчныхтай нэг дор ажиллах тохиолдолд ажлын үүрэг даалгавар өгөх, удирдлага хяналтаар хангахад ажил олгогч малчны өөрийн шууд оролцоо өндөр байна. Харин туслах малчин тусдаа амьдардаг бол бусад гуравдагч этгээдийн оролцоо өндөр байна.

Туслах малчид ажил олгогч тэдний ажлыг хэрхэн үнэлж буй нь ойлгомжгүй, тодорхойгүй гэжээ. Ажил олгогчийн хувьд малын тоо толгойг өсгөх нь туслах малчдын ажлын үндсэн үзүүлэлт гэж ойлгох нь түгээмэл байна. Харин ажил олгогчийн хувьд туслах малчинд өөрийн болон гэр бүлийн зүгээс өгч буй үүрэг даалгаврыг хэрхэн гүйцэтгэж байгаа нь гүйцэтгэлийг үнэлэх шалгуур болж байна.

Бүдүүвч 3.12 Ажлын гүйцэтгэлтэй холбоотой урамшуулах, шийтгэх тохиолдол

Ажил олгогчдын хувьд туслах малчдаа урамшуулдаг гэж өөрсдийгөө боддог бол туслах малчдын зүгээс урамшуулал, шийтгэлийн аливаа хэлбэр байдаггүй гэж үзэх хандлага түгээмэл байна.

Судалгаанд оролцсон ажил олгогч малчдын 39,2 хувь, туслах малчдын 30,2 хувь нь эрх нь зөрчигдсөн тохиолдолд хаана хандахаа мэднэ гэснээс үзэхэд малчдын 60 гаруй хувь нь энэ талаарх мэдлэг ойлголт нь хангалтгүй байгааг харуулж байна. Хөдөлмөрлөх эрх нь хүний үндсэн эрхийн нэг бөгөөд ажил хөдөлмөр эрхэлж байгаа болон ажилгүй эсэхээс үл хамааран иргэд хөдөлмөрийн хүрээний суурь зарчим ба эрхийн талаар мэдлэг ойлголттой байх нь хөдөлмөрлөх эрхийн зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх чухал нөхцөл юм.

Ажил олгогч малчин туслах малчинтай байгуулах хөдөлмөрийн гэрээний загвар боловсруулж, түүнийг мөрдүүлж ажиллах нь хөдөлмөрлөх эрхийн хүрээнд тулгамдсан асуудал мөн. Туслах малчдад цалин хөлс олгох, ажил олгогчийн хуульд заасан үүргийн талаар сургалт зохион байгуулах, ажил олгогчдын дунд хөдөлмөрийн хөлсний доод хэмжээнээс доогуур цалин хөлс олгоход ямар сөрөг нөлөө үзүүлж болохыг ойлгуулах, таниулах, түүнчлэн ажил, амралтын цагийг хуулийн дагуу олгоогүйгээс үүдэх сөрөг нөлөөллийн талаар сургалт зохион байгуулах шаардлагатай байна. Мэргэжлийн хяналтын байгууллага хөдөлмөрийн хяналтын үйл ажиллагаагаа туслах малчдын хөдөлмөрт илүүтэй чиглүүлэх, ажил олгогчдод хууль тогтоомжийг биелүүлэх, дагаж мөрдөх талаар зөвлөх, сургалт, мэдээллээр хангах, туслах малчдад хөдөлмөрийн хөлсний доод хэмжээнээс доогуур цалин хөлс олгосон, албадан хөдөлмөрлүүлсэн зэрэг тохиолдолд хариуцлага тооцдог байх шаардлагатай байна.

Ажил олгогч малчдыг албадан хөдөлмөр, хүүхдийн хөдөлмөрийн хэлбэр, шинж, сөрөг нөлөөллийг ойлгох, таних сургалт болон сурталчилгаа нөлөөллийн ажлуудыг тогтмол зохион байгуулж, тэдний хүний эрхийн мэдлэг ойлголтыг нэмэгдүүлэхэд анхаарах шаардлагатай байна. Нөгөөтэйгүүр туслах малчдын хөдөлмөрт буй албадан хөдөлмөрийн аливаа илрэл, хэлбэрийг ойлгож, түүнээс сэргийлэх, хөдөлмөрийн тухай хууль тогтоомжийг хэрэгжүүлэх явдал учир дутагдалтай байна. Иймээс туслах малчдын албадан хөдөлмөр, тэдгээрийн илрэлүүдийг тогтоож сааруулах, албадан хөдөлмөр гарч буй шалтгаан, нөлөөлж буй хүчин зүйлийг арилгах арга замыг тодорхойлох шаардлагатай байна.

Засгийн газраас туслах малчдын хүүхдийн хөдөлмөрийн асуудалд анхаарал хандуулж, энэ талаар тоо мэдээлэл цуглуулан дүн шинжилгээ хийх, улмаар нотолгоонд суурилсан бодлого боловсруулж, хяналт тавих шаардлагатай байна. Түүнчлэн насанд хүрээгүй хүн хийхийг хориглосон ажлын байрны жагсаалтыг судалгаа шинжилгээнд тулгуурлан, ажил олгогч, ажилтны төлөөллийн байгууллагуудтай зөвшилцсөний үндсэн дээр тогтмол шинэчилж байх нь зүйтэй.

Дүгнэлт

Туслах малчны хөдөлмөрийн харилцаа нь мал аж ахуйн онцлогт нийцсэн хэв шинжид бус уламжлалт харилцаанд үндэслэж байна. Туслах малчны цалин, нэмэгдэл хөлсийг ажлын бүтээмж, гүйцэтгэл, ажлын ачаалалд үндэслэсэн аргачлал байхгүйгээс хөдөлмөрийн зах зээлд тогтсон цалин хөлсний жишгээс доогуур тооцож олгох нь түгээмэл байна.

Туслах малчдын ажлын байрны алслагдсан байдал, тухайн орон нутагт албан ёсны бүртгэлгүй, ажлын цаг хязгааргүй, байнга ажиллах шаардлага зэргээс хамаарч эрүүл мэнд, боловсрол зэрэг нийгмийн суурь үйлчилгээнд хамрагдах байдал бусад бүлгийн малчдаас доогуур, нийгмийн суурь үйлчилгээний хүртээмж, чанар болон нийцтэй байдал хангалтгүй байна.

Туслах малчдын нийгэмд эзлэх байр суурь, нэр хүнд доогуур байгаагаас иргэний болон улс төрийн, эдийн засаг, нийгэм соёлын олон эрхээ эдлэх баталгаа хангагдахгүй байна. Туслах малчид нь боловсрол багатай, орлого, өмч хөрөнгийн хувьд харьцангуй буурай, бусдаас хараат байх магадлалтай байна. Туслах малчин өрхийн жилийн орлого нь хувь малчин өрхөөс хоёр дахин, ажил олгогч малчин өрхөөс даруй 3 дахин бага байна. Өрхийн орлогын эх үүсвэр нь туслах малчны цалин болон нийгмийн халамжийн тэтгэвэр, тэтгэмжээс голчлон бүрдэж байгааг анхаарах нь зүйтэй. Бусад малчдын бүлэгтэй харьцуулахад туслах малчин өрх хувьдаа малтай байх, газар эзэмших байдал маш бага хувьтай, хэрэглээндээ өөрийн машин, мотоцикл, телевизортой туслах малчдын тоо цөөн байна. Үүнээс үүдэн амьдралын боломж муу, амьдралдаа арчаагүй, зан авир муутай, буруу үйлдэл гаргадаг хүмүүс гэх харьцангуй сөрөг төсөөлөлтэй байна. Судалгааны үр дүнгээс үзэхэд туслах малчин хийж байгаа хүмүүс сэтгэл санааны болон бие махбодын хүчирхийлэлд өртөж буй нь бусад малчидтай харьцуулахад өндөр хувьтай байв. Эмэгтэй туслах малчдын дунд сүүлийн нэг жилийн хугацаанд бэлгийн хүчирхийлэлд өртсөн тохиолдол гарсан нь тэд энэ төрлийн зөрчилд өртөх эрсдэл өндөртэй байна.

Бичиг үсэг тайлагдаагүй малчдын эзлэх хувь туслах малчдын хувьд хамгийн өндөр байна. Туслах малчдын 81,3 хувь нь ам дамжсан яриаг мэдээ, мэдээллийн голлох эх сурвалжаа болгож байгаа нь үнэн бодит мэдээллийг тэгш, хүртээмжтэй авах эрх нь зөрчигдөхөд хүргэж байна. Мөн үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх, өөрт тулгарч буй асуудлаа шийдвэрлүүлэх байдал нь бусад бүлгийн малчидтай харьцуулахад даруй 2 дахин бага байна. Туслах малчид сонгуулийн өдөр, ажил

олгогч малчдын хамт явж саналаа өгдөг нь ажил олгогч малчид сонгох эрхээ эдлэх, саналаа өгөхөд нь нөлөөлж буй эсэх, саналыг худалдаж авах, дарамт, албадлагын үндсэн дээр нөлөөлөх зэргээр иргэний болон улс төрийн эрхийг нь зөрчиж буй эсэхэд анхаарч, цаашид нарийвчлан судлах шаардлагатай.

Туслах малчны хөдөлмөрийн харилцаа нь хөдөлмөрийн нийтлэг харилцаанаас ялгагдах онцлогтой, ихэвчлэн албан бус хэлбэрээр, ямар нэгэн тайлан, бүртгэл, хяналтын тогтолцоо байхгүй, аман тохиролцоод үндэслэж байна. Энэ нь малчид хоорондын уламжлалт харилцаа, итгэлцэл, танил талын хүрээнд зохицуулагдаж байгаатай холбоотой юм.

Туслах малчны хөдөлмөрийн харилцааны зохион байгуулалт, түүнчлэн цалин, нэмэгдэл хөлс зэрэг нь тодорхой бүтээмж, гүйцэтгэл, ажлын ачаалалд суурилсан цалин хөлс тооцоолох аргачлал, эрх зүйн хэм хэмжээнд суурилагаас илүүтэй хөдөлмөрийн зах зээлд албан бусаар хүлээн зөвшөөрөгдсөн цалин хөлсний хэм хэмжээг баримталж байна.

Өөр орон нутгаас шилжин суурьшиж ажиллаж байгаа туслах малчны хувьд үндэс угсаа, хэл соёлын өөр байдлаасаа шалтгаалан ялгаварлан гадуурхалд өртөх тохиолдол гарч байна. Туслах малчид амралтын өдөргүй, ажлын тогтсон цаггүй ажиллах зэргээр албадан хөдөлмөрт өртөх эрсдэлтэй байна. Туслах малчны гэр бүлийн гишүүд нь цалин хөлсгүй ажиллаж байна. Тухайлбал туслах малчин өрхийн 3 хүүхэд тутмын 2 нь эцэг, эхийн хүлээсэн үүргийн дагуу ажил олгогч малчны өрхийн аж ахуй, мал маллах ажилд нь цалин хөлсгүй ажилладаг байна.

Туслах малчдын ажил эрхлэлттэй холбоотойгоор хөдөлмөрийн аюулгүй байдал, эрүүл ахуйн сургалт, хэрэглэлээр төдийлөн үрдүнтэй хангагдахгүй байна. Эл байдлаас шалтгаалж хөдөлмөрийн аюулгүй байдал, эрүүл ахуйн стандартыг хэрэгжүүлэхэд хүндрэлтэй байдаг. Харин осол, гэмтэл гарсан тохиолдолд гэрээ эсхүл тохиролцооны хүрээнд бус хоорондын харилцаа, итгэлцэлд суурилан эмчилгээнд дэмжлэг үзүүлэх, өвчтэй байх хугацаанд нь цалин олгох зэргээр ажил олгогч малчин өөрийн үзэмжээр асуудлыг шийдвэрлэж байна.

**Туслах малчдын хүний эрхийг хангах чиглэлээр гаргаж буй
санал, зөвлөмж**

1. Хөдөлмөрийн тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгын төсөлд туслах малчинтай байгуулах гэрээний загварыг хөдөлмөрийн асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллага батлах зохицуулалтыг тусгах;
2. “Туслах малчин” ажлын байрны тодорхойлолтыг боловсруулж, “Үндэсний ажил мэргэжлийн ангилал ба тодорхойлолт”-д тусгах;
3. Хөдөлмөрийн тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгын төсөлд ажил олгогч, түүний гэр бүлийн гишүүн нь туслах малчны нэр төр, эрх, хууль ёсны ашиг сонирхлыг хүндэтгэн харилцаж, аливаа ялгаварлан гадуурхалт, дарамт, бэлгийн дарамт, хүчирхийлэл, албадан хөдөлмөрөөс ангид байх, ажлын байраар хангах үүргийг хуульчлах;
4. Туслах малчдын цалин хөлс, ажил амралтын цаг, нөхөн олговор, эрүүл мэндийн болон нийгмийн даатгал, малын хөлийн татварын асуудлаарх холбогдох хууль тогтоомжид өөрчлөлт оруулах;
5. Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын Ерөнхий Ассамблейн 2019 оны 74 дүгээр чуулганы хуралдаанаар баталсан “Хөдөөгийн охид, эмэгтэйчүүдийн аж байдлыг сайжруулах тухай” Монгол Улсын санаачилсан тогтоолыг хэрэгжүүлэх арга хэмжээний төлөвлөгөөнд эрсдэлт бүлэг болох туслах малчин эмэгтэйчүүдийн асуудлыг тусгаж хэрэгжүүлэх;

Европын Холбоо

МОНГОЛ УЛСЫН ХҮНИЙ ЭРХИЙН ҮНДЭСНИЙ КОМИСС

Монгол Улс, Улаанбаатар хот, Чингэлтэй дүүрэг,
Тусгаар тогтнолын талбай, Засгийн газрын XI байр,
5 дугаар давхар

nhrcm.gov.mn

info@nhrcm.gov.mn

7000-0222, 51-262786

UIH.MN
БЭДЭЛГЭЭНИЙ САН